بارگرانی و لێکەوتەکانی ئابوری سەربەخۆ

لە رووی (یاسایی، دارایی و ئابوری، سیاسی و کۆمەڵایەتی)یەوە

دامەزراوەی میدیایی درەو

ساڵی ٢٠٢٣

دامەزراوەی میدیایی درەو

دامەزراوەیەکی میدیایی ئەهلی ئازادە، پێکدێت لە سایتی درەو، بەشی سازدانی دیبەیت،بەشی ئامارو راپرسی، هاوکات ریکلام و راوێژکاری بواری هەڵبژاردن، ئەم دامەزراوەیە هەوڵێکە بۆ مۆدێلێکی نوێی کاری میدیایی و راگەیاندنی ئەهلییو ئازاد.

ئامانجەکانی دامەزراوەکە؛

1. بەرجەستەکردنی مۆدیلێکی نوێی کاری میدیایی ئەهلیی و سەربەخۆو ئازاد.
2. بەرەوپێشبردنی بنەماکانی دیموکراسییەت بە مەبەستی پێشکەشکردنی کاری رۆژنامەوانی بابەتیانە و سەربەخۆ و پیشەیی، لە پێناو دروستکردنی گوتاری عەقلانی و دۆزینەوەی رایەڵەی هاوبەشیکردنی کار بۆ بەرجەستەکردنی ئاشتەوایی و بەیەکەوەژیانی ئاینی و سیاسی و کۆمەلایەتی .
3. چاودێریکردنی پرۆسەی سیاسیی و حوکمڕانیی وەک ئەرکێکی بنەمایی دەسەلاتی میدیا.

پێڕست

سەرەتای قەیرانەکە 7

یەکەم؛ خۆدزینەوە لە یاسای بودجە و سەرهەڵدانی بۆشایی یاسایی 9

دووەم: وەستانی پرۆژەکان، پاشکەشەی وەبەرهێنان و مایەپوچبوونی سەرمایەداران13

سێیەم: زیانە داراییەکانی هەناردەکردنی نەوت بەراورد بە پشکی هەرێم لە بودجەی گشتی عێراق 15

چوارەم: کەڵەکەبونی قەرزە گشتیەکان 19

پێنجەم: بەرزبوونەوەی ڕێژەی (گومرگ و باج و رەسم)....................................... 35

شەشەم: کاریگەری ئابوری سەربەخۆ لەسەر موچە خۆرانی هەرێمی کوردستان........ 49

حەوتەم: بەرزبوونەوەی نرخ و دابەزینی داهاتی تاک و بێکاری لە هەرێم 55

هەشتەم: لاوابوونی متمانەی سیاسی و دابەزینی ئاستی بەشداری لە هەڵبژادن 63

نۆیەم: سەرهەڵدانی شەپۆلی کۆچی نایاسایی.. 65

دەیەم: دابەزینی ڕێژەی هاوسەرگیری و بەزبوونەوەی ژمارەی لێکجابونەوەکان....... 71

سەرچاوەکان 85

سەرەتای قەیرانەکە

هەردوو حکومەتی هەرێمی کوردستانو حکومەتی ناوەندی عێراق نزیکەی (16) ساڵە لەسەر پرۆسەی بەرهەمهێنانو هەناردەکردنی نەوتی هەرێم لە ململانێدان. دوای ئەوەی پەرلەمانی کوردستان لە ساڵی (2007) یاسای نەوتو گازی هەرێمی کوردستانی پەسەندکرد و حکومەتی هەرێمیش دەستی کرد بە ئیمزاکردنی گرێبەستی نەوتی.

لە ساڵی (2014)ەوەو پاش ڕاگەیاندنی ئابوری سەربەخۆ و دەستکردن بە هەناردەکردنی نەوی هەرێم لە لایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە کێشەکان پێیان نایە قۆناغێکی نوێوە، هەربۆیە لە کۆتاییەکانی تەمەنی کابینەکەی (نوری مالیکی- سەرۆک وەزیرانی ئەوکاتی عێراق) وەکو فشارێک بۆ سەربەخۆ فرۆشتنی نەوتی هەرێم، پشکی هەرێمی کە بودجەی گشتی عێراق ڕاگرا.

دواتر حکومەتی ئەوکاتی عێراق بە سەرۆکایەتی (حەیدەر عەبادی) کە لە (8ی ئەیلولی 2014) پێکهات، هیوایەکی تری بە خەڵکی هەرێمی کوردستان بەخشی، کە دەتوانێت کۆتایی بە بڕینی پشکی بودجەی هەرێم بهێنێت، بەتایبەت کاتێک کە وەزارەتی نەوتی عێراق بە (عادل عەبدولمەهدی) "دۆستی کورد"سپێردرا.

عادل عەبدولمەهدی ڕۆڵی ئیجابی بینی لە ئیمزاکردنی ڕێکەوتنی (2014/11/13)ی نێوان هەولێر و بەغدا، کە دواتر ئەو ڕێککەوتنە لە ناو یاسای بودجەی (2015)ی عێراقدا پەسەندکرا.

بەپێی ئەو ڕێککەوتنە، هەرێمی کوردستان ڕۆژانە (250 هەزار) بەرمیل نەوتی خۆیو (300 هەزار) بەرمیل نەوتی کەرکوک لە ڕێگەی بۆری کوردستان – جەیهانی تورکیەوە ڕادەستی کۆمپانیای بە بازاڕکردنی نەوتی عێراق (سۆمۆ) دەکات. لەبەرامبەردا حکومەتی عێراق (17%)ی بودجەی عێراق (یەک ترلیۆن و 200 ملیار) دینار بۆ هەرێمی کوردستان دەنێرێت. هەر بەپێی ڕێککەوتنەکە ئەگەر هەر لایەنێک لەم دوو لایەنە پابەند نەبوو بە ڕێککەوتنەکەوە، لایەنەکەی تر دەتوانێت ڕێککەوتنەکە لای خۆیەوە رابگرێت.

لە سێ مانگی یەکەمی (2015)دا حکومەتی هەرێمی کوردستان بە پاساوی کێشەی تەکنیکی نەیتوانی پابەندبێت بەو بەرپرسیارێتیەی کە بەپێی ڕێکەوتنەکە لە ئەستۆی بوو، کە بریتی بوو لە ڕەوانەکردنی (550 هەزار) بەرمیل نەوتی ڕۆژانە. بەڵام دوای

ئەنجامدانی چەند کۆبونەوەیەکی هاوبەش، حکومەتی عێراق ڕازیبوو بەوەی ڕێککەوتنەکە بەردەوام بێت، بەمەرجێک دوای ئەو سێ مانگە حکومەتی هەرێم نەوتی زیاتر هەناردە بکات، لەو برەی کە بۆی دیاریکراوە لە ڕێککەوتنەکەدا.

لەو کات بەدواوە نە حکومەتی هەرێم توانیویەتی پابەندی ئەو ڕێککەوتنە یەک لەدوای یەکانەبێت کە لەگەڵ حکومەتی عێراق ئەنجامی داون، نە حکومەتی عێراقیش وەک پێویست پابەندبووەو بەردەوام هەوڵی ئەوەی داوە ڕێ لە سەربەخۆ فرۆشتنی نەوتی هەرێم بگرێت، تا دۆخەکە گەیشت بە ئەمری واقع.

بەڵام هەرگیز حکومەتی هەرێمی کوردستان نەیتوانی لە ڕێگەی فرۆشتنی نەوتی خۆیەوە ئەو بۆشاییە داراییە پڕ بکاتەوە، کە بەهۆی برینی بەشە بودجەی عێراقەوە توشی بوو، بەڵکو لەپاڵ قەیرانی دارایی کۆمەڵێک قەیرانی ئابوری و سیاسی و یاسایی و کۆمەڵایەتی نوێ سەریان هەڵدا لێرەدا تیشک دەخەینە سەر بەشێک لەو قەیرانانەی کە ئابوری سەربەخۆ پشکداربووە لە هۆکارەکانی رودانیان.

یەکەم؛ خۆدزینەوە لە یاسای بودجە و سەرهەڵدانی بۆشایی یاسایی

بەشێوەیەکی گشتی بودجەی گشتی بابەتێکی بونیادی و گرنگە، چونکە ڕاستەوخۆ بەستراوە بە ئاستی گوزەرانی هاوڵاتیان لە چوارچێوەی دەستەبەری کۆمەڵایەتی و پاڵپشتی ئابوری و دارایی و خزمەتگوزاری دانیشتوانی هەر ناوچەو وڵاتێک، جگە لەوەی بەستراوە بە پرسی وەبەرهێنانی گشتی و ژێرخانی ئابوری و پرۆژەکانی وەبەرهێنانی تایبەتی، هاوکات بودجەی گشتی ڕۆڵی هەیە لە گەشەسەندنی ئابوری و دید و روئیای ئابوری دەوڵەت بۆ داهاتوو و زاڵبوون بەسەر ئاستەنگ و ئاڵنگارییە ئابورییەکان.

ئەمەش ئەو ڕاستییە دەردەخات کە بودجەی گشتی ئەگەر چی بۆخۆی ئامرازێکی ئابورییە، بەڵام بەکارهێنانی کاریگەیری لەسەر کۆی گشتی کەرتی ئابوری جێدەهێڵێت، لە ڕێگەی سوڕی نەختینە (پارە) و چالاکی و جموجۆلی بازرگانی، ئەو کاتانەش زیاتر ڕۆڵی بەدیار دەکەوێت کە کێرفی ئابوری وڵات ڕوو لە دابەزین دەکات.

لەگەڵ ئەوانەشدا پرسی بودجە پەیوەندیدارە بە بەشێکی گەورەی ڕادەی شەفافییەت و گەندەڵی، یان دادپەروەری و نادادی حکومەت و حکومڕانی لە وڵاتدا، کە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا چاوێکی زۆری ناوخۆی و دەرەکی لەسەرە، سەرباری ئەوەی بەستراوە بە مەسەلەی سەرکەوتن یان سەرنەکەوتنی پرسی ئابوری هەر دەوڵەت و ناوچەیەک لە ڕوی ئابورییەوە، کە ئایا توانیویەتی ئامانجە ئابورییەکانی بپێکێت یان بە پێچەوانەوە نەیتوانییەوە ئیدارەی توانا ئابورییەکانی خۆی بدات، بەراورد بە پڕکردنەوەی پێداویستییەکانی ساڵێکی، کە پێویستە لە یاسای بودجە ئاماژەی پێ کرابێت.

بەڵام لەدوای ڕاگەیاندنی ئابوری سەربەخۆ و بە درێژایی دوو کابینەی حکومەت و لە ساڵی (2014)ەوە لە هەرێمی کوردستان شتێک نییە بە ناوی یاسای بودجەوە، لە (10) ساڵدا بە دوو خولی پەرلەمانیش نەیانتوانیوە حکومەت ناچار بکەن بە ڕەوانەکردنی یاساکە، بەمەش داهات و خەرجی لەو ماوە درێژەدا دەکەوێتە ژێر پرسیارو دەرەوەی چاودێری پەرلەمانەوە.

ئەمە لە کاتێکدایە پێش ڕاگەیاندنی ئابوری سەربەخۆ و لە لە نێوان ساڵانی (2007 – 2013) بودجەی هەرێمی کوردستان بە یاسا ڕێکخراوە، ئەوەش پەیوەندیداربووە بە

هاتنی پشکی هەرێمی کوردستان لە بەغدادەوە، بەپێی سەرچاوەکان ئەو پارانەی دەست حکومەتی هەرێم کەوتووە لە ڕێگەی بەشە بودجەی هەرێم لە حکومەتی فیدراڵ، کە لە ساڵی (2004)ەوە تا ساڵی (2014) بەردەوام بوو نزیکەی (75 ملیار) دۆلار بووە، بەڵام لەدوای ساڵی (2014)ەوە حکومەتی هەرێم سەربەخۆیی ئابوری ڕاگەیاند، حکومەتی عێراقیش بەشە بودجەی هەرێمی ڕاگرت.

بەڵام لە دوای ساڵی (2014)ەوە ئەگەر چی قەیرانی دارایی و ئابوری و سەربازی و سیاسی سەریان هەڵداوە، داهاتەکان لە هەندێک قۆناغدا کەمبوونەتەوە بەڵام مانای ئەوە نییە داهاتەکان سفر بوونەتەوە.

بە درێژایی دوو کابینەی حکومەت و لە کابینەی هەشتی حکومەتی هەرێمی کوردستان و کە لە (١٨ی٦ی٢٠١٤) و کابینەی نوێیەم لە (١٠ی٧ی٢٠١٩) متمانەیان لە پەرلەمان وەرگرتووە شتێک نەبووە بە ناوی یاسای بودجەوە، لەم (10) ساڵەدا بە دوو خولی چوارەم و پێنجەمی پەرلەمان نەیانتوانیوە حکومەت ناچار بکەن بە ڕەوانەکردنی یاساکە، بەمەش داهات و خەرجی لەو ماوە درێژەدا دەکەوێتە ژێر پرسیارو دەرەوەی چاودێری پەرلەمانەوە.

پرسیارەکە ئەوەیە ئایا حکومەتی هەرێمی کوردستان خۆی دزیوەتەوە لە ناردنی یاساکە بۆ پەرلەمان، یاخود هەر بەڕاستی دۆخی دارایی هەرێمی کوردستان ئەوەی خواستووە کە بەبێ یاسای بودجە، لەدەرەوەی پەرلەمان و چاودێری داهاتی حکومەت کۆبکرێتەوەو خەرجبکرێت؟ لە کاتێکدا سەرچاوەکانی داهات کە بریتین لە؛

- داهاتی ناوخۆ
  - باج و خاڵە گومرگییەکان
  - فرۆشی نەوت و غازی هەرێم
  - قەرزی ناوخۆ
- داهاتی دەرەکی
  - بەشە بودجەی عێراق
  - هاریکاری دەرەکی و هاوپەیمانان
  - قەرزی دەرەکی

ئەگەر چی بەشێکی ئەو داهاتانە توشی وەستان و هەڵبەز و دابەزبوونە، بەڵام هەرگیز حکومەتی هەرێم بێ داهات نەبووە، بەڵکو ژمارەو داتای زۆر لە بەردەستن لەو

بارەیەوە، ئەمەش ئەوە دەردەخات حکومەتی هەرێم خۆی دزیوەتەوە لە بەیاسایی کردنی بودجەو بردنی بۆ بەردەم پەرلەمانی کوردستان.

لەپاڵ ئەوەشدا سەرەڕای ئەوەی پەرلەمان هەڵبژێردراوی خەڵکی کوردستانەو پێویست بوو لەسەر پرسی بودجە لە هەرێمی کوردستان بهاتبایەتە سەر خەت، بەڵام کلتوری باڵادەستی دامەزراوەی دەسەڵاتی جێبەجێکردن بەسەر دەسەڵاتی یاسادانان، وایکردووە پەرلەمان بە کارتۆنی بکرێت و یەکێک لە ئەرکە گرنگەکانی لەدوای یاسادانانەوە لێپرسینەوەیە لە حکومەت، بەڵام نەک هەر نیتوانییەوە لێپرسینەوەی لێ بکات بەڵکو نەیتوانیەوە بیخاتە ژێر چاودێرییەوە کە یەکێکی ترە لە ئەرکەکانی پەرلەمان بەسەر حکومەتەوە. بەپێچەوانەوە پەرلەمان لەو ماوەیەدا توشی سزاش بووەو داخراوە لەلایەن حکومەتەوە.

دووەم: وەستانی پرۆژەکان، پاشکەشەی وەبەرهێنان و مایەپوچبوونی سەرمایەداران

وەبەرهێنان بە بڕبڕەی پشتی ئابوری دادەنرێت و لەم بارەیەوە هەرێمی کوردستان لە ڕووی یاساییەوە ڕۆژی 4 تەموزی ساڵی 2006 لە پەرلەمانی کوردستان یاسای ژمارە (4)ی ساڵی 2006 (یاسای وەبەرهێنان لەهەرێمی کوردستان/ عێراق)پەسەند کرا، لە هەمان ساڵدا (دەستەی وەبەرهێنان) دامەزرێندراوەو لەو کات بەدواوە هەرێمی کوردستان بە هەورازو نشێوی زۆردا تێپەڕییەوە.

1. دەستەی وەبەرهێنانی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەدوای دامەزراندنییەوە لە ساڵی 2006 دەستی بەکار کردووە، لەو کاتەوە دەستەکە مۆڵەتی بە (1113) پرۆژەی بەخشیوە، بە سەرمایەی زیاتر لە (69) ملیار دۆلار، لەسەر ڕووبەری زیاتر لە (87) هەزار دۆنم زەوی (بڕوانە خشەی ژمارە (1))

خشتەی ژمارە (1)

مۆڵەتی پرۆژەکانی دەستەی وەبەرهێنان (2006–2021)

مۆڵەت	ژمارەی مۆڵەت	قەبارەی سەرمایە/دۆلار	ڕووبەری زەوی/ دۆنم
مۆڵەتی کارپێکراو	968	53.077.000.000	69.336
مۆڵەتی هەڵوەشاوە	145	16.109.000.000	17.733
کۆ	1113	69.186.000.000	87.069

2. سەردەمی زێڕینی وەبەرهێنان لە هەرێمی کوردستان و بەرزترین ڕێژەی وەبەرهێنان لە ساڵی 2013 بووە بە قەبارەی سەرمایەی (10) ملیار و (476) ملیۆن و (624) هەزار دۆلار، کە دەکاتە ڕێژەی (15.14%) کۆی گشتی قەبارەی وەبەرهێنانی هەرێمی کوردستان. تا 2021/4/1.
3. کەمترین ڕێژەی وەبەرهێنان لەساڵی 2006 بووە کە بڕەکەی (438) ملیۆن و (308) هەزار دۆلار بووە، کە دەکاتە ڕێژەی 0.63% کۆی گشتی قەبارەی وەبەرهینان لە هەرێمی کوردستان.
4. لەماوەی 4 ساڵی (2016–2019) پێکەوە قەبارەی وەبەرهێنان تەنیا بڕی (9) ملیار و (390) ملیۆن و (503) هەزار دۆلار بووە، دەکاتە ڕێژەی 13.57% کۆی گشتی قەبارەی وەبەرهینانی هەرێمی کوردستان. ئەم بڕە هێشتا کەمترە

لەقەبارەی وەبەرهێنان لە ساڵی 2013. بەشی زۆری هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی و دابەزینی نرخی نەوت و شەڕی داعش، هەرێمی کوردستان لە ڕووی ئابوری و وەبەرهێنانەوە چەندین هەنگاوی بەرەو دواوە ناو تا ئێستا ئاسەوارە گەورەکانی بە هەرێمی کوردستانەوە دیارە، بەپێی ئامارەکان لەو ماوەیەدا؛

- ڕۆژی 2016/11/7 ئاشتی هەورامی وەزیری سامانە سروشتییەکان لە دیداری (میری) رایگەیاند "هەرێمی کوردستان زیاتر لە 20 ملیار دۆلار قەرزارە، لە ئێستادا ئەو قەرزە (31) ملیار دۆلاری تێپەڕاندووە.
- بە پێی ئاماری یەکێتی وەبەرهێنان لەو ماوەیەدا (5) هەزار پرۆژە وەستاون، پێویستیان بە (5) ملیار دۆلار هەبووە بۆ تەواو کردنی ئەو پڕۆژانە.
- لەو ماوەیەدا (3) و (500) کارگەی گەورە و بچوک داخراون.
- زیاتر لە (1000) کۆمپانیا مایە پوچ بوون، کە (850) کۆمپانیایان لە سنوری سلێمانیدا کارو چالاکی و پرۆژەسازیان ئەنجامداوە.
- زیاتر لە (350) هەزار کەس کارەکانیان لەدەست داوە.
- ژمارەی دەوڵەمەندەکانی کوردستان نزیکەی نیوەیان لەو ماوەیەدا بەهۆی قەیرانی داراییەوە سەرمایەکانیان لەدەستداوە (مەلا یاسین مەحمود – وتەبێژی یەکێتیی وەبەرهێنەرانی هەرێمی کوردستان) لە ساڵی 2018 ئاشکرای کرد، ژمارەی دەوڵەمەندەکانی کوردستان کەمبوونەتەوە بۆ (5) هەزار ملیۆنێر و (13) ملیاردێر لە هەرێمی کوردستاندا، ئەوە لە کاتێکدایە بە پێی ئامارەکانی یەکێتی وەبەرهێنەرانی کوردستان لە ساڵی 2016 لە هەرێمی کوردستاندا (30) ملیاردێر و (10) هەزار و (800) ملیۆنێر هەبووە کە (18) ملیاردێری لە سنوری پارێزگای هەولێر وەبەرهێنانیان کردووەو (5) ملیاردێریش لە سنوری پارێزگای سلێمانی و (5) ملیاردێریش لە سنوری پارێزگای دهۆک وەبەرهێنانیان کردووە. لە (10) هەزار و (800) ملیۆنێریش (3) هەزار و (800) ملیۆنێری لە سنوری پارێزگای سلێمانیدا بوونە.

سێیەم: زیانە داراییەکانی هەناردەکردنی نەوت بەراورد بە پشکی هەرێم لە بودجەی گشتی عێراق

ئەگەرچی یاساکانی بودجەی (2014–2021) پشکی هەرێمی کوردستان دیاریکراوە، بەڵام بەهۆی ڕادەستنەکردنی نەوتی هەرێم و سەربەخۆیی ئابوری هیچ کات ئەو بڕەی وەک پشکی هەرێم دیاریکراوە، وەک خۆی نەنێدراوە، بۆ نمونە لە ماوەی نێوان ساڵی (2014 – 2021) پشکی هەرێم لە بودجەی گشتی عێراق بە (97 ترلیۆن و 540 ملیار و 955 ملیۆن) دینار دەخەملێنرێت، بەڵام تەنها (15 ترلیۆن و 929 ملیار و 533 ملیۆن) دیناری تەمویل کراوەو بڕی (81 ترلیۆن و 611 ملیار و 422 ملیۆن) دیناری تەمویل نەکراوە. بڕوانە خشتەی ژمارە (1)؛

خشتەی ژمارە (1)

پشکی هەرێم لە بودجەی عێراق (2014–2021) (هەزار دینار)

بودجەی ساڵانە	ڕێژە	پشکی هەرێم	بڕی تەمویل کراوە	بڕی تەمویل نەکراوە
2014	12/1	19,999,616,000	2,280,000,000	17,719,616,000
2015	17%	14,871,000,000	2,476,000,000	12,395,000,000
2016	17%	12,570,000,000	0	12,570,000,000
2017	17%	11,605,028,000	0	11,605,028,000
2018	12.7%	6,767,173,000	3,175,403,000	3,591,770,000
2019	12.7%	9,783,026,000	5,439,130,000	4,343,896,000
2020	12.7%	5,436,000,000	1,359,000,000	4,077,000,000
2021	12.7%	16,509,112,000	1,200,000,000	15,309,112,000
کۆی گشتی		97,540,955,000	15,929,533,000	81,611,422,000

لەبەرامبەردا حکومەتی هەرێمی کوردستان لە چوارچێوەی ئابوری سەربەخۆ لەماوەی ساڵی (2014) تا کۆتایی ساڵی (2021) زیاتر لە (1 ملیار و 100 ملیۆن) بەرمیل نەوتی هەناردە کردووە، بە تێکڕا بەرمیلێکی نەوتی بە بڕی (54) دۆلار فرۆشتووە، بەکۆی گشتی و بەبێ هیچ خەرجی و تێچونێک بەهای ئەو بڕە نەوتەی فرۆشتوویەتی زیاتر بوو لە (55 ملیار) دۆلار بەرامبەر بە زیاتر لە (68) ترلیۆن دینار (بڕوانە خشتەی ژمارە (2)).

خشتەی ژمارە (2)

فرۆشی نەوتی هەرێم (2014 –2021)

ساڵ	بەرمیل	نرخی نەوت	داهات بە دۆلار	نرخی دینار	داهات بە دینار
2014	33,538,311	82	2,750,141,502	1,166	3,206,664,991,332
2015	133,139,398	44	5,858,133,512	1,166	6,830,583,674,992
2016	183,642,057	38	6,978,398,166	1,180	8,234,509,835,880
2017	180,028,303	48	8,641,358,544	1,182	10,214,085,799,008
2018	132,395,714	65	8,605,721,410	1,182	10,171,962,706,620
2019	132,302,891	60	7,938,173,460	1,182	9,382,921,029,720
2020	157,599,661	28	4,412,790,508	1,182	5,215,918,380,456
2021	151,211,000	70	10,584,770,000	1,450	15,347,916,500,000
کۆ/ تێکڕا	1,103,857,335	(54.4)	55,769,487,102	(1.211)	68,604,562,918,008

بەڵام بەپێی داتاکان (58%)ی داهاتی نەوت دراوە بە کۆمپانیا نەوتییەکان و خەرجی بەرهەمهێنانی نەوت.

ئەمە سەرەڕای ئەوەی بەردەوام نەوتی هەرێم بە (10) دۆلار کەمتر لە بازاڕەکانی جیهان فرۆشراوە، بۆیە دوای لیدەرکردنی خەرجییەکانی پرۆسەی نەوت و هەرزانتر فرۆشتنی. ئەو داهاتەی بۆ حکومەتی هەرێم ماوەتەوە لە ئەو (8) ساڵەدا لە ڕێگەی فرۆشتنی (1 ملیار و 103 ملیۆن و 211 هەزار) بەرمیل نەوتەوە بریتی بووە لە (25 ملیار و 485 ملیۆن 858 هەزار و 150) دۆلار، کە بەهای (1) دۆلار بە تێکڕا لەماوەی ناوبراودا بریتی بووە لە (1 هەزار و 211) دیناری عێراقی. بۆیە ئەو بڕە بەرامبەرە (30 ترلیۆن و 863 ملیار و 374 ملیۆن و 220 هەزار و 231) دینار وەک داهاتی نەوتی هەرێمی کوردستان پاش لێدەرکردنی خەرجی نەوت و هەرزانتر فرۆشتنی.

بۆیە کاتێک بەراوردی ئەو داهاتە بکەین کە حکومەتی هەرێم لە ڕێگەی فرۆشی نەوتەوە دەستی کەوتووە، لە بوجەی گشتی عێراق لە دەستی داوە، لە ماوەی ساڵی (2014 – 2021) ئەوا؛

- حکومەتی عێراق لە دوای ساڵی (2014)ەوە بە بڕی (81 ترلیۆن و 611 ملیار و 422) ملیۆن دینار بودجەی لە پشکی هەرێمی کوردستان ڕاگرتووە.

- حکومەتی هەرێمی کوردستان توانیویەتی بڕی (1 ملیار و 103 ملیۆن و 857 هەزار 335) بەرمیل نەوت لە ماوەی (8) ساڵدا هەناردە بکات و بڕی (30 ترلیۆن و 863 ملیار 374 ملیۆن و 220 هەزار 231) دینار _دوای لێدەرکردنی خەرجییەکان و هەرزانتر فرۆشتنی_ بۆ بمێنێتەوە.
- ئەو جیاوازییەی لە بەراوردی فرۆشی سەربەخۆی نەوت و بودجەی گشتی عێراق دەکەوێتەوە؛ بریتییە لە (50 ترلیۆن و 748 ملیار و 47 ملیۆن 779 هەزار و 769) دینار بووە.

چوارەم: کەڵەکەبونی قەرزە گشتیەکان

بەهۆی کورتهێنانە بەردەوامەکان و بەتایبەتیش بەهۆی قەیرانەکانی ساڵانی (2014–2017 و2020) هەرێمی کوردستان کەوتە ژێر باری قەرزێکی زۆرەوە، کە بەشی زۆری قەرزی موچەخۆرانی هەرێمی کوردستان و بەدوای ئەویشدا پابەندییە داراییەکان و قەرزی دەرەکی و قەرزی بانکی (تی بی ئای) و قەرزی ناوخۆیین و بڕەکەی زیاترە لە (31 ملیار) دۆلاری ئەمریکی (بروانە چارتی ژمارە (1)) بەشێکی گەورەی قەرزەکانیش دەگەڕێنەوە پێش کابینەی نویەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان (بروانە چارتی ژمارە 2)). هاوکات (خشتەی هاوپێچ) دەربڕی قەبارەی قەرزە گشتیە کەڵەکە بووەکانی سەر حکومەتی هەرێمی کوردستانە بە درێژایی ساڵانی (2012 – 2021).

چارتی ژمارە (1)

چارتی ژمارە (2)

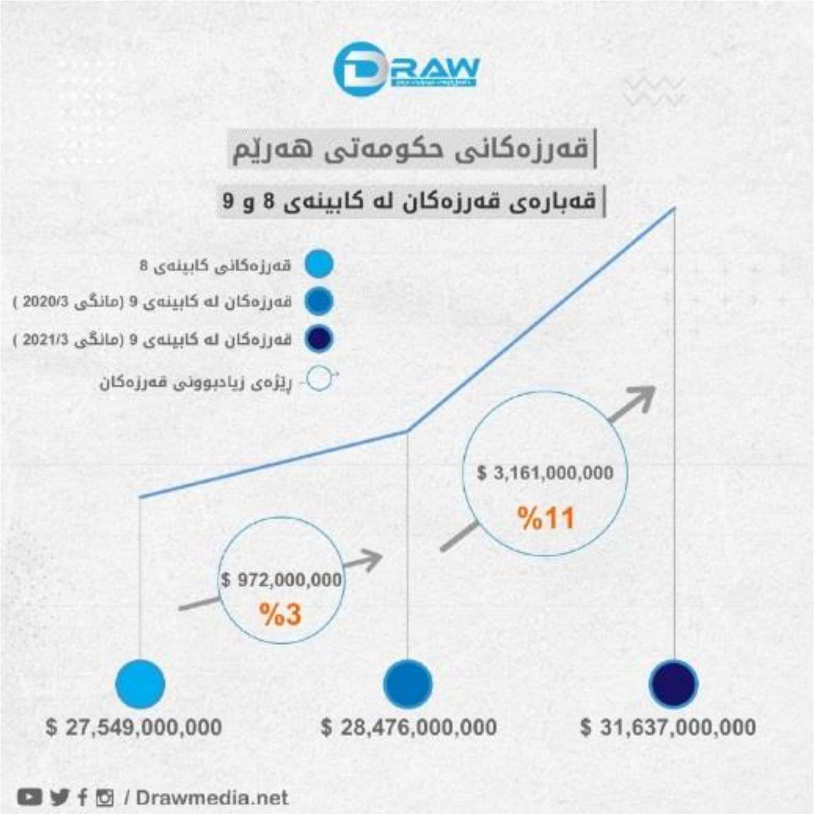

قەرزە کەڵەکەبوەکانی سەر حکومەتی هەرێم (2012–2021)

بە دۆلاری ئەمریکی

ساڵ	بڕی قەرزە کەڵەکە بووەکان	بڕی گەشە	ڕێژەی گەشە
2012	1,000,000,000	---	---
2013	2,800,000,000	1,800,000,000	180.0%
2014	8,600,000,000	5,800,000,000	207.1%
2015	17,000,000,000	8,400,000,000	97.7%
2020	28,476,000,000	11,476,000,000	67.5%
تا مانگی ئازاری 2021	31,637,000,000	31,61,000,000	11.1%
2012 – 2021	28,837,000,000	3,605,000,000	70.4%
2014 – 2021	31,637,000,000	3,164,000,000	63.4%

لە 2021/9/26، دروە لە ڕاپۆرتێکی ڕۆژنامەوانیدا لە ژێر ناوی " لە کابینەی چاکسازییەوە بۆ کابینەی قەرزکردن "جارێکی دیکە تیشکی خستووەتە سەر ئەم پرسەوە دەقی ڕاپۆرتەکە بەم شێوەیەبوو؛

کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان کە کابینەی سیقۆڵی نێوان (پارتی+ یەکێتی+ بزوتنەوەی گۆڕان)ە، بڕی زیاتر لە (6 ترلیۆن) دینار قەرزی گشتیو زیاتر لە (3 ترلیۆن) دیناری قەرزی لێبڕینی (10) مانگی موچەو نەدانی موچەی (2) مانگی موچەخۆرانی کەوتوەتە سەر شان، کۆی گشتی قەرزەکانی حکومەت لە کابینەی نۆیەمدا گەیشتوەتە نزیکەی (10 ترلیۆن) دینار.

قەرزەکان چۆنن ؟

نێچیرڤان بارزانی کابینەی هەشتەمی حکومەتی بە (27 ملیارو 549 ملیۆن) دۆلار قەرزەوە ڕادەستی مەسرور بارزانی سەرۆکی کابینەی نۆیەم کرد.

بە هەمان میکانیزمی کابینەی هەشتەم، کابینەی نۆیەم کە مەسرور بارزانی سەرۆکایەتی دەکات، بەفۆرمی جیاوازەوە قەرزی هێناوەتە سەر شانی حکومەت.

ئامانج رەحیم سکرتێری ئەنجومەنی وەزیران لەبەردەم پەرلەمانی کوردستاندا رایگەیاند، مانگی 3ی ساڵی 2020، کۆی قەرزەکانی سەر حکومەتی هەرێمی کوردستان (28 ملیارو 476 ملیۆن) دۆلار بووە، مانگی 3ی 2021 کۆی قەرزەکان بووە بە (31 ملیارو 637 ملیۆن) دۆلار.

بەپێی ئەم قسەی سکرتێری ئەنجومەنی وەزیران، حکومەتی هەرێمی کوردستان لەماوەی یەک ساڵدا قەبارەی قەرزەکانی بەبڕی (3 ملیارو 161 ملیۆن) دۆلار زیادی کردووە، واتا کابینەی نۆیەم بۆ هەر مانگێک بڕی (263 ملیۆن) دۆلار قەرزی کردووە .

لە کابینەی نۆیەمدا کە ناوی "کابینەی چاکسازی" لەخۆی ناوە، قەرزەکانی هەرێم بەشێوەیەکی خێرا هەڵدەکشێت، پێش دەستبەکاربوونی ئەم کابینە سێقۆڵییە لە 10ی تەموزی 2019دا، کۆی گشتی قەرزەکانی حکومەت (27 ملیارو 549 ملیۆن) دۆلار بوو، دوای چەند مانگێک لە دەستبەکاربوونی کابینە نوێیەکە، ساڵی رابردوو مەسرور بارزانی سەرۆکی حکومەت وتی قەبارەی قەرزەکان بۆ (28 ملیارو 476 ملیۆن) دۆلار بەرزبووەتەوە.

ئێستا کە کابینەی مەسرور بارزانی دوو ساڵی تەمەنی تەواو کردووە، قەبارەی قەرزەکان بۆ (31 ملیارو 637 ملیۆن) دۆلار بەرزبوەتەوە، واتە تەنیا لە دوو ساڵی تەمەنی ئەم کابینەیەدا قەبارەی قەرزەکانی بەبڕی (4 ملیارو 88 ملیۆن) دۆلار زیادی کردووە .

31 ملیاری قەرز

بڕی ئەو (31 ملیار) دۆلارەی کە سکرتێری ئەنجومەنی وەزیران خستیە روو پێکهاتووە لە:

- 12 –ملیار دۆلار قەرزی پاشەکەوتی موچە
- 3 –ملیارو 966 ملیۆن دۆلار قەرزی(TPI)
- 4 –ملیار و 288 ملیۆن دۆلار قەرزی دەرەکی
- 2 –ملیارو 267 ملیۆن دۆلار قەرزی ناوخۆیی
- 8 –ملیار و 703 ملیۆن دۆلار پابەندییە داراییەکان

قەرزێکی ئەژمارنەکراو!

سەرەڕای ئەم قەرزانە، کابینەی سێقۆڵی بڕێکی زۆری پارەی موچەی فەرمانبەرانی نەداوەو ئەم پارانەی بە قەرز لەسەر شانی خۆی ئەژمار نەکردووە.

بەپێی قسەی سکرتێری ئەنجومەنی وەزیران لە کۆی ئەو (31 ملیار) دۆلارەی قەرز کە کەوتوەتە سەرشانی حکومەت، بڕی (12 ملیار) دۆلاری بەتەنیا پارەی پاشەکەوتکراوی موچەی موچەخۆرانە، ئەم (12 ملیار) دۆلارەی پارەی پاشەکەوتکراوی موچەخۆران، بڕی (9 ملیار) دۆلاری پارەی پاشەکەتی موچەی کابینەی پێشوو بووەو لەم کابینەیەشدا موچەی فەوتاوی پێنج مانگی ساڵی 2020 بۆسەر قەرزی موچە پاشەکەوتکراوەکان زیاد کراوەو قەرزی موچە لە (9 ملیار) دۆلاری کابینەی پێشووەوە بەرزبوەتەوە بۆ (12 ملیار) دۆلار .

بەم پاکتاوکردنەشەوە کە حکومەت کردویەتی، ئێستا چارەنوسی موچەی فەوتاوی دوو مانگی ساڵی 2020ی فەرمانبەران نادیارە کە بڕەکەی (ترلیۆنێکو 788 ملیار) دینارە .

*کابینەی نۆیەم ماوەی (10) مانگ بە لێبڕینەوە موچەی دابەشکردووە: کۆی پارەی لێبڕاوی موچەی فەرمانبەران بڕەکەی (ترلیۆنێکو 880 ملیار) دینارە

*کۆی گشتی پارەی فەوتاوی پێنەدانو لێبڕینی موچە بڕەکەی (3 ترلیۆنو 668 ملیار) دینارە

قەرزو موچە پێکەوە

ئێستا کۆی گشتی قەبارەی قەرزو پارەی موچە لەسەر شانی حکومەتی هەرێم بەمشێوەیە :

*نەدانو لێبڕینی موچە: (3 ترلیۆنو 668 ملیار) دینار (2 مانگ موچەی نەداوە مانگانە 894 ملیار) دینار

*قەرزی گشتی: (6 ترلیۆنو 50 ملیار) دینار

* کۆی گشتی قەرزو نەدانو لێبڕینی موچە: (9 ترلیۆنو 718 ملیار) دینار

هاوکات لە (2020/7/5) دیوانی چاودێری دارایی ڕاپۆرتێکی ئاراستەی ئەنجومەنی وەزیران کردووە، لێرەدا دەقی ڕاپۆرتەکە هاوپێچ دەیەکەین.

ديوانی چاودێری دارايی - هەرێمی کوردستان
ديوان الرقابة المالية . اقليم كوردستان
Board of Supreme Audit
Kurdistan Region - Iraq

هەرێمی کوردستان – عێراق
دیوانی چاودێری دارایی
نووسینگەی سەرۆکی دیوان

ژمارە : ۱ / ۱ / ۱۵٤
بەروار : ٥ / ۷ / ۲۰۲۰

بۆ / سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران / سکرتاریەتی ئەنجومەن

ب/ ناردنی راپورت

نووسراوتان ژمارە ۳۳٦۸ لە ۲۰۲۰/٦/٤ بە هاوپێچ وێنەیەك لە راپۆرتی دەستەی چاودێری دارایی پێکهێنراو بە فەرمانی دیوانیمان ژمارە (۱۳۷/۱/۱ لە ۲۰۲۰/٦/۸) بۆتان رەوانە دەکەین کە تایبەتە بە ئەرکی دەربڕینی ڕا سەبارەت بە لیستی قەرز وپابەندە داراییەکانی حکومەتی هەرێم کە بە هاوپێچی نووسراوی سەرەوەتان پێمان گەیشتووە .

تکایە بفەرموون بۆ ئاگاداری وئەنجام دانی ئەو کارەی کە بە باشی دەزانن لە گەل رێزماندا .

هاوپێچ :

- راپۆرت (۱۰ لاپەرە)

خالد هادی چاوشلی
سەرۆکی دیوان
/ ۷ / ۲۰۲۰

وێنەیەك بۆ :

- پەرلەمانی کوردستان/ دەستەی سەرۆکایەتی پەرلەمان / لە گەل وێنەیەك لە راپۆرت / لە سەر داوای بەرێز سەرۆکی پەرلەمان/ بۆ زانین/ لە گەل رێزماندا .
- سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران / سەرۆکایەتی دیوان/ لە گەل وێنەیەك لە راپۆرت / تکایە بۆ ئاگاداری وئەنجام دانی ئەو کارەی کە بە باشی دەزانن / لە گەل رێزماندا .
- نووسینگەی سەرۆکی دیوان / لە گەل بەرایەکان .
- فەرمانگەی کاروباری کارگێری ودارایی ویاسایی / سەرپێچییەکان / لە گەل وێنەیەك لە راپۆرت /لە گەل رێزماندا .
- فەرمانگەی کاروباری هونەری وتوێژینەوە / لە گەل وێنەیەك لە راپۆرت لە گەل رێزماندا .
- دەستەی ناوبراو / یاداشتان لە ۲۰۲۰/۷/٥ / لە گەل رێزماندا .
- خامەی نووسینگەی سەرۆکی دیوان .

P 066 264 2006 A 60Mt, ERBIL W www.Kubsa.net
E kurdistansupermaudit@gmail.com

هەرێمی کوردستان عێراق
دیوانی چاودێری دارایی هەرێم

Board of Supreme Audit
Kurdistan Region-Iraq

ڕاپۆرتی دیوانی چاودێری دارایی هەرێم تایبەت بە خشتەی قەرز و پابەندە داراییەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان

پالپشت بە برگەی (یەکەم و پێنجەم) لە مادده (٨، ١١،١٢) لە یاسای دیوانی چاودێری دارایی هەرێم ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠٠٨، و بەمەبەستی جێبەجێ کردنی فەرمانی دیوانیمان ژمارە (١٣٧) لە ٢٠٢٠/٦/٨ دەستەکەمان هەڵسا بە گرتنەبەری کاری پێویست بۆ کۆکردنەوەی زانیاری و دۆکیومێنتی پێویست بۆ شیکردنەوەی ئەم بابەتە و دەربڕینی ڕا سەبارەت بە خشتەی قەرز و پابەندە داراییەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، کە بە نووسراوی سکرتاریەتی ئەنجومەنی وەزیران ژمارە (٣٣٦٨) لە ٢٠٢٠/٦/٤ پێمان گەیشتووە و لە دەرئەنجامدا ئەم تێبینی وراسپاردانە دەخەینە ڕوو.

یەکەم/ پوختەی قەرزەکانی حکومەتی هەرێم بە پێی پۆلین و بۆچوونی حکومەتی هەرێم کە لەخشتەی هاوپێچی نووسراوی سکرتاریەتی ئەنجومەنی وەزیرانی ئاماژە پێکراوی سەرەوە هاتووە:

١	قەرزەکان	قەرزی دەرەکی	٤,٢٨٨,٤٧٩,٢٩٦ دۆلار
		قەرزی ناوخۆ	٢,٢٦٧,٤٥٠,٣١٢ دۆلار
٢	پابەندە داراییەکان	پابەندەکانی وەزارەتی سامانە سروشتیەکان	٣,٢٨١,١٧٩,٩٣١ دۆلار
		پابەندەکانی وەزارەتی کارەبا	٣,٨٨٣,٤٢٣,٥٦٦ دۆلار
		پابەندیەکانی وەزارەتەکانی تر	٩٤٨,٤٩٧,٠٧٠ دۆلار
٣	پاشەکەوت شایستە داراییکانی مووچەخۆران وخانەنیشینان		٨,٩٦٦,١٥٦,٥١٤ دۆلار
٤	بابەتی هەردوو بانکی بازرگانی عیراقی (TBI) و کوردستان (KI B)		٣,٩١٤,٧٧١,٥٧٤ دۆلار
	کـــۆی گشـــتی		٢٧,٥٤٩,٩٥٨,٢٦٣ دۆلار

دیوانی چاودێری دارایی هەرێم
دیوان الرقابة المالية اقليم
نووسینگەی تایبەت
مكتب الخاص

دووەم/ بنەما دستوری ویاساییەکانی هەڵسەنگاندنی ئەم بابەتە.

١. به پێی برگەی یەکەمی ماددەی (١١٠) بەشی چوارەمی دەستوری کۆماری عێراقی فیدراڵ، کە تێیدا هاتووه (تختص السلطات الاتحادية بالإختصاصات الحصرية الآتية: اولاً- رسم السياسة الخارجية والتمثيل الدبلوماسي، والتفاوض بشأن المعاهدات والاتفاقيات الدولية، وسياسات الاقتراض والتوقيع عليها وابرامها، ورسم السياسة الاقتصادية والتجارية الخارجية السيادية).

٢. وەرگرتنی قەرز بە پێی یاسای ژمارە (٧)ی ساڵی ٢٠١٥ی (یاسای راکێشانی مایە لە رێگای قەرزکردن لە هەرێمی کوردستان)، کە رێکاری تایبەت دیاری کراوه بۆ ئەم مەبەستە.

٣. بە پێی برگەی دووەم ماددەی (١٢) لە یاسای ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠٠٨ی پەرلەمانی کوردستان (یاسای دیوانی چاودێری دارایی هەرێم)، کە تێیدا هاتووه (پێویستە دەزگاکانی هەرێم هەموو گرێبەست و بەیاننامەی قەرز و بەخشینەکان کە چنگی دەکەون لە ماوەی مانگێکدا بۆ دیوانی چاودێری بنێرێت بە مەبەستی بەدواداچوون و دەربڕینی تێبینی پێویست لەم بارەیەوە).

٤. بە پێی یاسای رێکاری ژمێرکاری گشتی ژمارە (٢٨)ی ساڵی ١٩٤٠ (قانون أصول المحاسبات العامة) ویاسای کارگێری دارایی و قەرزی گشتی ژمارە (٩٥)ی ساڵی ٢٠٠٤ی هەموار کراو (قانون الادارة المالية والدين العام)، ویاسای بودجەی گشتی یەکگرتووی دەوڵەت ژمارە (١٠٧)ی ساڵی ١٩٨٥ (قانون الموازنة العامة الموحدة للدولة)، پێویستە حکومەت ساڵانە بودجەی هەرێم ئامادە بکات کە تێیدا گشت سەرچاوەکانی داهات، وەلەهەمان کاتدا شێوەی تەرخان کردنی پارە بۆ هەر سێکتەر و ئامانج و بابەتێك بە پێی فەلسەفەی ئابووری و کۆمەلایەتی و ئاسایشی نەتەوەیی لەخۆ بگرێت، کە ئەمەش بەرچاو رونی دروست دەکات بۆ حکومەت لە کاتی هەبوونی هەر کورت هێنانێك دەتوانرێت بە شێوە و ئامرازی رێکاری دەستوری ویاساییەکان ئەم کورتهێنانە چارەسەر بکرێت.

سێیەم/ تێبینی قەرزەکان.

١. گوژمەی ئەم قەرزانەی کە ئاماژەی پێدراوە لە خشتەی هاوپێچی قەرزو پابەندە داراییەکان، بەدەرن لە بنەما دەستوری ویاسایی و رێکارەکانی وەرگرتنی قەرز، کە لە سەرەوە ئاماژەی پێکراوە، بێگومان هیچ یەکێك لەم قەرزانەی حکومەتی هەرێم، دەقی گرێبەست و وردەکاریەکەی نەناردووە بۆ دیوانی چاودێری دارایی، تاکو دیوان بتوانێت بە پێی ئەم ماددە دەستوری و یاساییە مامەڵەی لەگەڵدا بکات، بۆیە دەستەکەمان نەیتوانی هەڵسەنگاندن و ڕای پیشەیی خۆی لەسەر ئەم بڕگە دەربڕێت.

٢. سەبارەت بە بڕی (٣,٦٦١,٤٧٩,٢٩٦) سێ ملیار و شەش سەدو شەست و یەك ملیۆن و چوار سەد و حەفتا و نۆ هەزار و دوو سەد و نەود و شەش دۆلاری ئەمریکی کە لە چەند کۆمپانیایەکی کڕیاری نەوت وەرگیراوە وەك پێشەکی نرخی فرۆشتنی نەوت، ئەم گوژمانە بە هیچ شێوەیەك ناچنە چوار چێوەی قەرز، بەڵکو لە ڕووی ژمێریاریەوە ناوزەند دەکرێت بە (إيرادات مستلمة مقدما)، بۆیە ئەگەر لە ژێر ئەم ناوە لە ژمێرەکانی کۆتایی ریزبەند بکرایە، ئەوا زیاتر لە سێ ملیارو نیو رەسیدی ئەم قەرزانە کەم دەبوونەوە و دواتر لە کاتی شایستە بوونی ئەم گوژمەیە چارەسەری ژمێریاری گونجاوی بۆ ئەنجام دەدرا، لە هەمان کاتدا سەرچاوەی ئەم گرێبەستە نەخراوەتە بەر دەستی دەستەکەمان تاکو بتوانین هەڵسەنگاندنێکی زانستیانەی بۆ بکەین.

٣. بڕی (٢,٢٦٧,٤٥٠,٣١٢$) دوو ملیار و دووسەد و شەست و حەفت ملیۆن و چوارسەد و پەنجا هەزار و سێ سەد و دوازدە دۆلاری ئەمریکی کە لە چەند بانکێکی تایبەت وحکومی راکێشراوە، ئەم گوژمانە بە هیچ شێویەك ناچنە چوار چێوەی قەرز، بەڵکو دەچنە چوار چێوەی پابەندی دارایی، لە کاتێکدا قەرز دەبێت لە رێگەی رێکەوتنامە و ئەنجامدانی گرێبەستێك بێتە کایەوە، وە لەم گرێبەستەدا دەبێت نرخ و شێوەی سوود و مەرجەکان و کاتی دانەوەی ئەم قەرزانە (سعر الفائدة ونوعه وشروط تسديد القرض وجدولة

نووسینگەی تایبەت
مکتب الخاص

أقساطه) دیاری بکرێت، هەر بۆیەش ئەگەر ئەم قەرزانە وەك پابەندی دارایی نیشان بدرایە لە ژمێرەی کۆتایی حکومەت، زیاتر لەدوو ملیار دۆلاری تر لە رەسیدی قەرزەکان کەم دەبوو.

٤. بەدیار نەکەوتنی بڕی ئەم قەرزانە لە هیچ بەڵگەیەکی دارایی فەرمی وەزارەتی دارایی و ئابووری حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەکو ژمێرەی کۆتایی یاخود بەیاننامەی دارایی بۆ ساڵانی رابردوو، ئەمەش بە خاڵێکی لاواز ئەژمار دەکرێت بۆ وەزارەتی دارایی وئابووری، هەر بۆیە دیوانی چاودێریمان نەیتوانیوە بەیاننامەی دارایی ساڵانی پێشوو پەسەند بکات.

٥. یەکێك لە تایبەتمەندیەکانی قەرز ئەوەیە کە ساڵانە بڕێك لەم قەرزە بدرێتەوە بە خاوەنەکەی لەگەڵ رێژەی سودی ساڵانە، دانەوەی ئەم قەرزەش دەبێت لە چوار چێوەی یاسای بودجەی ساڵانەی حکومەت رێکبخرێت، دواتر لە لایەن پەرلەمانی کوردستان پەسەند بکرێت وببێت بە یاسا، کە بە یەکێك لە ئەرکە سەرەکیەکانی پەرلەمان دادەنرێت، بەڵام پێچەوانەی ئەم رێکارانە، نە حکومەت بودجەی ساڵانەی رەوانەی پەرلەمان کردوە، پەرلەمانیش بە رۆڵی خۆی هەڵنەستاوە تا فشاری جدی بخاتە سەر حکومەت بۆ ئەوەی بودجە بهێنێت بۆ پەرلەمان بەمەبەستی پەسند کردنی، بۆیە بودجەی ساڵانە بە شێوەیەکی رێك و پێك لە کات و ساتی خۆی ئامادە بکرایە ئەوا دەتوانرا ساڵانە بەشێك لەم قەرزانە بدرێنەوە و کاریگەری ئەوتۆی نەدەخستە سەر باری دارایی حکومەت.

٦. دیوانمان پێشوەختە بە نووسراوی ژمارە (٤٢) لە ٢٠١٦/١/١٨ کە ئاراستەی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیرانی کردووە، تێیدا داواکاربووە بە پێدانی زانیاری تەواو دەربارەی کۆی گشتی ولایەنی پەیوەندار بە قەرز، بەڵام تائێستا هیچ زانیاریەك دەربارەی قەرزەکانی حکومەت بە دیوان نەدراوە.

٧. لە خشتەی هاوپێچی قەرز وپابەندە داراییەکان هیچ ئاماژەیەك بە کۆی بڕی لێبڕینی خانەنشینی فەرمانبەران نەکراوە، کە مانگانە لە لیستی مووچە لێیان دەبڕدرێت، هەروەها ئەم خشتەیە ئاماژەی

نەکردووە بەو قەرزانەی کە حکومەت داویەتی بە کۆمپانیاو هاولاَتیان و هەروەها کۆی ئەم پێشینانەی کە دراوون لە بوارە جیاجیاکان، بۆیە لە ڕووی دارایی و ژمێریارییەوە ئەم خشتەیە بە خشتەیەکی تەواو دانانرێت.

چوارەم/ تێبینی پابەندە داراییەکان.

پابەندە داراییەکان بە واتای ئەوە دێت کە حکومەت هەڵنەستاوە بە پێدانی شایستە داراییەکانی ئەو لایەنانەی کە کاریان کردووە بۆ حکومەت، بۆیە جیاوازی لە گەڵ زاراوەی قەرزدا هەیە، وە پابەندە داراییەکانی حکومەت بە پێی خشتەی ئامادەکراوە چەند جۆرێکە کە لە خشتەکەدا ئاماژەی پێکراوە:

١. پابەندە داراییەکانی وەزارەتی سامانە سروشتیەکان، کە کۆی گشتی هەردوو وەزارەت بریتیە لە گوژمەی ($٣,٢٨١,١٧٩,٩٣١) سێ ملیارو دوو سەدوو هەشتاو یەك ملیۆن و سەدو حەفتاو نۆ هەزارو نۆ سەدو سی و یەك دۆلاری ئەمریکی، وە بەمەبەستی بەدواداچوون بۆ ئەم گوژمەیە، دەستەکەمان لە ڕۆژانی ٩، ١٠، ١١، ١٤، ١٥، ٢٠٢٠/٦/١٦ سەردانی (بەڕێوەبەرایەتی بەڕێوەبردن و هەماهەنگی قەرزی گشتی) لە ئەنجومەنی وەزیران کرد، بەڵام بەڕێز ڕێکخەری ئەم بەڕێوەبەرایەتیە هیچ زانیاریەکی لەسەر ئەم گوژمەیە لە بەر دەست نەبوو، وە پێی ڕاگەیاندین کە گشت زانیاریەکانی تایبەت بەم گوژمەیە لە لایەن بەڕێز سکرتێری ئەنجومەنی وەزیران (کە بەرپرسی ڕاستەخۆی قەرزەکانە) دەست دەکەوێت، وە دوای چاوەڕوانیەکی زۆر لە ڕێکەوتی ٢٠٢٠/٦/٢٨ دەستەکەمان توانی لەگەڵ بەڕێز سکرتێری ئەنجومەن کۆببێتەوە، لە لایەن خۆیانەوە بەڕێز سکرتێری ئەنجومەن بەڵێنی دا کە هەوڵبدات بۆ ئامادەکردنی بەراییەکانی ئەم گوژمەیە، هەرچەندە تا ئامادەکردنی ئەم ڕاپۆرتە لە ڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی لەگەڵ بەڕێز ڕێکخەری بەڕێوەبەرایەتی ناوبراو دەستەکەمان لە پەیوەندی دابوو، بەڵام هیچ بەراییەك نەخرا بەردەستمان، بۆیە کاری ووردبینی پێویست لە لایەن دەستەکەمان ئەنجام نەدرا سەبارەت بەم گوژمەیە.

٢. پابەندە داراییەکانی وەزارەتەکانی تری حکومەتی هەرێم (شایستەی ئینفۆیس وپرۆژەکان)، کە کۆی پابەندەکان بریتیە لە گوژمەی (٩٤٨,٤٩٧,٠٧٠$) نۆ سەد و چل و هەشت ملیۆن وچوار سەد و نەوەد و حەفت هەزار و حەفتا دۆلاری ئەمریکیە، ئەو پابەندیانە لە ئەنجامی پێنەدانی شایستە داراییەکانی ژماریەك کۆمپانیایە، کە هەڵساون بە ئەنجامدانی پرۆژە ودابین کردن (تجهیز) هاتۆنەتە کایەوە.

٣. پابەندیە داراییەکانی تایبەت بە پاشەکەوتی شایستەی دارایی مووچەخۆران وخانەنیشینان، کە کۆی پابەندیەکە بریتیە لە گوژمەی (٨,٩٦٦,١٥٦,٥١٤$) هەشت ملیار و نۆسەد و شەست وشەش ملیۆن و سەد و پەنجا و شەش هەزار و پینج سەد و چواردە دۆلاری ئەمریکی، وە وەزارەتی دارایی وئابووری بە نووسراویان ژمارە (٤٠٢٣) لە ٢٠٢٠/٦/٢٢ پشتگیری لەم گوژمەیە دەکات کە وەك پاشەکەوتی مووچەی فەرمانبەران و خانەنیشینان دیاری کراوە، بە هەمان شێوە لە رووی ژمێریارییەوە بە قەرز هەژمار ناکرێت بەڵکۆ لە رووی ژمێریاریەوە دەچێتە ئەژماری (رواتب و مخصصات مستحقه و غیر مدفوعه)، لە کاتی بوونی پشتیوانی دارایی و دانەوەی ئەم گوژمەیە هەنگا و بەهەنگاو چارەسەری ژمێریاری گونجاوی بۆ ئەنجام دەدرێت، تاکو رەسیدی ئەم ئەژمارە دەبێت بە (سفر).

٤. سەبارەت بە بابەتی هەردوو بانکی (TBI) و (KI B)، کە کۆی گوژمەکەیان بریتیە لە (٣,٩١٤,٧٧١,٥٧٤$) سێ ملیار و نۆسەد و چواردە ملیۆن و حەفت سەد و حەفتا و یەك هەزار و پێنج سەدو حەفتا و چوار دۆلاری ئەمریکی، کە هۆکارەکەی دەگەرێتەوە بۆ کرینەوە و مامەڵەکردنی ئەم دوو بانکە بە چەکی کۆمپانیاو بەڵێندەران کە ناسراوە بە چەکی بەڵێندان (صك التعهد) کە خاوەنی چەکەکە بەڵێنی داوە تا باشبوونی بارودۆخی دارایی هەرێم داوای نرخی چەکەکە نەکات، بەڵام بەرێوەبەرایەتی بەرێوەبردن و هەماهەنگی قەرزی گشتی ئەم گوژمەیەی جێگیر نەکردووە وەك پابەندی دارایی، تاکو پێداچونەوەو ووردبینی زیاتری بۆ بکرێت لە لایەن دیوانی چاودێری دارایی، وە

سەبارەت بەم گوژمانە هەردوو بانکی ناوبراو بە نووسراوەکانی ژمارە (٩٨٣/٥٥٧) لە ٢٠٢٠/٦/١٤ و ژمارە (٣/١٥٤٩) لە ٢٠٢٠/٦/١٥ وەڵامی نووسراوی دیوانیان داوەتەوە، بەڵام جیاوازی لە گوژمەکانیاندا هەیە، بۆیە تا ووردبینی تەواوی ئەم گوژمانە نەکرێت لە لایەن دەستەکانمانەوە ناتوانین پشت راستی بکەینەوە.

٥. دەستەکەمان کاری ووربینی ئەنجام نەداوە بۆ تەواوی پابەندە داراییەکانی حکومەت، تەنها کاری بەراوردکردنی ئەو نووسراوانەی کردووە کە لە بانکەکان و وەزارەتی دارایی بە فەرمی بۆ دیوانمان هاتووە، لەبەر ئەوەی کاری ووربین کردن بۆ ئەم پابەندییانە کاتێکی زۆری پێویستە، هەروەها پێویستی بە چەند دەستەیەکی ووربینی هەیە بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە، بۆیە پێشنیار دەکەین بە پێك هێنانی چەند دەستەیەك بەمەبەستی ووربین کردنی تەواوی پابەندیەکان، تاکو بتوانین بە شێوەیەکی پیشەیی پشت راستی تەواوی ئەو زانیاریانە بکەینەوە کە لە خشتەی ئاماژە پێکراوی پابەندەکاندا هاتووە.

٦. بەشێك لە پابەندەکان یەك لایەنە باس کراوون، بێ ئەوەی لایەنی بەرامبەر باس بکرێت، بۆ نمونە ئەو پابەندییانەی حکومەت بۆ خەرجی ئاو وکارەبا کە بەشێوەیەك باسی داهاتی کارەبا نەکراوە کە پابەندە لەسەر هاولاتیان، هەروەها پابەندی هاولاتیان بەرامبەر پرۆژەکانی نیشتەجێبوون کە پێویستە بدرێتەوە بە حکومەت.

٧. تەرخانکردنی پارە لە لایەن وەزارەتی سامانە سروشتیەکان راستەوخۆ بۆ وەزارەتەکان پێچەوانەی گشت بنەما دارایی و کارگێری و ژمێریارەییەکانە، لەبەر ئەوەی وەزارەتی دارایی وئابووری تاکە وەزارەتە بتوانێت پارە تەرخان بکات بۆ سەرجەم وەزارەت و دام ودەزگاکانی هەرێم، هەروەها گشت داهاتەکان کۆبکاتەوە لە ئەژمێری داخراوی خۆی، لە گەڵ ئەمەشدا دیوان چەندەها جار لە رێگەی لیژنەی یەك لە دوایەکەکانی داوای داتا و زانیاری لە وەزارەتی سامانە سروشتیەکانی کردووە سەبارەت بە ووردبینی ئەو

Board of Supreme Audit
Kurdistan Region-Iraq

گۆژمانەی کە دراونەتە دام و دەزگاکانی حکومەت و چۆنیەتی پاکتاو کردنیان و هەروەها ئەو گرێبەستانەی کە لەگەڵ کۆمپانیا نەوتیەکان و کۆمپانیاکانی ووردبینی ئەنجام دراوون، کەچی گشت هەوڵەکان بێ هۆدە بوون، بۆیە دیوان زانیاری تەواوی نیە لە سەر ووردەکارییەکانی گوژمەی (٣,٢٨١,١٧٩,٩٣١ دۆلار) کە لە خشتەی سەرەوە ئاماژەی پێکراوە کە تایبەتە بە وەزارەتی سامانە سروشتیەکان.

٨. بە تێروانینی دیوانمان ئەم جۆرە کێشانە دەرەنجامی نەبوون و پەیرەونەکردنی یاسایی بودجەی ساڵانەیە لە کاتی خۆی بە پێی فەلسەفەیەکی ئابووری وکۆمەڵایەتی دیاری کراو، واتە نەبوونی چوار چێوەیەکی یاسایی بۆ رەفتارە داراییەکانی حکومەتی هەرێم، بۆیە دیوان لە رابردوو جەختی کردۆتەوە لەسەر ئامادەکردنی بودجەی هەرێم لە کاتی دیاری کراو، بۆ ئەوەی لەلایەن پەرلەمانی کوردستان پێش دەستپێکردنی ساڵی دارایی پەسەند بکرێت، بۆ ئەم مەبەستەش بە نووسراوەکانی ژمارە (٣١٠) لە ٢٠١٩/٧/٢٤ وە ژمارە (٩٣) لە ٢٠١٩/٢/٢٥ وە ژمارە (٤٠) لە ٢٠١٧/٢/٦ وە ژمارە (١٠٠) لە ٢٠١٦/٢/٢١ وە ژمارە (١٥٦) لە ٢٠١٦/٤/١٨ وە ژمارە (٦٦) لە ٢٠١٦/١/٢٧ وە ژمارە (٤٧١) لە ٢٠١٥/٦/١٠ وە ژمارە (١٥٣) لە ٢٠١٤/١٠/٢٣ دیوان داوای کردوە لە لایەنە پەیوەندارەکان بە ئامادەکردنی بودجەو یاسای بودجەی ساڵانە.

٩. هۆکارێکی تری ئەم پابەندە داراییانەی کە کەوتۆتە ئەستۆی حکومەتی هەرێم بریتیە لە نەبوونی دیراسەیەکی تۆکمەی ئەو گرێبەستانەی کە ئەنجام دراون، هەروەها هەڵسەنگاندن و بەدواداچونیان بۆ نەکراوە لە لایەن دیوان، کە بە پێی ماددەکانی (٨ و ١١ و ١٢) ی یاسای دیوانی چاودێری دارایی هەرێم، ئەم کارە دەکەوێتە ژێر ئەو ئەرکانەی کە بە دیوان راسپێردراوون، بۆیە زۆرێك لە گرێبەستەکان دووچاری کێشە و گرفت بوونەوە، تەنانەت بەشێك لەم گرێبەستانە رەوانەی دادگاکان کران و پارەیەکی

زۆر وەك فەرەبوو بەخشراوە بە کۆمپانیاکان.

١٠. هۆکارێکی تری تێکەوتنی ئەم دۆخەی هەرێم بریتی بووە لە دەرکردنی چەند یاسا ورێنماییەك کە ماف بە خەرج کردنی بەشێك لە داهاتەکان دەداتە کۆمەڵێك لە وەزارەت و دام ودەزگاکان، ئەمەش هۆکارێك بووە بۆ لاوازکردنی رۆڵی وەزارەتی دارایی وئابووری.

١١. دیوان بە نووسراوی ژمارە (٩٣) لە ٢٠١٩/٢/٢٥ بە راپۆرتێکی پوخت، تێروانین و گرفتەکانی سیستەمی دارایی لە هەرێم دەست نیشان کردووە و رەوانەی سەرۆکایەتی پەرلەمانی کوردستانی کردووە، بەمەبەستی گرتنەبەری رێکاری پێویست بۆ ئەو بابەتانەی کە بونەتە ئاریشە لە بەردەم سیستەمی دارایی و کارگێری لە هەرێمی کوردستان.

هەرێمی کوردستان عێراق

دیوانی چاودێری دارایی هەرێم

پێنجەم / پوختە ودەرئەنجام:

رای دیوانی چاودێری دارایی هەرێم دەربارەی خشتەی قەرز وپابەندە داراییەکان، تەنها پشت راست کردنەوەی ئەو گوژمانەیە کە بە نووسراوی فەرمی لایەنە پەیوەندارەکان بۆمان رەوانە کراوە کە قەرز و پابەندە داراییەکان دەسەلمێنێت، نەوەك یاسایی بوونی قەرزەکان یان لەو بابەتەی کە بۆی خەرج کراوە.

امیر قرنی محمدامین	عبدالقادر علی پیرداود	داود سلیمان مولود
فەرمانبەری یاسایی	ژمێرکاری یاسایی	ژمێرکاری یاسایی
٢٠٢٠/٧/٥	٢٠٢٠/٧/٥	٢٠٢٠/٧/

نسار محمد صابر	سلام عمر احمد
ژمێرکاری یاسایی	ژمێرکاری یاسایی
٢٠٢٠/٧/٥	٢٠٢٠/٧/٥

جبار عبدالفتاح محمد

بەڕێوەبەری گشتی

٢٠٢٠/٧/٥

پێنجەم: بەرزبوونەوەی ڕێژەی (گومرگ و باج و ڕەسم)

لەداوای ئابوری سەربەخۆ ، هەوڵدان بۆ بەرزکردنەوەی داهاتی ناوخۆ ، بە تایبەت لە کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێمی کوردستاندا بابەتی زیادکرنی باج و ڕسومات یەکێکی دیکە بووە لەو پرسانەی هاوڵاتیان هەرێمی کوردستان نیگەران کردووە، حکومەتی هەرێم بەمەبەستی ڕێکخستن و زیادکردنی داهات (6) لیژنەی پێکهێناوە، ئەوانیش؛

1. لیژنەی ڕێکخستنی گومرگەکان.
2. لیژنەی پێداچوونەوەی گرێبەستی گومرگەکان.
3. لیژنەی لێبوردنی گومرگی.
4. لیژنەی پێداچوونەوە بە سیستمی باج.
5. لیژنەی پێداچوونەوە بە سیستمی رسومات.
6. لیژنەی پێداچوونەوە بە دۆسیەی نەوت.

بەپێی ڕاپۆرتێکی (ڕێکخراوی ستۆپ) دەربارەی (چاودێری هەڵسەنگاندن: هەنگاوەکانی چاکسازی حکومەتی هەرێمی کوردستان)، حکومەتی هەرێمی کوردستان زیادکردنی باج و ڕسومات وەک ستراتیج وەرگرتووە، بۆ زیادکردنی داهات. لە هەنگاوەکان بەردەوام ئاماژە بەوە دەکرێت کە باج و رسوماتەکان بۆ سەر فرۆشتنی کۆمپانیا و دامەزراوە بازرگانی و شوێنی خزمەتگوزاری دەبێت، پێویستە ئەو هەنگاوانە نەبێتە بارگرانی بەسەر هاوڵاتیان. بەگوێرەی بە دواداچونەکان ئەو باج و رسوماتانەی حکومەت زیادی کردووە ڕاستەوخۆ بارگرانی بۆ سەر هاوڵاتیان دروستکردووە، لە نمونەی ئەم باجەی خراوەتە سەر شوێنە گەشتیارییەکان لە هۆتێل و مۆتێل و چێشخانەو کافتریا و... ئەو پارەیەی بە شێوەی جیا جیا لە خاڵە سنورییەکان لەلایەن کۆمپانیاکانەوە وەردەگیرێت، وەک چۆن پێشتر وەرگرتنی باج لە کۆمپانیاکانی گەیاندن ڕاستەوخۆ بووە هۆی گرانکردنی یەکەکانی موبایل و ئەنتەرنێت، بەهان شێوە ئەو کەل و پەلانەی باج و ڕسومات لەسەریان زیادی کردووە هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان باجەکەی دەدەن، ئەمە سەرەڕای کۆکردنەوی پارەی خاشاک و ئاوو کارەباو ... ڕاستەوخۆ لەسەر هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستانە.

هەر لەم چوارچێوەیەدا ڕێکخراوی ستۆپ لە ڕاپۆرتی ژمارە (5)ی ساڵی (2022) لە ژێر ناونیشانی "هەڵسەنگاندنی چاکسازی دارایی لە کابینەی نۆیەمدا؛ گرفتەکانی

بەڕێوەبردنی داهاتی ناوخۆ" بە وردی لەسەر پرسی داهاتی ناوخۆ وەستاوە (کە لێرەدا بەشە گرنگەکانی وەک خۆی دادەنێینەوە) لە ڕاپۆرتەکەدا هاتووە؛

هەڵسەنگاندنی چاکسازی دارایی کە کابینەی نۆیەمدا؛ گرفتەکانی بەڕێوەبردنی داهاتی ناوخۆ

کۆڵەکەی سیستمی حکومڕانی لە هەرێم بەهۆی ئەوەی لاوازە، یەکێک لەو سێکتەرانەی داهاتی ناوخۆیە کە پێویستی بە چاکسازی قووڵ هەیە، کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان کە لە بەرواری ١٥ی ٧ی ٢٠١٩ یەکەم کۆبوونەوەی خۆی ئەنجامداوە، پرسی ریفۆرمی دارایی وەک یەکێک لە بنەماکانی کارکردنی خۆی پەسەند کرد، لە چوارچێوەی (٥٢) خاڵی هێڵە گشتییەکانی کارنامەکەیدا، لە ١٣ خاڵدا باسی هێڵە گشتیەکانی چاکسازی کردووە، کە لە ٢ خاڵدا باسی لە داهاتی ناوخۆ کردووە. یەکێک لە ئامانجەکانی لە چوارچێوەی کارنامەکەیدا، چەسپاندنی شەفافیەت لە داهاتی ناوخۆ و دادپەروەریە لە وەرگرتنی باج کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

لە خاڵی شەشەمی هێڵی گشتی چاکسازیدا هاتوو، "کاردەکەین بۆ چەسپاندنی شەفافیەت لە گشت بوارە داراییەکانی هەرێمدا، بە تایبەت لە بواری داهاتە نەوتییەکانی هەرێم و داهاتە ناوخۆییەکان. بۆ ئەم مەبەستەی سەرەوە کاردەکەین بۆ دامەزراندنی سندوقی داهاتە نەوتییەکان بە پێی یاسای پەیوەندیدار"

هەروەها لە خاڵی هەشتەمی هێڵی گشتی چاکسازی هاتووە، "چاکسازی لە سیستەمی باج دەکەین و دەبێ دادپەروەری لە وەرگرتنی باج جێگیر ببێت و هەموو رێکارێکی یاسایی و کارگێڕی دەگرینەبەر بۆ ڕێگەگرتن لە خۆدزینەوە لە باج و میکانیزم و پێوەری تازە دەگرینە بەر بۆ ڕێکخستنی باج".

بە لە بەرچاوگرتنی ئەم دوو خاڵە لەم بەرنامەیەدا هەوڵدراوە لێکوڵینەوەو هەڵسەنگاندن بۆ ئاستی چاکسازی کردن لە داهاتە گشتیەکانی حکومەتی هەرێم بکرێت، بەو پێیەی ئێستا هەرێمی کوردستان بۆ دابینکردنی خەرجیەکانی بە پلەی یەکەم پشت بەداهاتی نەوت و بەپلەی دووەمیش پشت بەداهاتی نانەوتی دەبەستێت.

بۆ ئەم مەبەستە بەگوێرەی ئەو داتاو زانیاریانەی دەست تیمی ئامادەکردنی ڕاپۆرت لە رێکخراوی ستۆپ کەوتووە، بەراوردی داتاو ژمارەکانی داهاتی ناوخۆ لە سەرەتای کابینەی نۆیەم و ئێستا کراوە. بەگوێرەی بەراوردکارییەکان لە هەندێ بوار بەرەو پێشچونی سنوردار هەیە، بەتایبەت لە بواری داهاتی ناوخۆ، لە کەرتی نەوتیشدا لە

هەندێ بواریدا پاشەکشە دەبینرێت. بۆیە بە گشتی ئەوەی تێبینی دەکرێت، چاکسازی بۆ زیاترکردنی داهاتی گشتی تا ئێستا لە ئاستی پێویست نین، هەرچەندە هێشتا تەمەنی ئەم کابینەیە کۆتایی نەهاتووە بۆ هەڵسەنگاندنی کۆتایی، بەڵام بەگشتی تاکو ئێستا هەنگاوەکان لە ئاستی بەڵێنەکان نین.

داهاتی ناوخۆ

بۆ تێگەیشتن لە پرسی داهاتی ناوخۆی هەرێم دەبێت بە سێ قۆناغ دابەشی بکەین:

قۆناغی یەکەم: 1992 – 2003

حکومەتی هەرێمی کوردستان دوای دروستبوونی یەکەم کابینەی لە ساڵی ١٩٩٢ سەرچاوەکانی داهاتی دیاری کراوبوون، بەشێوەیەکی سەرەکی پشتی بەداهاتی ناوخۆ بەتایبەتیش داهاتی خاڵە سنورییەکان بەستبوو، بە هۆی باڵادەست بوونی حیزب بەسەر دەروازە سنورییەکان، دواتر هەڵگیرسانی شەری ناوخۆ لە ساڵی ١٩٩٤، لە دەرئەنجامی ئەو شەڕە هەرێمی کوردستان بوو بە دوو ئیدارە لە نێوان هەولێر و سلێمانی، بەو هۆیانەوە کێشەی کونترۆڵ نەکردنی تەواوی سەرچاوەکانی داهاتی بووە کێشەیەکی سەرەکی بەرێوەبردنی داهاتی ناوخۆ.

لەو قۆناغەدا، لە یاسای بودجەی گشتی ساڵانە بەگشتی ئاماژە بە گوژمەی دیاریکراو وەک داهات کراوە، بەڵام پۆلێن نەکراوە کە سەرچاوەکانی داهات چۆن و لە کوێ دەستخراوە، ئەگەرچی زانیاریەکان پێشانی دەدەن لەم قۆناغەدا دەروازە سنورییەکان سەرچاوەیەکی سەرەکی کۆکردنەوەی داهات بووە.

قۆناغی دووەم: 2003 – 2014

هەرێمی کورستان لە چوارچێوەی دەوڵەتی عێراق لە ساڵی ٢٠٠٤ بەدواوە بەگوێرەی رێککەوتن، بریاردرا بڕی بودجەو شایستەی دارایی ١٧%ی لە حکومەتی ناوەندییەوە بۆ بێت، کە بووبە سەرچاوەی سەرەکی داهات و خەرجییەکان، بەگوێرەی خەرجیەکانی بەر لەو قۆناغە بڕەکە یەکجار زۆر بووە، بۆ ئەوەش بەراوردێک لە

نێوان قۆناغی پێش ٢٠٠٤ و دواتر دەکەین، بەگوێرەی یاسای بودجەی ساڵی ٢٠٠١ سەرجەمی داهاتی هەرێم (١ ملیار و ٤٩٢ ملیۆن و ٤١١ هەزار ٨٧٠ دیناری عیراقی بووە) خەرجیەکانیشی (٢ ملیار و ٢٧٢ ملیۆن ٣٢٥ هەزار دینار بووە) لە کاتێکدا دوای هاتنی پارەکەی بەغدا بەگوێرەی یاسای بودجەی ساڵی ٢٠٠٧ پارەی تەرخانکراو بڕی (٧ ترلیۆن و ٨٤٧ ملیار و ٦٦٠ ملیۆن دینار بووە) خەرجیەکانیش دوو بەش بووە (٥ ترلیۆن و ٥١٨ ملیار و ٢٨٧ ملیۆن دینار بۆ خەرجی بەگەڕخستن) بڕی (٢ ترلیۆن و ٢٨٥ ملیار ٥٥٦ ملیۆن دینار بۆ خەرجی وەبەرهێنان تەرخان کراوە) ئەم پارە زۆرەی کە لە بەغداوە دەهات وای کرد چاوەکان لە سەر داهاتی ناوخۆ لابچن، بەشێکیشی خراپ بەکارهێنرا بۆ خۆ دزینەوە لە باج، ئەگەرچی بەردەوام بەغدا کێشەی هەبوو لەگەڵ شێوازی کۆکردنەوەی داهاتی ناوخۆیی بەتایبەت لە دەروازە سنوریەکان، ئەم دۆخە وایکرد لە ناوخۆی هەرێم هەوڵەکان بۆ چاکسازی لە کۆکردنەوەی داهاتەکانی ناوخۆ دوابکەوێت بۆ قۆناغی دواتر، لەو قۆناغەدا، لە یاسای بودجەی ساڵانە ئاماژە کراوە بەو بڕە بودجەی کە لە بەغدا هاتووە.

قۆناغی سێیەم: 2014 تا ئێستا

ئەو قۆناغە دوای بڕینی بەشە بودجەی هەرێمی کوردستان لە ساڵی ٢٠١٤ لە لایەن حکومەتی فیدراڵی دەستپێدەکات، بەهۆی ئەوەی حکومەتی هەرێم ژێرخانی ئابووری پتەو و سندوقێکی یەکگرتووی بۆ کۆکردنەوەو گلدانەوەی داهاتەکان نەبوو، ڕاستەوخۆ توشی قەیرانی دارایی بوویەوە. بەر لەو قۆناغە لاوازی و چاوپۆشی لە کارە نایاساییەکان لە کۆکردنەوەی داهات (قاچاخچیەتی لە خاڵە سنورییەکان، خۆدزینەوە لە پێدانی باج، هەبوونی ئاسانکاری لە کۆکردنەوەی باج و رسومات) بەو شێوازە حکومەت گەرایەوە بۆ سەر داهاتی ناوخۆ، رێکارەکانی وەرگرتنی باج و رسومات توندکرایەوە، لە ساڵی ٢٠١٦ بەرنامەی ڕێکخستنەوەی داهات دەستی پێکرد. گلەیی هاوڵاتیان و کۆمپانیا و ناوەندە بازرگانیەکان لە حکومەت دەستی پێکرد کە باج و رسوماتی لە سەر زیاد کردوون لە کاتێکدا لە قەیراندان و باروگوزەرانیان خراپ بووە، بەگوێرەی داتاکانیش، زیادبوونی داهاتی ناوخۆ ساڵ لە دوای ساڵ زیاتر بووە، بەهۆی ڕێوشوێنەکانی حکومەت. بەگشتی حکومەتی هەرێمی کوردستان ئێستا چوار سەرچاوەی داهاتی سەرەکی هەیە، کە بریتییە لە، داهاتی نەوتی، داهاتی نا-نەوتی (ناوخۆ)، پارەی حکومەتی فیدراڵی و هاوکاری هاوپەیمانان.

سەرچاوەکانی داهاتی نانەوتی

حکومەتی هەرێم ئێستا داهاتی نانەوتی لە دوو سەرچاوەی سەرەکی بەدەست دەهێنیت، یەکەم داهاتی باجەکان کە بەشێوازی زۆرەملێ وەردەگیرێت. دووەم داهاتی غەیرە–باج، وەک رسومات و کرێی خزمەتگوزاری و سزاکان. لە بنەڕەتدا نابێ بەمەبەستی زیادکردنی داهات وەربگیرێت، بەڵکو بۆ گەڕاندنەوەی بەشێک لە تێچووی ئەو خزمەتگوزارییە سەرەکیانەی حکومەت پێشکەشیان دەکات یان بۆ سەپاندنی یاسا. بەگوێرەی زانیارییەکان بە (417) ڕێگا باج و رسومات و کرێ و سزاکان وەردەگیرێت و دەبێتە سەرچاوەی داهاتی نانەوتی. یاساکانی باج لە هەرێمی کوردستان ئەو یاسا کۆنانەیە کە پێش راپەڕین حکومەتی عێراق هەبوون، بەڵام دواتر لە پەرلەمانی کوردستان هەموار کراونەتەوە.

لێرەدا دەربارەی داهات بەگشتی و سەرچاوەکانی داهاتی نانەوتی لە هەرێمی کوردستان بە کورتی پێناسەی دەکەین:

داهات: بریتیە لە کۆمەڵێک دارایی، کە حکومەت لە سەرچاوەی جیاوازەوە کۆیدەکاتەوە، بەمەبەستی دابینکردنی خەرجی گشتی و بەئامانجی دارشتنی سیاسەتی دارایی و ئابووری وڵات. داهاتی نانەوتی لە دوو سەرچاوەی سەرەکی و بەدەست دەهێنرێن بەوشێوەیەی خوارەوە:

یەکەم داهاتی باجەکان: کە بە شێوازی زورەملێ وەردەگیرێت و بۆ مەبەستی پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری گشتی بەکاردەهێنرێت.

دووەم داهاتی غەیرە–باج: وەک رسومات و کرێی خزمەتگوزاری و سزاکان. لە بنەرەتدا بەمەبەستی زیادکردنی داهات وەرناگیرێن، بەڵکو بۆ گەراندنەوەی بەشێک لە تێچووی ئەو خزمەتگوزارییە سەرەکیانەی حکومەت پێشکەشیان دەکات یان بۆ سەپاندنی یاسا.

مەبەست لە وەرگرتنی رسومات: بەگشتی مەبەستی سەرەکی لە وەرگرتنی رسوماتی مامەڵە و کرێی خزمەتگوزارییە بنەرەتییەکان، زیادکردنی داهات نییە، بەڵکو گەڕاندنەوەی تێچووی دابینکردنی خزمەتەکانە. بۆ زیادکردنی داهاتی گشتی حکومەت، دەبێ پشت بەوەرگرتنی باجەکان ببەستریت. ئەمەش بەهەمان شێوەی رسومات، دەبێت پابەندی سیاسەتێکی گشتگیر و دیراسەت کراوبێت. نادادپەروەری و بارگرانی لە سەر هاوڵاتیان دروست نەکات. پێویستە ببێتە هۆی بەرپابوونی دادپەروەری کۆمەڵایەتی.

سەرچاوەکانی داهاتی ناوخۆ لە دامەزراوەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان بریتین لە (باج، رەسم، رەسمی گومرگی، کرێیەکان، سزای دارایی، داهاتی راسمالی و داهاتی تەحویلی).

ژمارەی ناجدەران لە هەرێمی کوردستان

سەرچاوەکانی باجدەران	ژمارەی باجدەران
کۆمپانیاکان	24,169
دەرامەت	415,445
خانوبەرە	1,410,380

ئەمە لە کاتێکدایە بەپێی زانیارییەکان ئێستا کۆمپانیاکان سەرو (30 هەزار)ی تێپەڕاندووە، بەڵام سەرجەم کۆمپانیاکان باج نادەن، هەندێک بەهۆی هەڵپەسادرن بەشێکیش بەهۆی نەبوونی قازانج، هەندێکیش خۆدزینەوە.

داهاتی ناوخۆ لە ماوەی ساڵی (٢٠١٢ تا ٢٠٢١)

داهاتی ناوخۆ یاخود نانەوتی لە هەرێمی کوردستان لە ١٠ ساڵی رابردوو گۆڕانکاری بەسەردا هاتووەو رێژەکەی بەپلەبەندی بەرزبۆتەوە، بەتایبەتی لە کابینەی نۆیەم رێکارەکانی کۆکردنەوەی داهاتی ناوخۆ توند کراونەتەوە، ئاماری ١٠ ساڵی رابردوو بەتایبەتی لە ساڵی ٢٠١٢ تاوەکو ساڵی ٢٠٢١ ئەوە دەردەخات ساڵ دوای ساڵ رێژەی داهاتی ناوخۆ زیادی کردووە، لە دەرئەنجامی قەیرانی ئابوری و توندکردنەوەی رێکارەکانی وەرگرتنی باج لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە. بەم شێوەیە بووە؛

داهاتی باج لە هەرێمی کوردستان لە (10) ساڵی ڕابردوودا

ساڵ	بڕی باج بە دینار
2012	128 ملیار
2013	161 ملیار
2014	212 ملیار
2015	190 ملیار
2016	176 ملیار
2017	206 ملیار
2018	308 ملیار
2019	627 ملیار
2020	578 ملیار
2021	796 ملیار

واتە لە هەرێمی کوردستان لە ساڵی 2012 داهاتی باج بڕەکەی 128 ملیار دینار بووە، بەڵام ئەو ڕێژەیە بۆ ساڵی (2021) زۆر بەرز دەبێتەوەو بڕەکەی دەگاتە (796) ملیار دینار بە ڕێژەی (621%) زیادی کردووە.

ساڵ	بڕی داهاتی باج بە دینار
2012	128 ملیار
2021	796 ملیار

هۆکارەکانی زیادبوونی داهاتی ناوخۆ

یەکەم؛ توندکردنەوەی ڕێکارەکانی وەرگرتنی باج

کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان پێیوایە، ئەو گۆڕانکاریانە لە ئەنجامی توندکردنەوەی ڕێکارەکان و چاکسازی بوو لە بواری باج، بە پابەندکردنی کۆمپانیاکانی وزەو گواستنەوەو گەیاندن بە پێدانی شایستە داراییەکان و بڕی پارەی باج و رەسم و سزای دواکەوتن و قەرزەکانیان. هاوکات سەپاندنی باج لەسەر شوێنە گەشتیارییەکان، نەخۆشخانە تایبەتەکان و ڕێکخستنەوەو پێداچوونەوە و کۆنترۆڵکردنی کاروباری دەروازە سنوورییەکان و گرێبەستەکانیان. ڕێگریکردن لە خۆدزینەوەی باج و جێبەجێکردنی یاسا و ڕێنماییەکان و سزادانی سەرپێچیکاران. هەر بەشێک لەم چاکسازی و ڕێکخستنەوەی داهاتەکان هۆکار بونە لە کابینەی نۆیەم و لە ماوەی پێنج مانگ داهاتی ناوخۆی هەرێم لە (١٤٠ ملیۆن) دۆلارەوە بگاتە (٢٤٤ ملیۆن) دۆلار.

لە لایەکی دیکەدا زیادبونی باجدەرەکان، لە بەڕێوەبەرایەتی گەورە باجدەران لە (٢٤٠) کۆمپانیا دوای دوو ساڵ زیادی کردووە بۆ (٦٧٨) کۆمپانیا، بە هۆی زیادکردنی ڕێوشوێنی وەرگرتنی باج لەسەر کۆمپانیاکان، هەرچەندە لە کۆی ئەو (٦٨٧) گەورە باجدەرە لە هەرێمی کوردستان نزیکەی (٢٥٠) کۆمپانیا باج دەدەن، چونکە پرۆژەکانیان زۆربەی پرۆژەی وەبەرهێنانن و بەپێی یاسای وەبەرهێنان بۆ ماوەی (١٠) ساڵ لێخۆشبوونی باجیان بۆ کراوە.

دووەم: ئایا چاکسازیی ریشەیی کراوە؟

کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان یەکێک لە ئامانجەکانی ئەوە بوو چاکسازی لەسیستەمی باج و دادپەروەری لە وەرگرتنی باج جێگیر بکەن، هەروەها ئەنجومەنی باڵای ئابووری هەرێمی کوردستان لە 4ی تەمموزی 2021 سەبارەت بەڕێکخستنەوەی باج و رسومات و میکانیزمی کۆکردنەوەی باجەکان بڕیاریدا، جێگری سەرۆکی حکومەت، سەرپەرشتی پرۆسەی ڕێکخستنەوەی باج و رسومات بکات. لەلایەکی دیکەوە ئەنجومەنی وەزیران بەفەرمانی (ژمارە٩٦)ی ڕێکەوتی 10ی 1ی 2021، بەمەبەستی ڕێکخستنەوەی سیستەمی کۆکردنەوەی باج و رسومات ١١ بڕیاری دەرکرد، بەتایبەت پابەندکردنی کۆمپانیاکانی بواری ئەنتەرنێت و تیلیکۆم بە پێدانی

باجی فرۆشراوەکان و کۆمەڵیک بڕیاری دیکە، فەرمانگەی هەماهەنگی و بەدواداچون ڕاسپێردراوە بۆ بەدواداچوون بۆ جێبەجێکردنی ئەو بڕیارانەی ئەنجومەنی وەزیران.

هەروەها حکومەتی هەرێم بۆ زۆرێک لە کاروبارەکانی پشت بە لیژنە دەبەستێت، بەتایبەت بۆ ئەنجامدانی بەدواداچون و لێکۆڵینەوە زۆر لیژنە دروست دەکات. کەچی ئەنجامی لیژنەکان وەک خۆی دەمێنێتەوەو کار لەسەر سپاردەی لیژنەکان ناکرێت. بەمەبەستی ڕێکخستنەوەی رسومات حکومەتی هەرێم لیژنەی دیراسەتکردن و ڕێکخستنەوەی رسومات بەبڕیاری ژمارە (٣)ی ئەنجومەنی ئابووری لە27 ی 1ی 2020 پێکهێنا. ئەرکی ئەم لیژنەیە بریتییە لە ڕێکخستنەوەی داهاتی رسومات، بەپێی ئەو زانیاریانەی لەلایەن دامودەزگاکانی حکومەتەوە بۆ ئەم مەبەستە تومار کراون. ئەو لیژنەیە لە کۆتایی کارەکەیدا راپۆرتێکیان پێشکەشی حکومەتی هەرێم کردوە.

لەچوارچێوەی هەڵسەنگاندن دەرکەوتووە حکومەتی هەرێم هەوڵەکانی لە چوارچێوەی دروست کردنی لیژنەو دەرکردنی بڕیار و ئامادەکردنی راپۆرت زۆر بووە، بەڵام لە ئەرزی واقع چاکسازیی ریشەیی بەدی ناکرێت. هاوکات جێبەجێکردنی ئەو راسپاردەو پێشنیارانەی ئەو لیژنانە کە لە راپۆرتەکان پێشکەشی حکومەت کراون جێبەجی ناکرێت.

سێیەم: ئایا باج و رسومات زیاد کراوە؟

پرسی زیادکردنی باج و رسومات قسەو باسێکی زۆری دەربارە کراوە، رۆژانە هاوڵاتیان گلەیی لەبارەوە دەکەن، بەگوێرەی زانیارییەکانی بەڕێوەبەری گشتی باج و دەرامەتەکان، باج زیاد نەکراوە، تەنها ڕێکخراوەتەوە. هەروەها ئەنجومەنی باڵای ئابووری هەرێم دووپاتی کردوتەوە، "کە کابینەی نۆیەم هیچ باجێکی زیاد نەکردووە، بەڵکو تەنیا شێوازی کۆکردنەوەی باجەکانی ڕێکخستووەتەوەو ئەو باجانەی پێشتر بەپێی یاسا دانراون، کۆیان دەکاتەوە. "حکومەتی هەرێم پێیوایە، گلەیی هاوڵاتیان لەزیادبوونی باج و رسومات لەوە سەرچاوە دەگرێت کە پێشتر هەرێمی کوردستان بودجەو شایستەی دارایی لە بەغدا بۆ هاتووە، کەمتر پشت بەداهاتی ناوخۆ بەستراوەو لە وەرگرتنی باج و رسومات چاوپۆشی کراوە.

دوابەدوا ساڵی ٢٠١٦ رسومات لە زۆربەی وەزارەت و دامەزراوەکان زیادی کرد، ئەنجومەنی وەزیران بەپشت بەستن بە ئەحکامی مادەی هەشتەم لەیاسای ئەنجومەنی وەزیرانی هەرێمی کورستان ژمارە(٣)ی ساڵی ١٩٩٢ هەموارکراو، بەمەبەستی رێکخستنەوەی کرێ و رسومات، چەندین بڕیاری دەرکرد، بە نمونە بە بڕیاری ٧٨ی ساڵی ٢٠١٦ رسوماتی تاپۆکردنی خانووبەرە لە (١%) بۆ (٣%) زیادکرا، هەروەها بڕیاری ژمارە (٧٥)ی ساڵی ٢٠١٦ سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران وەرگرتنی (رسووماتی) تایبەت بە کەرتی گەشتوگوزار لە هەرێمی کوردستان زیاد کرا. هەروەها بڕیاری ژمارە (٨٠)ی ساڵی٢٠١٦ سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران وەرگرتنی (رسوومات) و کرێی لە بەرامبەر خزمەتگوزاری شارەوانییەکان لەهەرێمی کوردستان ئەمانە نیگەرانی و گلەیی زۆری هاوڵاتیانی لێکەوتەوە، بارگرانی لەسەر بژێوی هاووڵاتیان و بەتایبەتی چینی هەژار و مام ناوەندی کۆمەڵگە دروست کردوە. بەهۆی دواکەوتنی موچەوە لە دۆخەکی خراپی ئابوریدا بوون، کە لەسەروبەندی ساڵی ٢٠١٦ حکومەت بڕیارەکانی زیادکردنی رسوماتی دەرکرد.

لەو چوارچێوەیەدا ، کاریگەری و زیادبونەکانی رسومات دەرکەوت بە نمونە لە ساڵی ٢٠١٥ بەپێی ئامارەکانی بەڕێوەبەرایەتی تۆماری خانووبەرە لە هەرێمی کوردستان، داهاتی رسوماتی نزیکەی 35 ملیار و ٤٨١ ملیۆن دینار بووە، کەچی لە ساڵی دواتر لە ٢٠١٦ گەیشتووەتە ٥٧ ملیار و 876 ملیۆن دینار، کە زیاتر لە ٢٢ ملیار دیناری داهاتی رسوماتی تاپۆکردنی خانووبەرە زیادیکردووە.

چوارەم: ئایا زیادکردنەکانی رسومات یاسایین؟

بەپێی دەستوری عێراق لە ماددەی (٢٨)دا لەبرگەی یەکەم هاتووە؛ "باج و رسومات ناسەپێندرێت و هەموار ناکرێت و وەرناگیرێت و لێبوردن نایگرێتەوە تەنها بەیاسا نەبێت". برگەی دووەم، "خاوەن داهاتی کەم لەباج دەبەخشرێت بۆ ئەوەی رێگەنەرێت دەستدرێژی بکرێتە سەر لایەنی کەمی ئاستی بژێوی، ئەمەش بەیاسا رێکدەخریت". یاساناسان پێیانوایە، بەگوێرەی ئەو مادە دەستوریيە هەر سەپاندنی باج یان رسوماتێک زیادکردن و کەمکردنەوەی یان لێخۆشبون لێی دەبێ بە یاسایەک بێ کە لە پەرلەمانەوە دەرچووبێت، بەپێچەوانەوە بە ڕێنمایی یان بە بڕیاری حکومەت یان وەزیر سەپێندرابێ پووچەڵە.

پێنجەم: پوچەڵکردنەوەی بڕیاری نایاسایی

وەک لەپێشتر روونکرایەوە، حکومەتی هەرێمی کوردستان بڕیار و رێکاری وەرگرتنی باج و رسوماتی توندکردەوە. هاوکات چەندین بڕیاری وەرگرتنی رسوماتی نوێی دەرکرد، هاوڵاتیان و شارەزایانی یاسایی پێیان وابووە، ئەو بڕیارانە نایاسایین و لەکاتی قەیراندا بەسەر هاوڵاتیاندا سەپێندراوە. لەماوەی رابردوو دوو بڕیاری دادگا بۆ پوچەڵکردنەوەی ئەو گرێبەستانە دەرچووە.

یەکەم: دادگای پێداچونەوەی هەرێمی کوردستان، بەبڕیاری ژمارە ١٩٧ لە ٢٨/٣/٢٠٢٢ دەربارەی کردنەوەی گرێبەستی کۆکردنەوەی پارەی خۆڵ و خاشاک کەسپێردرا بوو بە کۆمپانیاکانی کەرتی تایبەت بڕیاردرا بە پوچەڵکردنەوەی گرێبەستەکە، بەهۆی ئەوەی کەبەپێی یاسا (یاسای داهاتی شارەوانیەکان ژمارە 130 ساڵی 1963) کۆکردنەوەی باج و رسوماتی دەوڵەت، هەر ئەرکی دەوڵەت خۆیەتی نەک بیدات بە کۆمپانیاکانی کەرتی تایبەت. هەر بەپێی ئەم بڕیارەی دادگای تەمییز لەمەو دوا هاوڵاتیان دەتوانن پابەند نەبن بەپێدانی پارەی کۆکردنەوەی خۆڵ و خاشاک.

بەشێک لە یاساناسان پێیانوایە، لەسەر بنەمای ئەم بڕیارەی دادگای پێداچونەوە:

1. بەهەمان شێوە کۆکردنەوەی پارەی ئاو لەلایەن کۆمپانیاوە نایاساییە.
2. گرێبەستی حکومەت لەگەڵ کومپانیای دانان و کۆکردنەوەی پارەی سزای کامێرای هاتوچۆ بەهەمان شێوە نایاساییە.

دووەم: دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی سلێمانی – دادگای بەرایی سلێمانی/ ٢ بە ژمارە ٢٣٧٣/ب/٢٠٢١ لە رێکەوتی ٢٩/٥/٢٠٢٢ دا، پاڵپشت بەبڕیارێکی پێشوتری ئەنجومەنی شورای هەرێم ئەو گرێبەستەی وەزارەتی داد لەگەڵ کۆمپانیای کەرتی تایبەت کردویەتی کە لە فەرمانگەکانی دادنووس پارە وەردەگرن لە هاوڵاتیان، بڕیاریداوە لە ڕووی یاساییەوە پوچەڵە.

گرفتەکانی بەردەم کۆکردنەوەی داهاتی نانەوتی

یەکەم: مامەڵەی دوو ئیدارەیی

لەهەرێمی کوردستان لەهیچ دەق و بەڵگەنامەیەکی رەسمی و یاسا نییە کە تێیدا دوو ئیدارەیی چەسپابێت، تەنها دابەش بوونەکە لە دەرئەنجامی شەری ناوخۆ و دوو ئیدارەیی لەنێوان هەولێر و سلێمانی دروست بووە، هەروەها هیچ بنەمایەکی یاسایی نییە کە کۆکردنەوەی داهات یەکگرتو نەبێت. بڕیار لەئیدارەدانی ناوچەکان بەپێی داهاتی خۆی بیکات.

لەدەرەوەی یاسای بودجە شێوازی بەڕێوەبردنی خەرجی و داهات لە هەرێمی کوردستان چەندین ساڵە بەم شێوەیە دابەشکراوە، (٥٧%) هەولێر (٤٣%) سلێمانی. ئەنجومەنی باڵای ئابووری حکومەتی هەرێمی کوردستان لە ناوەڕاستی ساڵی ٢٠٢١ بڕیاری داوە، مانگانە لەداهاتی ناوخۆ بۆ تەمویلی موچە لەئیدارەی هەولێر (٩٣ ملیار) دینار و ئیدارەی سلێمانی (75 ملیار) دینار دابین بکرێت.

دووەم: کێشەکانی کۆکردنەوەی داهاتی ناوچەکان

کۆکردنەوەی داهاتی ناوخۆ لەهەرێمی کوردستان بەشێوەیەکی مەرکەزی نەبووە، کە بگەڕێتەوە یەک خەزێنەو دواتر بەشێوەیەکی یەکگرتوو مامەڵەی پێوەبکرێت، لە رابردوو ٢ لقی بانکی ناوەندی لە شارەکانی هەولێر و سلێمانی هەبوو، بەڵام بانکی ناوەندی عێراق وەک لقی خۆی مامەڵەی لەگەڵ نەدەکردن. ساڵی ٢٠١٦ بانکی ناوەندی عێراق بڕیاریدا لقی خۆی بە فەرمی لەهەرێمی کوردستان بکاتەوە. لەساڵی ٢٠١٧ بانکی ناوەندی هەرێم لقی هەولێر هەڵوەشایەوە، بانکی ناوەندی عێراق/ لقی هەولێر کرایەوە، بڕیار بوو دواتر لە سلیمانیش بکریتەوە، بەڵام نەکرایەوەو بانکی ناوەندی هەرێم – سلێمانی مایەوە تا ئیستاش بەردەوامە. داهاتی نانەوتی لەناوچەی سلێمانی بۆ بانکی ناوەندی هەرێم – سلێمانی دەگەڕێتەوە. هاوکات بەهۆی دابەشبوونی دەسەڵاتی سیاسی هەرێم لەنێوان دوو زۆن مامەڵەی ئیدارەدانی داهات بەگشتی یەکگرتوو نەبووە. کێشە لەنێوان وەزارەتی دارایی و ئابوری لەگەڵ بانکی ناوەندی هەرێم – سلێمانی دروست بوو، کار گەیشت بەوەی وەزارەت کاردانەوەی هەبێت. کە بەم شێوەیە:

- دروستکردنی لیژنە لەسەر کێشەکانی کۆکردنەوەی داهاتی نانەوتی و نەمانی نەختینە.
- ڕاگرتنی سەرجەم دەسەڵاتەکانی بەڕێوەبەری بانکی ناوەندی هەرێم – سلێمانی.
- ئاگادارکردنەوەی بەڕێوەبەرایەتی گشتی بانکی ناوەندی هەرێم – سلێمانی، سەرجەم بانکەکان دەستکاری سیولەی نەختینەیی دانراوی ئەژمیرە جیاوازەکانی هاوڵاتییان نەکرێت.
- دانیشتنی وەزیری دارایی و ئابوری نزیکەی ٢ مانگ.
- ئەنجومەنی وەزیران لە ١٧/٥/٢٠٢٢ لیژنەیەکی بۆ بەدواداچونی گرفتەکانی داهاتی نانەوتی سنوری سلێمانی پێکهێنا.

سێیەم: کێشەی تەکنیکی لەکۆکردنەوەی داهاتی ناوخۆ

سەبارەت بەکێشەی تەکنیکی کۆکردنەوەی داهات، بەشێکی گەورە باجدەرانی ناوچەی سلێمانی لە هەولێر باجەکانیان دەدەن و لێخۆشبونیان بۆ دەکرێت. لێخۆشبونە گومرگیەکان بۆ خاڵە سنورییەکانی سلێمانی دەنێرن.

هەروەها گەر بەراوردی ڕێژەی داهاتی ناوخۆ لە نێوان هەولێر و سلێمانی بکرێت، بە دڵنیاییەوە وەک یەک دەرناچێت، هۆکاریش بۆ ئەوە زۆرە، ڕێژەی باجدەرانیان وەک یەک نییە، لەهەولێر کۆمپانیاکان ژمارەیان زیاترە.

- کۆکردنەوەی داهاتەکان یەکێکە لە کێشەکانی ئێستای هەرێمی کوردستان، سیستەمی ئابووری حکومەتی هەرێم توکمەو پیشکەوتوو نییە، پاڵپشت بەتەکنەلوژیا و داتا و سیستەمێکی بانکی بەهێز نییە. گرنگە سەرجەم داهاتەکان لە خەزێنەی گشتی بەسیستمێکی ئەلیکترۆنی تۆماری داهات بکرێت، بەهۆی نەبوونی سیستمێکی تۆمارکردنی ئەلیکترونی ناروونی هەیەو پولێنکردنی داهاتەکان ئالوزە کە بتوانن کۆی گشتی داهاتی رسومات یان ژمارەی مامەڵەکان بخەنەڕوو.
- نەبوونی پەیوەندی نێوان دامودەزگاکان و ئالوگورکردنی زانیاری نێوانیان، بەتایبەتیش نەبوونی ژمارەی باجی یەکگرتوو. هاوکات هەبوونی یەکەی ژمێریاری لامەرکەزی بوتە هۆی دەستنەکەوتنی داتا و زانیاری راست و دروست لەسەر داهات. زۆری ژمارەی یەکەی ژمێریاری، دەکرێت یەکە

ژمێرپارییەکان کەمبکرێنەوەو لەهەر پارێزگایەک یان لەسەر ئاستی قەزا، یەکەی ژمێریاری گەورە دروست بکرێت.

زیانەکانی مامەڵەکردنی دوو ئیدارەیی بەرامبەر داهاتی نانەوتی:

1. وون بوونی داهاتی راستەقینەی هەرێمی کوردستان.
2. نەمانی متمانەی هاوڵاتیان بە حکومەت.
3. پاشاگەردانی لە بەرێوەبردنی پرۆژەکان و دابەشکردنی مووچە.
4. کردنەوەی دەرگای گەندەڵی و قاچاخچیەتی.
5. رۆڵی دامەزراوەکانی لاواز کردووە لەبەرێوەبردنی ئەرکەکانیان. بەرپرسیارێتی راستەقینەی دامەزراوەکان ون بووە.
6. داهاتی گشتی نەوتی و نانەوتی لەیەک سندوق کۆناکرێتەوە.
7. نەمانی سەقامگیری سیاسی و ئیداری و ئابوریی، کاریگەری لەسەر بازاڕ و ژیانی هاوڵاتیان و گەشەی ئابووری کردووە.

شەشەم: کاریگەری ئابوری سەربەخۆ لەسەر موچە خۆرانی هەرێمی کوردستان

بەهۆی ڕاگەیاندنی سەربەخۆی ئابوری و ڕاگرتنی پشکی هەرێم لە بودجەی گشتی عێراق فەرمانبەران و موچەخۆران دوو جۆر لە وەرگرتنی شایستەی داراییەکانیان لای حکومەتی هەرێمی کوردستان زەرەرمەندبوون، کە ئەوانیش بریتین لە شایستەی (بەرزە موچە)ی فەرمابەران و موچەی (پاشەکەوت، لێبڕین و چارەکە موچە)، لە خوارەوە ڕاڤەی هەردوو ئەو جۆرە شایستەیە دەکەین و قەبارەی ئەو شایستانە لەسەر حکومەتی هەرێمی کوردستان ڕوندەکەینەوە.

1. ڕاگرتنی پلە بەرزکرنەوە (بەرزە موچە)ی فەرمانبەران

لە (2016/1/1)ەوە پلەبەرزکردنەوەی فەرمانبەران، کە مافێکی یاساییە بەپێی یاسای (موچەی فەرمانبەرانی دەوڵەتو کەرتی گشتی ژمارە 22ی ساڵی 2008)ی عێراق جێگیرکراوە، ئەم یاسایە لە هەرێمی کوردستان کاری پێدەکرێت. ڕاگیراوە و تا ئێستا هیچ بڕیارێکی حکومەتی هەرێم نییە بۆ پێدانەوەی ئەو مافە بە فەرمانبەران، ئەم پرسە دوای تێپەڕبوونی زیاتر لە (7) ساڵ نەبووەتە جێی گفتووگۆی جدی حکومەت و پەرلەمان.

ئەمە لە کاتێکدایە پلە بەرزکردنەوەی هێزەکانی ناوخۆ و پلە بەرزکردنەوە لە وەزارەتی پێشمەرگە لەساڵی (2021)ەوە دەستی پێکردووەتەوەو لە ساڵی ٢٠١٧ەوە ڕاوەستابو، بەڵام بەپێی نووسراوی ژمارە 7797ی وەزارەتی پێشمەرگە کە لە ڕۆژی 15-06-2021 دەرچووە و لەلایەن شۆڕش ئیسماعیل، وەزیری پێشمەرگەوە واژۆ کرابوو، بڕیاردراوە بە بەرزکردنەوەی پلەی (5 هەزار و 995) پلەدار و پێشمەرگەی سەر بە دیوانی وەزارەت و لیواکان.

کەواتە فەرمانبەرانی مەدەنی و مامۆستایانی هەرێم زەرەرمەندی یەکەمن، کە بەپێی داتاکانی بایۆمێتری ژمارەی فەرمانبەرانی مەدەنی و مامۆستایان (710 هەزار و 282) کەسە.

جگە لەوەی ڕاگرتنی پلەبەرزکردنەوە کێشەی زۆری کارگێری وەزیفی دروستکردووە، تەنانەت بە هەزاران فەرمانبەر و مامۆستا هەیە خانەنشین کراون، بەبێ ئەوەی

پلەبەرزکردنەوەیان بۆ کرابێت، بەمەش ئەو فەرمانبەرانەی مافی پلە بەرزکردنەوەیان هەبووە و پیش وەرگرتنی پلەکەیان خانەنشین بوون بە درێژایی ژیان باجی بڕیاری ڕاگرتنی پلەبەرزکردنەوە دەدەن.

بەپێی زانیارییەکان زیاتر (40 هەزار) کەس لە نێوان (2014 بۆ 2021) لەهەرێمی کوردستان خانەنشین بوون.
سەبارەت بەو بڕە پارەیەی کە بەهۆی بڕیاری ڕاگرتنی پلە بەرزکرنەوەی فەرمانبەرانەوە لەسەر حکومەت کەڵەکە بووەو دەبێت، هیچ زانیارییەکی ورد لەبەردەست نییەو حکومەتیش هیچ ڕونکردنەوەکی لەو بارەیەوە نەبووە لەبەر ئەوەی؛

- بەشێک لە فەرمانبەران و مامۆستایان دوو پلە بەرزکردنەوەیان لای حکومەت کەڵەکە بووە، بەتایبەت ئەوانەی لەدوای (2012)ەوە دامەزراون، یان کاتی پلە بەرزکردنەوەیان کەوتووەتە کۆتاییەکانی ساڵی 2016ەوە کاتێک مافی پلە بەرزکردنەوەیان هەبووە و بەهۆی بڕیارەکەی حکومەتەوە سودمەند نەبوونە. پلە وەزیفییەکانیان لە نێوان (6 – 10) دایەو (4) ساڵ جارێک پلەکانیان بەرز دەکرێتەوە.
- بەشێک لە فەرمانبەران و مامۆستیان یەک پلە بەرزکردنەوەیان لای حکومەت کەڵەکەبووە، بەتایبەت ئەوانەی لە ساڵانی (2011 بۆ 2015) لەو مافە سودمەند بوونەو پلەی وەزیفیان لە نێوان (1 – 5)دایەو (5) ساڵ جارێک پلەکانیان بەرز دەکرێتەوە.
- زانیاری ورد نییە لەبارەی کۆی ئەوەی فەرمانبەران و مامۆستایان (هەڵگری چی بڕوانامەیەکن، لە چ پلە و پلکانەیەکی وەزیفیدان، لە چ پۆستێکی ئیداریدان) چونکە دەرماڵەماڵەکان کاریگەری گەورە لەسەر ڕێژەی بەرزبوونەوەی موچەکانیان جێ دەهێڵێت.

بەڵام بەشێوەیەکی گریمانەیی بەهای ئەو قەرزەی "بەرزە موچە" کە دەبێت حکومەت بۆ فەرمانبەرانی بگەڕێنێتەوە بەدیاریکراوی نازانرێت، ئەگەر تێکڕای بەرزەموچە بە (50 هەزار) دینار ئەژماربکرێت، کە بۆ هەندێک پلەی وەزیفی لەم بڕە زیاترو بۆ هەندێک تر کەمترە، لەحاڵی دەستپێکردنەوەی خەرجکردنی بەرزەموچە بۆ فەرمانبەران کە ژمارەیان (710 هەزار و 282) موچەخۆرە، کە بۆ هەر مانگێک دەکاتە (35 ملیار و 514 ملیۆن و 100 هەزار) دینار.

بەمەش ئەگەر تەنها بۆ فەرمانبەرێک یەک پلە بەرزکردەنەوە و بۆ هەر پلە بەرزکرنەوەیەک (50 هەزار) دینار بخەملێنین _چونکە هەر پلە بەرزکردنەوەیەک فەرمانبەر (26 هەزار دینار بۆ 122 هەزار دینار) دەچێتە سەر موچەکەی_ بۆ (8 ساڵ و 4 مانگ) کە دەکاتە (100 مانگی) ڕابردوو، بریتیە لە (3 ترلیۆن و 551 ملیار و 410 ملیۆن) دینار.

ئەگەر نیوەی ئەو فەرمانبەرانە مافی دوو جار پلە بەرزکردنەوەیان لای حکومەتی هەرێم بێت، ئەوا ئەم بڕەش لە شایستەی دارایی موچەخۆران وەک بەرزە موچە لەسەر حکومەت کەڵەکە دەبێت. بڕەکەی بریتی دەبێت لە (ترلیۆنێک و 775 ملیار و 705 ملیۆن) دینار.

بەم پێیەش کۆی ئەو شایستە داراییەی موچەخۆرانی شارستانی کە بەهۆی ڕاگرتنی بەرزە موچەوە بۆ حکومەتی هەرێم گەڕاوەتەوە بریتیە دەبێت لە (5 ترلیۆن و 327 ملیار و 115 ملیۆن) دینار.

2. پاشەکەوت و لێبڕینی موچە

ژمارەی موچەخۆرانی هەرێمی کوردستان زیاتر لە (1 ملیۆن و 250 هەزار) موچەخۆرە، ئەگەر دانیشتوانی هەرێمی کوردستان (6 ملیۆن) کەس بێت، ئەوا (20%) دانیشتوانی هەرێمی کوردستان موچە لە حکومەتی هەرێمی کوردستان وەردەگرن.

بە دیوێکی دیکەدا بەپێی داتاکانی دەستەی ئامار ژمارەی خێزان لە هەرێمی کوردستان (1 ملیۆن و 201 هەزار) خێزانە واتە بە نزیکەیی هەموو خێزانێک موچەیەکی بەردەکەوێت.

ئەم ڕاستییەی سەرەوە گرنگی و بایەخی موچە دەردەخات بۆ هاوڵاتیان و بازاڕ لە هەرێمی کوردستان. بەڵام هێشتا بابەتی هاتن و دابەشکردن و دابەشنەکردنی موچە هاوشێوەی ئەزمونی کابینەی هەشتەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان هەواڵی گەرم و بە پەلەی ئامرازو کەناڵەکانی ڕاگەیاندنە.

سەبارەت بەو شایستە داراییانەی موچەخۆران کەتووەتە لای حکومەتەوە، بە دوو جۆرە ئەوانیش بریتین لە؛

أ. **پاشەکەوتی مووچە**؛ ئەم قۆناغە لە سەردەمی کابینەی هەشتەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان بە سەرۆکایەتی نێچیرڤان بارزانی بەڕێوەچوو، لەماوەی نێوان ساڵانی (2015 – 2018) مووچەخۆران (5) موچەی تەواویان پێنەدراوە (23) مانگیش چارەکە مووچەو (11) مانگیش بەشێک لەم موچەکانیان پاشەکەوت کرا.

سەبارەت بە کۆی پارەی پاشەکەوتەی موچەخۆران سەرۆکی حکومەتی هەرێم (مەسرور بارزانی) لە دانیشتنی رۆژی 2020/10/5 لە پەرلەمان رایگەیاند، قەرزەکانی سەر حکومەتی هەرێم زیادیان کردووە و بونەتە نزیکەی (28.5 ملیار) دۆلارە بووە.

لە بەشێکی قسەکانی تایبەت بە قەرزی موچە پاشەکەوتکراوەکانی فەرمانبەران ئەوەیان ڕاگەیاند کە بەهاکەی بریتیە لە (8 ملیار و 966 ملیۆن و 156 هەزار و 514) دۆلار، کە بەرامبەرە بە (10 ترلیۆن و 597 ملیار و 997 ملیۆن) دینار. ئەم زانیارییانەش پێش خەرنەجکردنی موچەی مانگەکانی (4، 5، 6، 7، 8، 12،11ی ساڵی 2020)ی لێبڕینەکانی ساڵانی (2021 – 2022)ی فەرمانبەرانی هەرێمی کوردستان بوو لە سەردەمی کابینەی نۆیەم؛

ب. لێبڕینی موچە؛ ئەم قۆناغە لە سەردەمی کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان بە سەرۆکایەتی مەسرور بارزانی داهێنرا، لەم قۆناغەدا لەماوەی ساڵی (2020 – 2021) موچەخۆران (7) موچەی تەواویان بڕاو و (10) موچەشیان بە لێبڕینی (18%) و (21%) بۆ خەرجکرا.

هاوکات ڕۆژی 2021/6/28 ئامانج رەحیم سکرتێری ئەنجومەنی وەزیران لە پەرلەمانی کوردستان ڕایگەیاند؛ "کۆی قەرزەکانی هەرێمی کوردستان لەمانگی 3ی 2020 (28 ملیار و 476 ملیۆن و 675 هەزار) دۆلار بووە، بەڵام لە مانگی 3ی 2021 گەیشتووەت بە: (31 ملیار و 637 ملیۆن دۆلار". دواتریش لە ڕونکردنەوەیەکدا ئەوەیان ڕاگەیاند؛ کە زیاکردنی ئەو (3) ملیار دۆلارە پەیوەندیدارە بە شایستە داراییەکانی فەرمانبەران بۆ مانگەکانی (5، 6، 7، 8، 12،11ی ساڵی 2020)ی فەرمانبەرانی هەرێمی کوردستان".

کەواتە کۆی ئەو شایستە داراییەی موچە خۆران لە کابینەی نۆیەمدا لێیان بڕاوە بریتیە لە؛

- (7) مانگ موچەی بڕاو X (900 ملیار) دینار = (6 ترلیۆن 300 ملیار) دینار

- (10) مانگ بە لێبڕینی (21%) X (189 ملیار) دینار = (1 ترلیۆن 890 ملیار) دینار
- کەواتە کۆی ئەو موچانەی لەکابینەی نۆیەمدا لەموچە خۆران براوە دەکاتە؛ (6 ترلیۆن 300 ملیار) دینار + (1 ترلیۆن 890 ملیار) دینار = (8 ترلیۆن 190 ملیار) دینار

کەواتە کۆی ئەو شایستە داراییانەی موچەخۆرانی هەرێمی کوردستان، کە بەهۆی لێبڕین و پاشەکەوتی موچە لە لایەک و ڕاگرتنی پلە بەرزکردنەوەی فەرمانبەران لە لایەن حکومەتی هەرێمەوە لەلایەکی دیکە، بریتی لە؛

(18 ترلیۆن و 787 ملیار و 997 ملیۆن) دینار پاشەکەوت (لە کابیەی هەشتەم و نۆیەم) و (5 ترلیۆن و 327 ملیار و 115 ملیۆن) دینار ڕاگرتنی بەرزە موچە (لە کابینەی هەشتەم و نۆیەم) = (24 ترلیۆن و 115 ملیار و 112 ملیۆن) دینار.

خشتەی ژمارە (1)

شایستە داراییەکانی فەرمانبەران لای حکومەتی هەرێمی کوردستان

ز	جۆری شایستە داراییەکان موچەخۆران لای حکومەتی هەرێم	بڕی شایستە داراییەکانی موچەخۆران بە دینار
1	موچە پاشەکەوتکراوەکان لە (کابینەی هەشتەم)	10,597,997,000,000
2	موچە براوەکان لە (کابینەی نۆیەم)	8,190,000,000,000
3	ڕاگرتنی بەرزە موچە لە (کابینەی هەشتەم و نۆیەم)	5,327,115,000,000
	کۆ	**24,115,112,000,000**

خشتەی ژمارە (2)

شێوازی خەرجکردنی موچە لە ماوەی (2015 – 2021) لە هەرێمی کوردستان

مانگەکان	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	بەتەواوی خەرجکرا	چارەکە موچە	چارەکە موچە	بەشێکی پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	بەتەواوی خەرجکرا	بەلێبڕینەوە خەرجکرا
2	بەتەواوی خەرجکرا	چارەکە موچە	چارەکە موچە	بەشێکی پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	بەلێبڕینەوە خەرجکرا	بەلێبڕینەوە خەرجکرا
3	بەتەواوی خەرجکرا	چارەکە موچە	چارەکە موچە	بەشێکی پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	بەلێبڕینەوە خەرجکرا	بەلێبڕینەوە خەرجکرا
4	بەتەواوی خەرجکرا	چارەکە موچە	چارەکە موچە	بەشێکی پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	خەرج نەکرا	بەلێبڕینەوە خەرجکرا
5	بەتەواوی خەرجکرا	چارەکە موچە	چارەکە موچە	بەشێکی پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	خەرج نەکرا	بەلێبڕینەوە خەرجکرا
6	بەتەواوی خەرجکرا	چارەکە موچە	چارەکە موچە	بەشێکی پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	خەرج نەکرا	بەلێبڕینەوە خەرجکرا
7	بەتەواوی خەرجکرا	چارەکە موچە	چارەکە موچە	بەشێکی پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	خەرج نەکرا	بەتەواوی خەرجکرا
8	بەتەواوی خەرجکرا	چارەکە موچە	چارەکە موچە	بەشێکی پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	خەرج نەکرا	بەتەواوی خەرجکرا
9	پاشەکەوت کرا	چارەکە موچە	چارەکە موچە	بەشێکی پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	بەلێبڕینەوە خەرجکرا	بەتەواوی خەرجکرا
10	پاشەکەوت کرا	چارەکە موچە	چارەکە موچە	بەشێکی پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	بەلێبڕینەوە خەرجکرا	بەتەواوی خەرجکرا
11	پاشەکەوت کرا	چارەکە موچە	چارەکە موچە	بەشێکی پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	خەرج نەکرا	بەتەواوی خەرجکرا
12	پاشەکەوت کرا	چارەکە موچە	پاشەکەوت کرا	بەتەواوی خەرجکرا	بەتەواوی خەرجکرا	خەرج نەکرا	بەتەواوی خەرجکرا

خەرجی و داهاتی مانگانەی تاک و خێزان لە هەرێمی کوردستان

ڕۆژی (2021/10/2) دکتۆر هەڤاڵ ئەبو بەکر پارێزگاری سلێمانی زینجیرەیەک ئاماری لە پەیجی فەرمی خۆی بڵاوکردەوەو ڕایگەیاند؛ "پارێزگای سلێمانی، بە هەماهەنگیی لەگەڵ بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی و فەرمانگا پەیوەندیدارەکان بە پشتبەستن بە ئامارو کێوماڵە بەردەوامەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان و وەزارەتەکانی پلاندانان لە حکومەتی ئیتحادیی و حکومەتی هەرێمی کوردستاندا، لێکۆڵینەوەیەکی ئاماریی بەراوردکاریی لەنێوان ساڵانی (١٩٩١ بۆ ٢٠٢١)، واتە ماوەی (30) سی ساڵی ڕابردوودا کردووەو تەواوی سێکتەرە جیاجیاکانی تێدا ئاماژە پێکراوە.

لە بەشێکی ئامارەکانیدا ئاماژە دراوە بە "داهات و خەرجی تاک" لە پارێزگای سلێمانی لە ساڵی (2021) تێکڕای خەرجی مانگێکی خێزان (ملیۆنێک و 123 هەزار) دینارە، تێکڕای خەرجی مانگێکی تاکەکەس (234 هەزار) دینارە.

تێکڕای داهاتی مانگێکی خێزان (842 هەزار و 400) دینارە، تێکڕای داهاتی مانگێکی تاکەکەس (187 هەزار و200) دینارە.

بەم پێیەش داهاتی مانگانەی هەر خێزانێک بڕی (280 هەزار و 600) دیناری کەمترە لە خەرجییەکانی، وەک چۆن خەرجی هەر تاکێکیش بڕی (46 هەزار و 800) دیناری زۆرترە لە داهاتی مانگێکی.

ئەمە لە کاتێکدا لە ساڵی (2012) لە کابینەی حەوتەمی حکومەتی هەرێم (عەلی سندی –وەزیری پلاندانانی هەرێم) ڕایگەیاند داهاتی ساڵانەی تاک لە هەرێمی کوردستان (4 هەزار) دۆلاری تێپەڕاندووە، واتە مانگانە (333) دۆلاری مانگانە، لەو کاتەدا بەهای (1) دۆلاری ئەمریکی (هەزار و 166) دینار بووە، واتە داهاتی مانگانەی تاک بە دینار بریتی بووە لە (388 هەزار و 666) دینار بووە.

بەم پێیەش داهاتی تاک لە هەرێمی کوردستان لەساڵی (2021) بەراورد بە ساڵی (2012) بڕی (201 هەزار و 466) دینار و بەڕێژەی (52%) کەمی کردووە. (بڕوانە خشەی ژمارە (1))

خشتەی ژمارە (1)

داهاتی تاک لە هەرێمی کوردستان لە نێوان (2012 - 2021)

ساڵ	2012	2021	بڕی کەمبوونەوەی داهات	ڕێژەی کەمبوونەوەی داهاتی تاک
داهاتی مانگانەی تاک بە دینار	388,666	187,200	201,466	52%

بەرزبوونەوەی ڕێژەی بێکاری

بەپێی ڕوپێوییەکی (ڕێکخراوی کاری نێودەوڵەتی) لە نیوەی دووەمی ساڵی 2021؛

بە تێکڕا لە ڕووی بەشداری هێزی کارەوە لەسەر ئاستی عێراق پارێزگای هەولێر گەورەترین بەشداری هەیەو ڕێژەکەی دەگاتە (47%)، لەدوای ئەویش پارێزگای سلێمانی دێت بە (46.3%) و دواین پارێزگاش ئەنبار دێت بە (31.7%).

لە ڕووی بێ کارییەوە، لەسەر ئاستی گشتی عێراق بە تێکڕای (16.3%) تومار کراوە. لەسەر ئاستی پارێزگانیش نەینەوا بەرزترین ڕێژەی بێکاری تێدا تۆمار کراوەو ڕێژەکە گەیشتووە بە (32.8%)، پاشان موسەنا (27.3%)، زیقار (25.8%)، پارێزگای دهۆک (24.1%) و بەسرە (21.8%) ڕێژەی بێ کاری تێدا تۆمار کراوەو دواین پارێزگاش کە کەمترین ڕێژەی بێ کاری تێدا تۆمار کراوە بابل ە کە (5.5%)ە.

ڕێژەی بێکاری لە هەرێمی کوردستان بە تێکڕا نزیکەی (18%)ە، پارێزگای دهۆک (24.1%)، پارێزگای هەولێر (17.7%) و پارێزگای سلێمانی (11.9%)ی تێدا تۆمار کراوە.

دەستی هێزی کار لە عێراقدا دابەشبووە بەسەر (9%)ی دەستی کار سەرقاڵی کاری کشتوکاڵن، (23%) کاری پیشەسازی دەکەن، نزیکەی (63%) لە سێکتەری خزمەتگوزاریدان و (4%) ی هێزی کار لە سێکتەرە ئابوردییەکانی دیکەدا کاردەکەن.

دەستی هێزی کار لە هەرێمی کوردستان دابەشبووە بەسەر (8%)ی دەستی کار سەرقاڵی کاری کشتوکاڵن، (17%) کاری پیشەسازی دەکەن، نزیکەی (73%) لە سێکتەری خزمەتگوزاریدان و (2%)ی هێزی کار لە سێکتەرە ئابوردییەکانی دیکەدا کاردەکەن.

بەڵام سەبارەت بە ڕێژەی بەشداری هێزی کار و ڕێژەی بێ کاری لە هەرێمی کوردستان بۆ ساڵی (2021) ئامارەکانی بەم جۆرەیە؛

- لەسەر ئاستی هەر سێ پارێزگاکەی هەرێمی کوردستان تێکڕای ڕێژەی بەشداری لە هێزی کار بریتیە لە (44.3%) و تێکڕای ڕێژەی بێکاری بریتییە کە (17.9%).
- پارێزگای هەولێر (47%) هێزی کاری تێدا بەگەڕخراوە لەسەر ئاستی عێراق و هەرێم لە پلەی یەکەمدایە، بەڵام لە ڕووی بێ کارییەوە لە سەر ئاستی هەرێم بە پلەی دووەم دێت و (17.7%)ی هێزی کاری تێدا بێ کارە.
- پارێزگای سلێمانی (46.3%) هێزی کاری تێدا بەگەڕخراوە لەسەر ئاستی عێراق و هەرێم لە پلەی دووەمدایە، بەڵام لە ڕووی بێ کارییەوە لە سەر ئاستی هەرێم بە پلەی دووەم دێت و (11.9%)ی هێزی کاری تێدا بێ کارە.
- پارێزگای دهۆک لەسەر ئاستی هەرێم لە دوای هەردوو پارێزگای سلێمانی و هەولێرەوە دێت لە هەردوو دۆخی بەبێ کاری و خستنەگەڕی هێزی کارەوە، بە جۆرێک؛ (39.6%) هێزی کاری تێدا بەگەڕخراوە لەسەر ئاستی هەرێم لە پلەی سێیەمدایە، لە ڕووی بێ کارییەوەشەوەهەر پلەی سێیەم دێت و (24.1%)ی هێزی کاری تێدا بێ کارە.

بۆ بەرچاوڕونی بڕوانە (چارتی ژمارە (1))

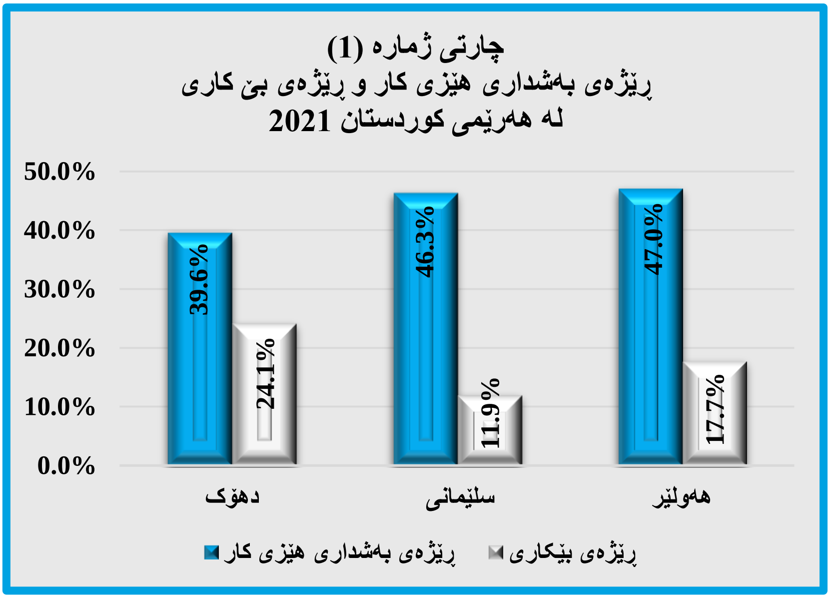

بەرزبوونەوەی نرخ و دابەزینی هێزی کڕین

پاڵپشت بەو داتاو زانیارییانەی بەڕێوەبەرایەتی چاودێری بازرگانی/ سلێمانی، ڕۆژانە نرخی دراوو خۆراک لەبازاڕەکانی سلێمانی تۆمار دەکات، درەو دوو تۆمارەی جیاوازی بەڕێوەبەرایتییەکەی بەراورد کردووە کە لە (2029/9/23)ەو (2022/6/13) تۆماری کردوون (بڕوانە (هاوپێچی یەکەم و دووەم))، بەپێی ئامارەکە؛ نرخی سەرجەم کەل و پەل و دراوەکان بەڕێژەی جیاواز بەرز بوونەتەوە.

ئامارەکان بە جۆرێکە بە تێکڕای ئەو نمونانەی درەو وەریگرتوون بە ڕێژەی (44%) بەزبوونەتەوە.

بە واتایەکی تر ئەگەر ڕۆژی 23ی 9ی 2019، هاوڵاتییەک (ملیۆنێک) دیناری بۆ کڕینی سەرجەم شمەک و پێداویستییەکانی مانگێکی خێزانەکەی خەرجکردبێت. ئەوا ئەمڕۆ هەمان هاوڵاتی بۆ هەمان ئەو شمەکانەی لە ساڵی (2019) کڕیویەتی، بچێت بۆ بازاڕ پێویستە (ملیۆنێک و 440 هەزار) دیناری پێبێت. بۆ بەرچاو ڕونی بڕوانە (خشتەی ژمارە (2))

خشتەی ژمارە (2)

نرخی شمەک و دراو لە نێوان (2019/9/23) (2022/6/13)

ناوی شمەک و دراو	نرخ بە دینار لە 2019/9/23	نرخ بە دینار لە 2022/6/13	بری بەرزبوونەوە بە دینار	رێژەی بەرزبوونەوە بەراورد بە نرخی (2022)	رێژەی بەرزبوونەوە بەراورد بە نرخی (2019)
100 دۆلاری ئەمریکی	120,450	148,550	28,100	19%	23%
لیترێک بەنزینی موحەسەن	600	1,375	775	56%	129%
مسقاڵێک زێری عەیار 21	256,000	389,000	133,000	34%	52%
(50) کیلۆ گرام ئاردی بوشلەری تورکی	26,500	49,000	22,500	46%	85%
(50) کیلۆ گرام ئاردی بایەعی	12,000	33,000	21,000	64%	175%
کارتۆنێک هێلکەی تورکی (12) تەبەقی	41,000	45,000	4,000	9%	10%
کیلۆیەک مریشکی سەربڕاوی ڕانیە	3,500	5,000	1,500	30%	43%
کیلۆیەک ڕۆنی زەیتی بایەعی	1,500	3,250	1,750	54%	117%
کیلۆیەک ڕۆنی تکسان	2,750	4,750	2,000	42%	73%
کیلۆیەک چای	9,000	10,000	1,000	10%	11%
کیلۆیەک شەکر	750	1,250	500	40%	67%
کیلۆیەک گۆشت	16,000	17,000	1,000	6%	6%
کۆ	**490,050**	**707,175**	**217,125**	**31%**	**44%**

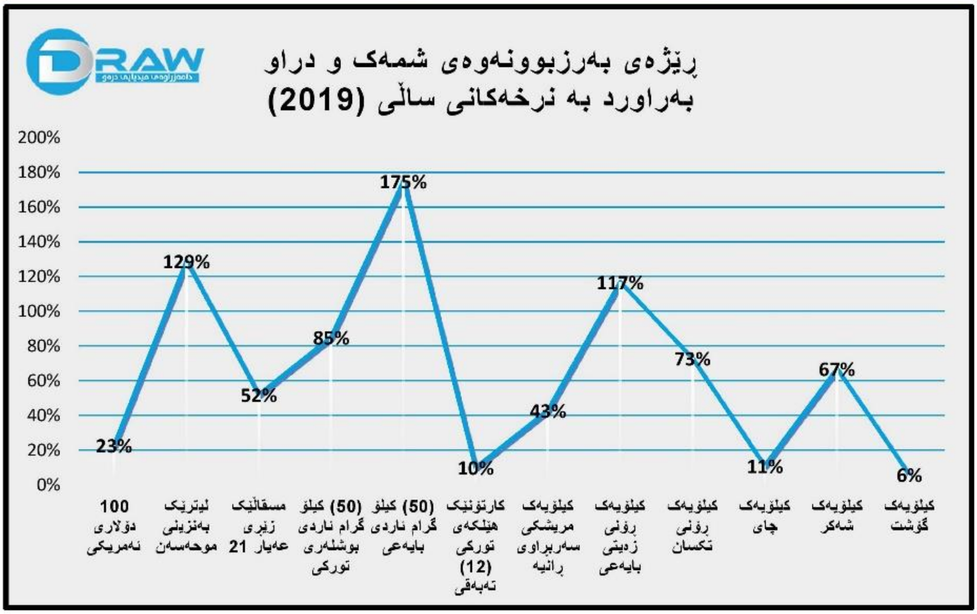

هاوپێچی یەکەم

حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی بازرگانی و پیشەسازی
بەڕێوەبەرایەتی گشتی بازرگانی
بەڕێوەبەرایەتی چاودێری بازرگانی / سلێمانی
{ لیژنەی نرخ }

حكومة آقليم كوردستان
وزارة التجارة و الصناعة
المديرية العامة التجارية
المديريه الرقابة التجارية / السليمانية

ژمارە: ٢٦٧ — رۆژ: دوو شەممە — بەروار: ٢٠١٩/٩/٢٣

بۆ/
بابەت / نرخی دراو و زێڕ و خۆراک لە بازاڕی سلێمانی دا

ژ	ناوی کەرەستە و دراو	نرخەکەی بە دیناری نوێ		تێبینی
		نرخی فرۆشتن بە هاوڵاتیان	نرخی کڕین	
١	{١٠٠} دۆلاری ئەمەریکی	١٢٠٤٥٠	١٢٠٤٠٠	
٢	{١٠٠} پاوەنی ئینگلیزی	١٤٨٥٠٠	١٤٨٠٠٠	
٣	{١٠٠} یۆرۆ	١٣٣٠٠٠	١٣٢٥٠٠	
٤	{١٠٠} لیرەی تورکی	٢١٢٥٠	٢١٠٠٠	
٥	{١٠٠٠٠٠}تمەنی ئێرانی بەرامبەردیناری عێراقی	١٠٧٥٠	١٠٥٠٠	
٦	{١} مسقاڵ زێری پاڵاوتە عیارە (٢٤) بۆ فرۆشتن	٢٩٣٠٠٠	٢٩٣٠٠٠	
٧	{١} مسقاڵ زێری عیارە (٢١) بۆ فرۆشتن	٢٥٦٠٠٠	٢٥٦٠٠٠	
٨	{١} مسقاڵ زێری عیارە (١٨) بۆ فرۆشتن	٢٢٠٠٠٠	٢٢٠٠٠٠	
٩	{١} لیرەی ئاڵتونی عیارە ٢٢ طبعی دووبەی	٣٩٢٥٠٠	٣٩٢٥٠٠	
١٠	{٥٠} کغم ئاردی سفری بوشلەری تورکی	٢٦٥٠٠	٢٦٠٠٠	
١١	{٥٠} کغم ئاردی بایعی	١٢٠٠٠	١١٠٠٠	
١٢	{١} یەک کارتۆن هێلکەی تورکی (١٢) تەبەقی	٤١٠٠٠	٤٠٠٠٠	
١٣	{١} یەک کارتۆن هێلکەی سوور (١٢) تەبەقی	نییە	نییە	
١٤	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی ڕانیە	٣٥٠٠	٣٤٠٠	
١٥	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی تورکی	٢٤٠٠	٢٣٠٠	
١٦	{١} کغم برنجی بایعی سامان	١٢٥٠	١١٠٠	
١٧	{١} کغم ڕۆنی زەیتی بایعی	١٥٠٠	١٣٠٠	
١٨	{١} کغم ڕۆنی تکسان	٢٧٥٠	٢٥٠٠	
١٩	{١} کغم چای أحمدی	٩٠٠٠	٨٥٠٠	
٢٠	{١} کغم شەکر	٧٥٠	٦٠٠	
٢١	{١} کغم دۆشاوی تەماتەی گڵنوش	٢٠٠٠	١٧٥٠	
٢٢	{١} کغم گۆشتی کار و بەرخ	١٦٠٠٠	١٥٠٠٠	
٢٣	{١} کغم گۆشتی (قیمە)	١٦٠٠٠	١٥٠٠٠	

تێبینی/ ئەم نرخانەی سەرەوە لە کاتژمێر (٩.٣٠) ی سەر لە بەیانی وەرگیراوە .... لەگەڵ ڕێزدا

کوێستان قادر امین
ج / بەڕێوەبەر
٢٠١٩/٩/٢٣

Email: chawdery_slemany@yahoo.com {ژ.ت/ ٠٧٤٨٠١٠٤١٠٧ - ٠٧٤٨٠١٠٣١٥٣} کۆمەڵگەی بازرگانی / نزیک پردی کۆبانی

هاوپێچی دووەم

حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی بازرگانی و پیشەسازی
بەڕێوەبەرایەتی گشتی بازرگانی
بەڕێوەبەرایەتی چاودێری بازرگانی / سلێمانی
﴿ لیژنەی نرخ ﴾

حكومة أقليم كوردستان
وزارة التجارة و الصناعة
المديرية العامة التجارية
المديريه الرقابة التجارية / السليمانية

ژمارە/١٦٤ — ڕۆژ/ دووشەممە — ڕێکەوت :٢٠٢٢/٦/١٣

دەرچوو

بۆ/

بابەت / نرخی دراو و زێر و خۆراک لە بازاڕی سلێمانی دا

ژ	ناوی کەرەستە و دراو	نرخەکەی بە دیناری نوێ		تێبینی
		نرخی فرۆشتن بە هاوڵاتیان	نرخی کڕین	
١	{ ١٠٠ } دۆلاری ئەمەریکی	١٤٨٥٥٠	١٤٨٥٠٠	
٢	{ ١٠٠ } پاوەنی ئینگلیزی	١٨٢٥٠٠	١٨٢٠٠٠	
٣	{ ١٠٠ } یۆرۆ	١٥٦٥٠٠	١٥٦٠٠٠	
٤	{ ١٠٠} لیرەی تورکی	٩٠٠٠	٨٧٥٠	
٥	{١٠٠٠٠٠}تمەنی ئێرانی بەرامبەردیناری عێراقی	٥٠٠٠	٤٧٥٠	
٦	{١} مسقاڵ زێری پاڵاوتە عیارە (٢٤) بۆ فرۆشتن	٤٤٥٠٠٠	-----	
٧	{١} مسقاڵ زێری عیارە (٢١) بۆ فرۆشتن	٣٨٩٠٠٠	-----	
٨	{١} مسقاڵ زێری عیارە (١٨) بۆ فرۆشتن	٣٣٣٠٠٠	-----	
٩	{١} لیرەی ڕەشادی عیارە ٢٢ طبعي دووبەی	٥٩١٠٠٠	------	
١٠	{٥٠} کغم ئاردی سفری بوشلەری تورکی	٤٩٠٠٠	٤٨٥٠٠	
١١	{٥٠} کغم ئاردی بایعی	٣٣٠٠٠	٣٢٥٠٠	
١٢	{١} یەک کارتۆن هێلکەی تورکی (١٢) تەبەقی	٤٥٠٠٠	٤٤٠٠٠	
١٣	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی ڕانیە	٥٠٠٠	٤٧٥٠	
١٤	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی تورکی	٣٧٥٠	٣٦٥٠	
١٥	{١} کغم برنجی بایعی سامان	١٢٥٠	١٠٠٠	
١٦	{١} کغم ڕۆنی زەیتی بایعی	٣٢٥٠	٣٠٠٠	
١٧	{١} کغم ڕۆنی تکسان	٤٧٥٠	٤٥٠٠	
١٨	{١} کغم چای أحمدی	١٠٠٠٠	٩٥٠٠	
١٩	{١} کغم شەکر	١٢٥٠	١٠٠٠	
٢٠	{١} کغم دۆشاوی تەماتەی گڵنوش	٢٠٠٠	١٧٥٠	
٢١	{١} کغم گۆشتی کار و بەرخ	١٧٠٠٠	----	
٢٢	{١} کغم گۆشتی (قیمە)	١٧٠٠٠	---	

تێبینی/ ئەم نرخانەی سەرەوە لە کاتژمێر (٩،٣٠) ی سەر لە بەیانی وەرگیراوە .... لەگەڵ ڕێزدا

سۆران عبدالغفور عزیز
بەڕێوەبەر
٢٠٢٢/٦/١٣

کۆمەڵگەی بازرگانی / نزیک پردی کۆیانی Email: chawdery_slemany@yahoo.com

هەشتەم: لاوابوونی متمانەی سیاسی و دابەزینی ئاستی بەشداری لە هەڵبژادن

هەڵبژاردن ئەڵقەی پێکەوەبەستنی هاوڵاتیانی مەدەنییە بە پرۆسەی سیاسییە، بەلاَم لە پاڵ کۆمەڵێک هۆکاری وەک،

1. ساختەکاری لە سەرجەم هەڵبژاردنەکان.
2. چەقبەستوویی سیستمی سیاسی و ئاڵوگۆڕی کارتۆنیانەی دەسەڵاتی سیاسی.
3. بێ بەڵێنی و خۆدزینەوە لە بەرنامەو دروشمی کاندید و پارتە سیاسییەکان، دەوڵەمەندبوونی پارت و کاندیدە هەڵبژێردراوەکانیان لەسەر بودجەی گشتی.
4. بەکارتۆنی کردنی دامەزراوەو ئەنجومەنە هەڵبژێردراوەکانی هەرێمی کوردستان، زاڵبوونی دەسەڵاتی قوڵی حیزب بنەماڵە و کەسایەتییەکان بەسەر دامەزراوە فەرمییەکان.
5. لە باربردنی خەمی گشتی و ئەولەویەتدانی پارتە سیاسییەکان بە بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆیان و کادرەکانیان.
6. بەرتەسکبوونەوەی ماف و ئازادییە گشتییەکان و پێشێل کردنی سەروەری یاسا.
7. بەردەوامی گەورەبوونی قەبارەی گەندەڵی و ناشەفافییەت لە داهات وخەرجی لە هەرێمی کوردستان.
8. درێژەدان بە قەیرانە بەردەوامەکان، بەجێهێشتنیان لە کەبینەیەکەوە بۆ کابینەیەکی تر و لە بۆ حکومەتێکی تر و خۆ دزینەوە لە چارەسەر و یەکتر تۆمەتبارکردن بە کەمتەرخەمی.
9. ئەنجام نەدانی هەڵبژاردنەکان لە کاتی خۆیدا.
10. نادادپەروەری لە زۆربەی کایە کۆمەڵایەتی و سیاسی و یاسایی و کارگێڕی و پەروەردەیی و وەزشی و هونەری و سەربازی شوڕبوونەوەی بۆ سەرجەم چینەکانی کۆمەڵگاو دروستبوونی بۆشایی گەورە لە نێوان بەرپرسانی سیاسی و منداڵەکانیان بەراورد بە خەڵک ئاسایی و منداڵەکانیان، سەرچاوەیەکی گەورەی نا ئومێدییە لە پرۆسەی سیاسی و حکومڕانی هەرێمدا.

11. دوانزەیەم: چارەسەرنەکردنی کێشەکانی نێوان هەرێم و ناوەند لە بوارەکانی (وەزە، پێشمەرگە، دەستور، ماددەی ١٤٠...).

هەموو ئەو هۆکارانە و دەکرێت دەیان هۆکاری دیکەی بچوک و گەورە لەپاڵ ئەو پاشەکشەو بێ ئومێدییەوە بێت، کەبەرۆکی هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستانی گرتووە، وایکردووە باوەڕیان بە بەشداری لە هەڵبژاردن لەق ببێت و وەک سەرچاوەیەکی گرنگی بەرپاکردنی پرۆسەی دیموکراسی لێی نەڕوانن، بەم نەفەسەی ئێستای حوکڕانانی هەرێم بێ متمانەییەکە قوڵتر دەبێتەوە، خۆ دزینەوە لە چاکسازی ڕاستەقینەو جددی هێندەی دیکە هەڵبژاردن بە کارتۆنی تر و بێ بایەختر دەکات و لەسەر ڕێڕەوی دیموکراسی لایدەبات.

بەڵام لەدوای ڕاگەیاندنی ئابوری سەربەخۆ لە ساڵی (2014)ەوە، کە دابەزینی ئاستی خزمەتگوزارییە سەرەتاییەکانی وەک (موچە، ئاو، کارەبا، ڕێگەوبان، تەندروستی و پەروەردە ...)ی بە دوای خۆیدا هێنا، دەکرێت وەک هۆکارێکی گرنگ تەماشا بکرێت لە ڕەوینەوەی هاوڵاتیان لە بەشداریکردنیان لە پرۆسەکەدا.

بۆ نمونە لە داواین هەڵبژاردن پێشوەختی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق کە لە (2021/10/10)ی بەڕێوە چووە ئاستی بەشداری هاوڵاتیان لە سێ پارێزگاکەی هەرێمی کوردستان نزمترین ئاستی بەشداری تۆمارکرد، بەجۆرێک؛

- لەسەر ئاستی پارێزگای هەولێر ڕێژەی بەشداری (46%) تۆمار کرا.
- لەسەر ئاستی پارێزگای سلێمانی ڕێژەی بەشداری بە (37%) تۆمار کرا.
- لەسەر ئاستی پارێزگای دهۆک ڕێژەی بەشداری (54%) تۆمار کرا.

ئەو ڕێژانەش نزمترین ئاستی بەشداری هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستانە بەراورد بە سەرجەم هەڵبژاردنەکانی (پەرلەمانی کوردستان، ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق، ئەنجومەنی پارێزگاکان) کە لە رابردوودا ئەنجام درابێت.

نۆیەم: سەرهەڵدانی شەپۆلی کۆچی نایاسایی

بەپێی ڕاپۆرتی ڕێکخراوی کۆچبەرانی عێراق، بە ناونیشانی "ئەو عێراقییانەی کە بۆ دەرەوە کۆچیان کردووە" و لە مانگی نیسانی (2020) بڵاو بووەتەوە، لە سلێمانی ڕێژەی (23%)ی خەڵک بە ڕێژەی جیاواز لە (124) ناوچەی ئەم پارێزگایە بۆ دەرەوە کۆچیان کردووە؛ دواتر پارێزگای بەغدا دێت بە ڕێژەی (22%) و لە (122) ناوچەی جیاوازی ئەم پارێزگایە و، سێیەم ڕێژەیش تایبەتە بە پارێزگای دهۆک بە ڕێژەی (13%) کۆچکردن بۆ دەرەوە کە لە (72) ناوچەی ئەم پارێزگایە پێک دێت و، بۆ دەرەوەی کۆچیان کردووە. ئەوەی جێگەی سەرنجدانە، دۆخی ژیان و سەقامگیریی سیاسی لە هەردوو پارێزگای سلێمانی و دهۆک بە بەراورد لەگەڵ پارێزگایەکی وەک دیالە و بەسرە باشترە، کەچی ڕێژەی کۆچکردن لەم دوو پارێزگایە زۆرترە بە بەراورد لەگەڵ پارێزگاکانی دیالە (1%) و بەسرە (4%).

توێژینەوەیەکی ئاکادیمی هەیە بە ناونیشانی "تایبەتمەندییەکانی کۆچبەرانی کوردستان و هۆکاری کۆچکردنیان" کە لە ساڵی (2020) بڵاو بووەتەوە و تایبەتە بە شەپۆلی کۆچی کوردستانیان لە ساڵی (2014 – 2015)، بەهۆی قەیرانی دارایی و شەڕی داعش و داگیرکردنی ناوچەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم لەلایەن چەکدارانی داعشەوە. بەڵام ڕاپرسییەکە لە دوای نەمانی شەڕی داعش ئەنجام دراوە و لە ڕاپرسییەکەی ئەم توێژینەوەیەدا (80%)ی بەشداربووان تەمەنیان لە نێوان (20 بۆ 29) ساڵە و (85%)ی بەشداربووان سەڵتن. نزیکەی (50%)ی بەشداربووان، داهاتیان لەژێر (300 هەزار) دینار لە مانگێدایە کە ئەمەیش داهاتێکی زۆر کەمە. لە ڕاستیدا ئەم داهاتە کەمە بەشی بژێوی ژیانی مانگانەی تاکەکەسێک ناکات و دەبێتە هۆکارێک بۆ کۆچکردنی گەنج بەرەو هەندەران. بەپێی هەمان توێژینەوە هەرچی سەبارەت بە کۆچە، ئامارەکانی حەزکردن بۆ کۆچ بۆ دەرەوە جیاوازە. لە پارێزگایەکی وەک سلێمانی ڕێژەی (60%)ی بەشداربووان لەو بڕوایەدان ئەگەر دەرفەت بڕەخسێت، بۆ دەرەوە کۆچ دەکەن؛ لە دهۆک ڕێژەی (30%) و لە هەولێریش (24%) بەشداربووان بیر لە کۆچکردن دەکەنەوە.

هۆکارەکانی کۆچ لە کوردستان

دۆخی ئابووریی هەرێمی کوردستان لە دوای شەڕی داعش، ڕووبەڕووی بارودۆخێکی سەخت بووەتەوە کە هاوکات بوو لەگەڵ بڕینی بەشە بوودجەی هەرێمی کوردستان لەلایەن حکوومەتی بەغداوە؛ ئەمە سەرەڕای بڵاوبوونەوەی پەتای کۆرۆنا، کە ئابووریی جیهانی تووشی داڕمان کرد و نرخی نەوت، کە سەرچاوەی سەرەکیی داهاتی کوردستانە، بۆ کەمتر لە (20) دۆلار لە ساڵی (2020) دابەزی. زیاد لەمەیش لە ساڵی (2013) تا ئێستا بەفەرمی هیچ کەسێک لەلایەن حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە دانەمەزراوە، کەچی لەم ماوەیەدا پتر لە دوو سەد هەزار قوتابیی زانکۆ خوێندنیان تەواو کردووە و چاوەڕوانی دۆزینەوەی دەرفەتی کارکردنن؛ تەنیا ئەوە نەبێت کە لەلایەن کابینەی هەرێمی کوردستانەوە بڕیارێک دراوە کە سێ یەکەمەکانی دەرچووی زانکۆ لە ساڵانی (2016 – 2017) دابمەزرێن، لە کاتێکدا ساڵانە نزیکەی (50 هەزار) کەس لە زانکۆ بڕوانامە وەردەگرن. گرفتی سەرەکی ئەوەیە کە کەلتوورێک بەرهەم هاتووە کە ئەو کەسانەی بڕوانامە وەردەگرن، هەموو جۆرە کارێک ناکەن و چاوەڕێی ئیشی ئۆفیسی دەکەن؛ چونکە بەو ژینگەیە ڕاهاتوون و چاوەڕوانی دامەزراندن لە کەرتی حکوومی دەکەن.

ئەگەر سەیری گەشەی ڕێژەی دانیشتووانی هەرێمی کوردستان بکەین، مەترسییەکان بۆ داهاتوو زۆرتر ڕوون دەبنەوە. تا ساڵی 2025، ڕێژەی دانیشتووانی هەرێمی کوردستان دەگاتە نزیکەی حەوت ملیۆن کەس کە نزیکەی سێ ملیۆن کەس لەم ڕێژەیە گەنجن. بەگوێرەی پێشبینییەکانی دەستەی ئاماری هەرێمی کوردستان، لە ساڵی 2020 تا 2040 دانیشتووانی هەرێم (2.7 ملیۆن) کەس زیاد دەکات و لەو ڕێژەیە ئەوانەی لەناو تەمەنی (15–24) ساڵین، بە ڕێژەی (12%) لە دەیەی یەکەم (2020 – 2030) زیاد دەکەن و، لە دەیەی دووەم ڕێژەکە (10%)ی دیکە زیاد دەبێت. تەمەنی هێزی کار (15 – 64) لە دەیەی یەکەم، (27%) زیاد دەبێت و لە دەیەی دووەم دەبێتە (21%).

ئەم چارت و خشتانەی خوارەوە هۆکارەو ئامارەکانی کۆچ نیشان دەدات لە هەرێمی کوردستان.

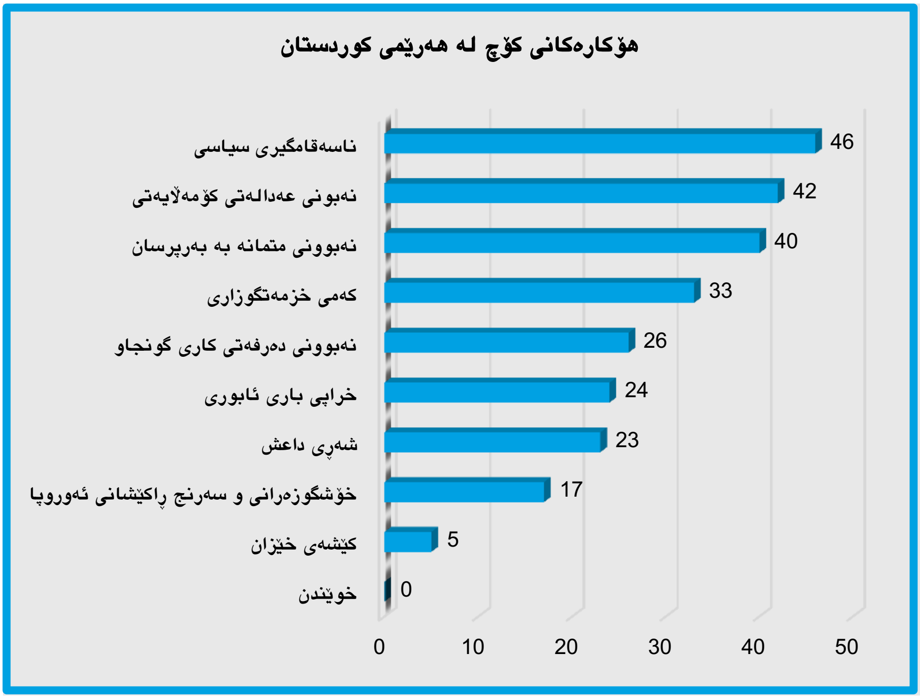

هۆکارەکانی کۆچ لە هەرێمی کوردستان
ناسەقامگیری سیاسی
نەبونی عەدالەتی کۆمەڵایەتی
نەبوونی متمانە بە بەرپرسان
کەمی خزمەتگوزاری
نەبوونی دەرفەتی کاری گونجاو
خراپی باری ئابوری
شەڕی داعش
خۆشگوزەرانی و سەرنج ڕاکێشانی ئەوروپا
کێشەی خێزان
خوێندن
46
42
40
33
26
24
23
17
5
0
0
10
20
30
40
50

هۆکارەکانی کۆچکردن
JINHA
خەڵکی وڵاتەکانیان جێدەهێڵن بەهۆی نەبوونی کار و دەست نەکەوتنی بژێوی ژیانی شایستە
قەیرانی ئابووری
بەهۆی نا ئارامی و نا سەقامگیری ژیان کە لە ئەنجامی جەنگ و ململانێکانەوە دروست دەبێت
بارودۆخی سیاسی
بەهۆی نا سەقامگیری بارودۆخی کۆمەڵایەتی هاوڵاتیان و بارودۆخی نا هەموار کە خەڵکی تێی دەکەون
بارودۆخی کۆمەڵایەتی

ئاماری قوربانیانی کۆچ

ساڵ	گیان لەدەستدان	بێ سەرو شوێن
2015	25	7
2016	78	54
2017	29	67
2018	54	18
2019	17	20
2020	57	10
2021/8/1 – 1/1	10	12
کۆ	270	188

ژمارەی کۆچبەرانی عێراق هەرێمی کوردستن بۆ سەروو (18) ساڵ، ئەوانەی داوای مافی پەنابەرییان کردووە

ساڵ	ئەوانەی داوای مافی پەنابەرییان کردووەبۆ سەروو (18) ساڵ
2014	68,148
2015	186,422
2016	160,717
2017	92,691
2018	69,203
2019	20,047
2020	53,000
11/8/2021	42,700
کۆ	624,780

دەیەم: دابەزینی ڕێژەی هاوسەرگیری و بەزبوونەوەی ژمارەی لێکجابونەوەکان

پاڵپشت بە داتاو ئامارەکانی ئەنجومەنی دادوەری هەرێمی کوردستان لە ماوەی نێوان ساڵانی (2009 – 2014)، واتە لە ماوەی (14) ساڵی ڕابردوودا؛

لە دادگاکانی هەرێمی کوردستان (658 هەزار و 795) پرۆسەی هاوسەرگیری تۆمارکراوە کە (618 هەزار و 795) حاڵەتیان ڕاستەوخۆ لە دادگاکان تۆمار کراون (40 هەزار و 180) حاڵەتیان مارەبڕینی دەرەکی بوونەو لە دادگا پەسەندکراون. واتە بە تێکڕا؛ ساڵانە (47 هەزار و 70) حاڵەت، مانگانە (3 هەزار و 922) حاڵەت و ڕۆژانە (129) مارەبڕین تۆمارکراون.

هاوکات لە ماوەی (14) ساڵی ڕابردوودا (104 هەزار و 913) خێزان هەڵوەشاونەتەوە، واتە؛ بە تێکڕا؛ ساڵانە (7 هەزار و 494) حاڵەت، مانگانە (624) حاڵەت و هەموو ڕۆژێک زیاتر لە (20) حاڵەتی تەڵاق تۆمارکراوە. ساڵی (2022) بەرزترین ڕێژەی تەڵاقی تێدا تۆمارکراوە.

ئەگەر لە بە وردی لە ئامارەکان بڕوانین، بۆمان دەردەکەوێت، سەرەڕای بەردەوامی بەرزبوونەوەی ڕێژەی دانیشتوان لە هەرێمی، نەک هەر ڕێژەی هاوسەرگیری زیادی نەکردووە، بە پێچەوانەوە لە سەرجەم ساڵانی (2014 – 2022) هیچ کات ڕێژەی هاوسەرگیری نەگەیشتووە بەو ئامارەی لە ساڵانی (2012 و 2013) تۆمار کراون، کە بەشێکی هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ڕاوەستانی پێشینەکان بەتایبەتیش (پێشینەی هاوسەرگیری) کە لە ساڵی (2014)ەوە ڕاوەستاوە.

بە پێچەوانەی ئامارەکانی هاوسەرگیری، ڕێژەی هەڵوەشانەوەو لێکجیابوونەوەکان ڕووی لە هەڵکشانکردووە، کە دۆخی ئابوری خێزان لە پاڵ هۆکارە کۆمەڵایەتییەکانی دیکە هۆکارێکی ترە بۆ ئەو هەڵکشانە لە ڕێژەی بەرزبوونەوەی لێکجابوونەوەی خێزانەکان لە سەرجەم پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان، کە لە خوارەوە بە ڕونی ئاماژە بە داتاکان کراوە.

داتاو ئامارەکانی هاوسەرگیری و هەڵوەشانەوەی خێزان لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستان 2009 – 2022

1. هاوسەرگیری (مارەبڕین)؛ پاڵپشت بە داتاو ئامارەکانی ئەنجومەنی دادوەری هەرێمی کوردستان لە ماوەی (14) ساڵی ڕابردوودا سەرجەم ئەو گرێبەستانەی بەمەبەستی هاوسەرگیری لە دادگاکانی هەرێمی کوردستان بە فەرمی تۆمار کراون ژمارەیان (618 هەزار و 795) گرێبەست بوونەوە بەزترین ئاستی ژمارە مارەبڕین لە ساڵی (2012) تۆمار کراوە کە بریتی بووە لە (56 هەزارو 2) حاڵەت، کەمترین حاڵەتیش لە ساڵی (2016) تۆمار کراوە کە ژمارەکەی بریتی بووە لە (31 هەزار و 183) حاڵەت. (بڕوانە خشتەو چارتی ژمارە (1)).
هاوکات هەر بەپێی داتاکان (پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی) کە بریتین لەو مارەبڕینانەی لە دەرەوەی دادگا ئەنجامدراون و دواتر لە دادگاکان تۆمار کراون لە ماوەی ساڵانی (2009 – 2022) ژمارەیان بریتی بووە لە (40 هەزار و 180) حاڵەت بۆ وردەکاری بڕوانە (خشتەی ژمارە (1) و چارتی ژمارە (2)).
کەواتە سەرجەم ئەو مارەبڕینانەی لە ناو و دەرەوەی دادگا ئەنجام دراون پێکەوە ژمارەیان (658 هەزار و 975)، بە تێکڕای ساڵانە دەکاتە (47 هەزار و 70) حاڵەت و مانگانەش دەبێتە (3 هەزار و 922) حاڵەتی مارە بڕین و بە تێکڕای رۆژانەش (129) حاڵەت دەبێت. وەک لە خشتەی ژمارە (1) رونکراوەتەوە.

خشتەی ژمارە (1)

ئامارەکانی پرۆسەی هاوسەرگیری و لێکجیابوونەوەی خێزان و هێنانی ژنی دووەم
لە هەرێمی کوردستان لەساڵی 2009 – 2022

ساڵ	هاوسەرگیری (مارەبڕین)	پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی	جیابوونەوە (تەڵاق)	ڕێگەپێدان بە ژنی دووەم
2009	40,547	3,728	4,237	288
2010	39,414	3,026	3,728	297
2011/9	36,936	2,328	2,719	41
2012	56,002	4,851	6,079	53
2013	52,749	3,513	6,417	62
2014	47,444	3,305	8,777	75
2015	39,602	3,085	8,105	108
2016	31,183	1,743	5,814	239
2017	37,507	1,260	5,729	41
2018	39,763	3,001	9,192	89
2019	42,505	2,797	10,883	84
2020	44,410	1,619	7,566	66
2021	54,837	2,855	11,699	101
2022	55,896	3,069	13,967	81
کۆ	**618,795**	**40,180**	**104,912**	**1,625**
	658,975			
تێکڕای ساڵانە	**47,070**		**7,494**	**116**
تێکڕای مانگانە	**3,922**		**624**	**10**
تێکڕای ڕۆژانە	**129**		**20.5**	**0.3**

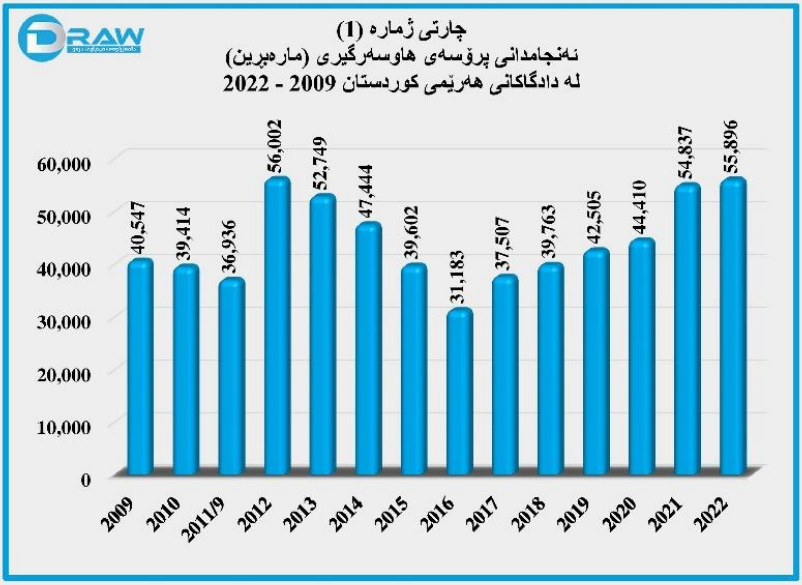
DRAW
چارتی ژمارە (1)
ئەنجامدانی پرۆسەی هاوسەرگیری (مارەبڕین)
لە دادگاکانی هەرێمی کوردستان 2009 - 2022
60,000
50,000
40,000
30,000
20,000
10,000
0
40,547
39,414
36,936
56,002
52,749
47,444
39,602
31,183
37,507
39,763
42,505
44,410
54,837
55,896
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022

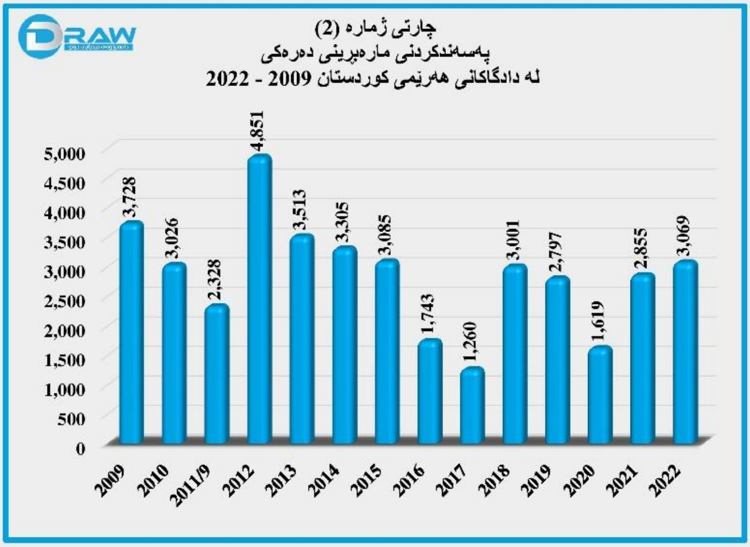

2. جیابوونەوە (تەڵاق)، بەپێی داتاکان لە ماوەی (2009 – 2022) ژمارەی هەڵوەشانەوەی خێزان بریتی بووە لە (104 هەزار و 912) حاڵەتی جیابوونەوەو کە بە تێکڕا؛ ساڵانە (7 هەزار و 494) حاڵەت، مانگانە (624) حاڵەت و هەموو رۆژێک زیاتر لە (20) حاڵەتی تەڵاق تۆمارکراوە. (وەک لە خشتەی ژمارە (1))دا هاتووە.

هەر بەپێ ئامارەکان ساڵی (2022) بەرزترین ڕێژەی جیابوونەوەی تێدا تۆمارکراوە کە ژمارەکەی گەیشتووە بە (13 هەزار و 967) حاڵەت. (بڕوانە چارتی ژمارە(3)).

کەواتە هەر بەپێی داتاکان ساڵی (2022) ژمارەی تۆمارکردنی گرێبەستی هاوسەرگیری لە دادگاکانی هەرێم بەراورد بە ساڵی (2012) ڕێژەی جیابوونەوە لە (11%)ەوە بەرزبووتەوە بۆ (25%) لەم بارەیەوە (بڕوانە گرافیکی ژمارە (1)).

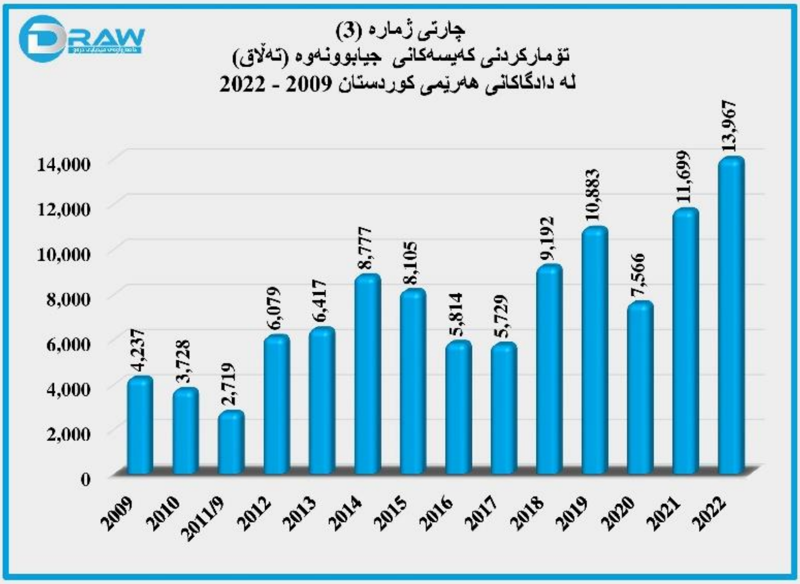
DRAW
چارتی ژمارە (3)
تۆمارکردنی کەیسەکانی جیابوونەوە (تەڵاق)
لە دادگاکانی هەرێمی کوردستان 2009 - 2022
14,000
12,000
10,000
8,000
6,000
4,000
2,000
0
4,237
3,728
2,719
6,079
6,417
8,777
8,105
5,814
5,729
9,192
10,883
7,566
11,699
13,967
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022

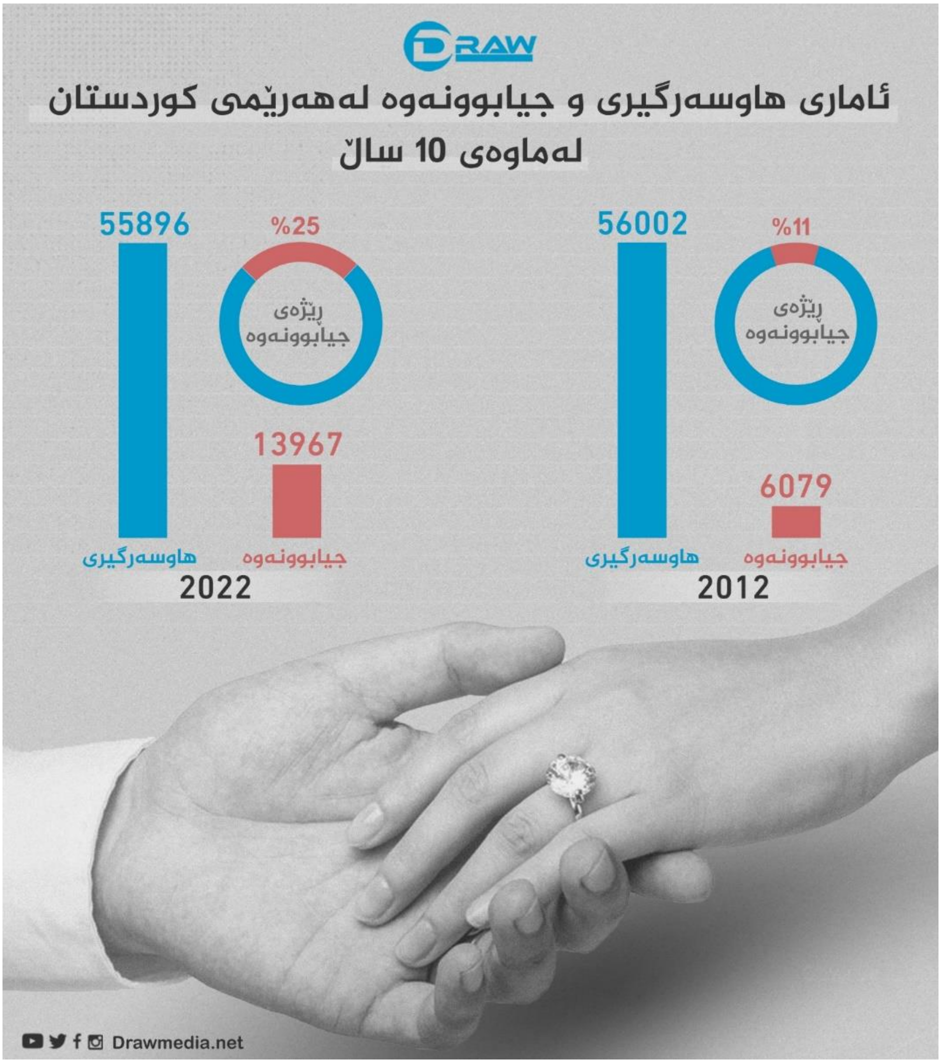
DRAW
ئاماری هاوسەرگیری و جیابوونەوە لەهەرێمی کوردستان
لەماوەی 10 ساڵ
55896
%25
ڕێژەی
جیابوونەوە
13967
هاوسەرگیری
جیابوونەوە
2022
56002
%11
ڕێژەی
جیابوونەوە
6079
هاوسەرگیری
جیابوونەوە
2012
Drawmedia.net

3. ڕێگەپێدان بە هێنانی ژنی دووەم؛ پاڵپشت بە داتاکان لە (14) ساڵی ڕابردوودا (هەزار و 625) حاڵەت؛ بە تێکڕا؛ ساڵانە (116) حاڵەت، مانگانە (10) حاڵەت و هەموو سێ ڕۆژ جارێک پیاوێک ڕێگەی پێدراوە ژنی دووەم بهێنێت.
بەرزترین حاڵەتی ڕێگەدان بە هێنانی ژنی دووەم لە ساڵی (2010) تۆمارکراوە کە (297) حاڵەت و کەمترینیشی لە ساڵی (2017) بووە کە (41) حاڵەتی تێدا تۆمار کراوە. بڕوانە (خشتەی ژمارە (1) و چارتی ژمارە (4)).

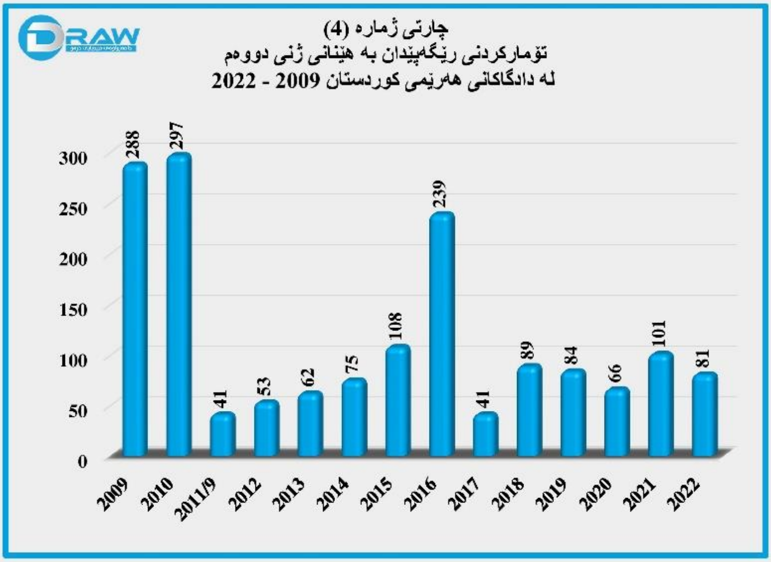

داتاو ئامارەکانی هاوسەرگیری و هەڵوەشانەوەی خێزان لەسەر پارێزگاکانی هەرێم 2009 – 2022

1. هاوسەرگیری (مارەبڕین)؛ بەپێی داتاکان لە ماوەی (14) ساڵی ڕابردوودا پارێزگای هەولێر (229 هەزار و 198) حاڵەتی مارەبڕین و پارێزگای سلێمانی لە دوای پارێزگای هەولێر دێت و (201 هەزار و 494) حاڵەت و پاشان پارێزگای دهۆک بە (154 هەزار و 990) حاڵەتی تۆمارکراو دێت. لە دوای ئەوانیش بەپێی ئەو داتایانەی ئەنجومەنی دادوەری بڵاوی کردووەتەوە کە ساڵانی (2015 – 2020)ی تێدا نیە (33 هەزار و 113) حاڵەتی مارەبڕین تۆمار کراوە. بۆ وردەکاری (بڕوانە خشتەی ژمارە (2) و چارتی ژمارە (5 – 8))
2. جیابوونەوە؛ بەپێی داتاکان لە ماوەی ساڵانی (2009 – 2022) پارێزگای هەولێربەرزترین ڕێژەی تەڵاقی تێدا تۆمارکراوە کە بریتی بووە لە (42 هەزار و 650) حاڵەتی تەڵاق و پارێزگای سلێمانی لە دوای پارێزگای هەولێر دێت بە (40 هەزار و 424) حاڵەت و پاشان پارێزگای دهۆک بە (16 هەزار و 532) حاڵەتی تۆمارکراو دێت. لە دوای ئەوانیش بەپێی ئەو داتایانەی ئەنجومەنی دادوەری هەرێم بڵاوی کردووەتەوە کە ساڵانی (2015 – 2020)ی تێدا نیە (5 هەزار و 306) حاڵەتی جیابوونەوەی تێدا تۆمار کراوە. بۆ وردەکاری (بڕوانە خشتەی ژمارە (2) و چارتی ژمارە (5 – 8)).
3. پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی؛ بەهەمان شێوەی حاڵەتەکانی پێشوو لە (14) ساڵی ڕابردوودا پارێزگای هەولێر زۆرترین حاڵەتی مارەبڕینی دەرەکی تێدا تۆمارکراوە کە (17 هەزار و 353) حاڵەتی مارەبڕینی دەرەکی و پارێزگای سلێمانی لە دوای پارێزگای هەولێر دێت و بە (11 هەزار و 39) حاڵەت و پاشان پارێزگای دهۆک بە (10 هەزار و 490) حاڵەتی تۆمارکراو دێت. لە دوای ئەوانیش بەپێی ئەو داتایانەی ئەنجومەنی دادوەری هەرێم بڵاوی کردووەتەوە کە ساڵانی (2015 – 2020)ی تێدا نیە (هەزار و 297) حاڵەتی مارەبڕینی دەرەکی تێدا تۆمار کراوە. بۆ وردەکاری (بڕوانە خشتەی ژمارە (2) و چارتی ژمارە (5 – 8))

خشتەی ژمارە (2)

ئامارەکانی پرۆسەی هاوسەرگیری (مارەبڕین) پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی و لێکجیابوونەوەی خێزان لەسەر ئاستی پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان لە ساڵی 2009 – 2022

ساڵ	هاوسەرگیری (ماربڕین)				جیابوونەوە (تەڵاق)				پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی			
	هەولێر	سلێمانی	دهۆک	گەرمیان	هەولێر	سلێمانی	دهۆک	گەرمیان	هەولێر	سلێمانی	دهۆک	گەرمیان
2009	13,605	14,104	8,202	4,636	1,702	1,802	174	559	1,824	1,194	581	129
2010	15,022	12,759	8,841	2,792	1,918	506	659	645	1,500	942	492	92
2011/9	12610	11218	10115	2993	1,458	536	491	234	1,248	563	458	59
2012	20,275	15,917	13,849	5,961	2,810	2,035	914	320	1,859	1,163	1,297	532
2013	18,354	14,911	13,370	6,114	2,760	2,184	1,053	420	1,308	956	971	278
2014	17,044	13,821	10,993	5,586	2,424	4,012	1,103	1,238	1,077	841	1,188	199
2015	16,183	13,172	10,247	/	3,024	3,855	1,226	/	1,080	1,060	945	/
2016	15,940	5,897	9,346	/	2,665	1,888	1,261	/	925	143	675	/
2017	14,628	12,988	9,891	/	2,985	1,360	1,384	/	674	174	412	/
2018	15,025	13,836	10,902	/	3,598	4,085	1,509	/	1,316	1,120	565	/
2019	15,726	15,698	11,081	/	4,357	4,859	1,667	/	1,127	909	761	/
2020	16,803	15,862	11,745	/	3,261	3,002	1,303	/	845	310	464	/
2021	18,964	20,147	13,441	2,285	4,043	4,767	1,796	1,093	1,275	714	866	/
2022	19,019	21,164	12,967	2,746	5,645	5,533	1,992	797	1,295	950	815	9
کۆ	**229,198**	**201,494**	**154,990**	**33,113**	**42,650**	**40,424**	**16,532**	**5,306**	**17,353**	**11,039**	**10,490**	**1,298**
تێکڕای ساڵانە	**16,371**	**14,392**	**11,071**	**2,365**	**3,046**	**2,887**	**1,181**	**379**	**1,240**	**789**	**749**	**93**
تێکڕای مانگانە	**1,364**	**1,199**	**923**	**197**	**254**	**241**	**98**	**32**	**103**	**66**	**62**	**8**
تێکڕای ڕۆژانە	**44.9**	**39.4**	**30.3**	**6.5**	**8.3**	**7.9**	**3.2**	**1.0**	**3.4**	**2.2**	**2.1**	**0.3**

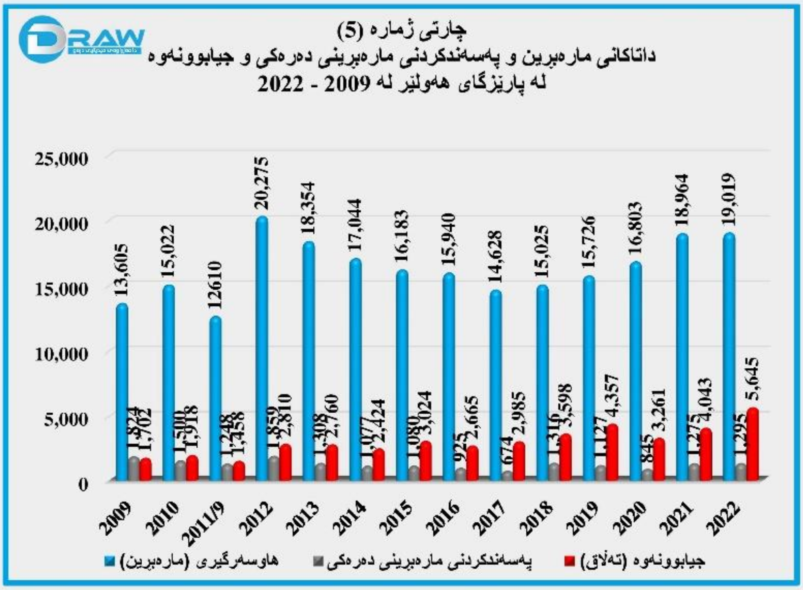

چارتی ژمارە (5)
داتاکانی مارەبڕین و پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی و جیابوونەوە
لە پارێزگای هەولێر لە 2009 - 2022
25,000
20,000
15,000
10,000
5,000
0
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
13,605
15,022
12610
20,275
18,354
17,044
16,183
15,940
14,628
15,025
15,726
16,803
18,964
19,019
1,702
1,918
1,458
2,810
2,760
2,424
3,024
2,665
2,985
3,598
4,357
3,261
4,043
5,645
925
674
845
هاوسەرگیری (مارەبڕین)
پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی
جیابوونەوە (تەڵاق)

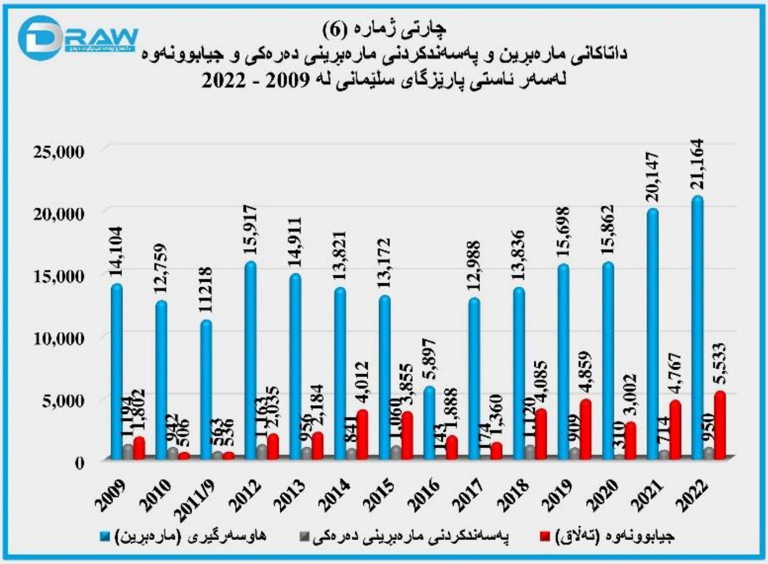
چارتی ژماره (6)
داتاکانی مارەبڕین و پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی و جیابوونەوە
لەسەر ئاستی پارێزگای سلێمانی لە 2009 - 2022
25,000
20,000
15,000
10,000
5,000
0
14,104
1,194
1,802
12,759
942
506
11218
563
536
15,917
1,163
2,035
14,911
950
2,184
13,821
841
4,012
13,172
1,060
3,855
5,897
143
1,888
12,988
174
1,360
13,836
1,120
4,085
15,698
909
4,859
15,862
310
3,002
20,147
714
4,767
21,164
950
5,533
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
هاوسەرگیری (مارەبڕین)
پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی
جیابوونەوە (تەڵاق)

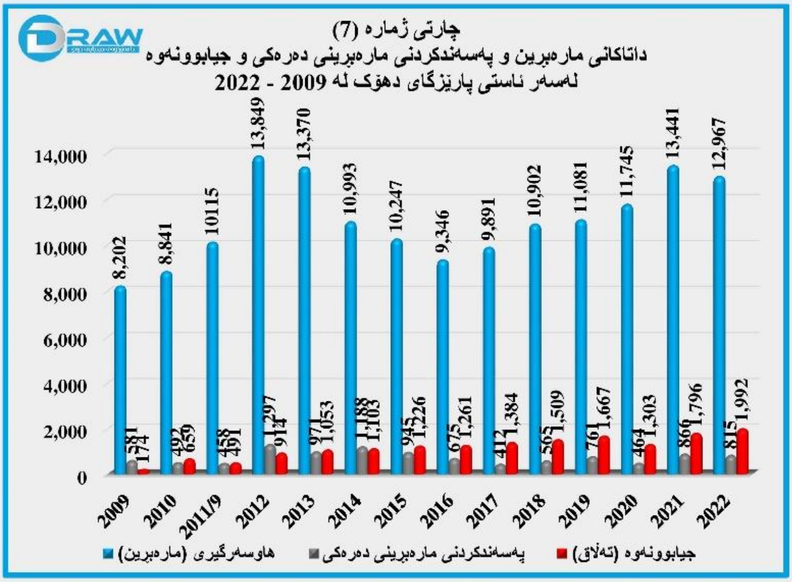

DRAW
چارتی ژماره (7)
داتاکانی مارەبڕین و پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی و جیابوونەوە
لەسەر ئاستی پارێزگای دهۆک لە 2009 - 2022
14,000
12,000
10,000
8,000
6,000
4,000
2,000
0
8,202
581
174
8,841
492
659
10115
458
491
13,849
1,297
914
13,370
971
1,053
10,993
1,188
1,103
10,247
945
1,226
9,346
675
1,261
9,891
412
1,384
10,902
565
1,509
11,081
761
1,667
11,745
464
1,303
13,441
866
1,796
12,967
815
1,992
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
هاوسەرگیری (مارەبڕین)
پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی
جیابوونەوە (تەڵاق)

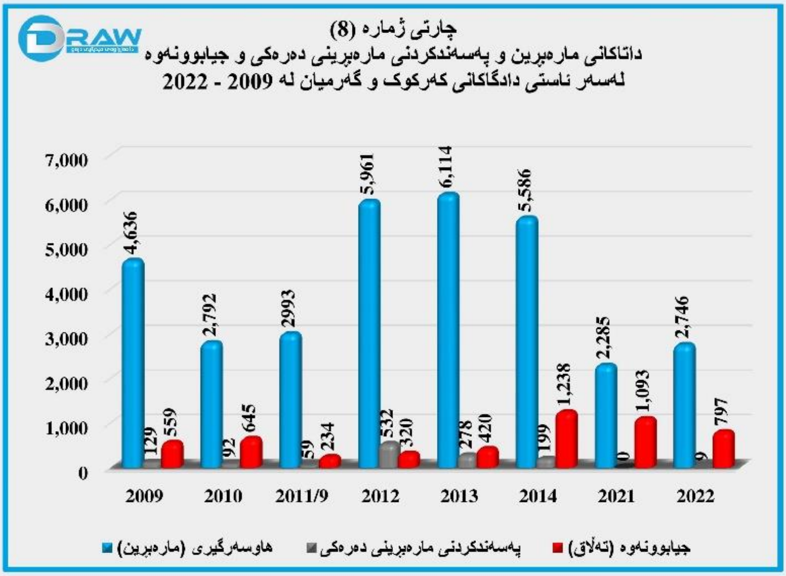
چارتی ژمارە (8)
داتاکانی مارەبڕین و پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی و جیابوونەوە
لەسەر ئاستی دادگاکانی کەرکوک و گەرمیان لە 2009 - 2022
7,000
6,000
5,000
4,000
3,000
2,000
1,000
0
4,636
129
559
2,792
92
645
2993
59
234
5,961
532
320
6,114
278
420
5,586
199
1,238
2,285
0
1,093
2,746
9
797
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2021
2022
هاوسەرگیری (مارەبڕین)
پەسەندکردنی مارەبڕینی دەرەکی
جیابوونەوە (تەڵاق)

تێبینی

1. سەرجەم ئەو بابەتانە لە کاتی خۆیدا لە ماڵپەڕی (درەو میدیا) بەشێوەی ڕاپۆرتی ڕۆژنامەوانی بڵاوکراونەتەوە.
2. بەشێک لەو دەزگاو دامەزراوەو کەسایەتییانەی لە نێو ڕاپۆرتەکاندا ناویان براوە وەک سەرچاوەی زانیاری، لە لیستی سەرچاوەکان دووبارە نەکراونەتەوە.

سەرچاوەکان

- درەو میدیا، حکومەتێک بێ یاسای بودجە، 2021/5/4؛
https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=8311
- نووسینگەی ڕاگەیاندنی سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان، کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان چاکسازی و خزمەتگوزاری، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی یەکەم 2021.
- کۆمەڵێک نوسەر(ئەلەند مەحوی)، هەرێمی کوردستان ئاڵنگاری سیاسی و ئابوری، ژوری توێژینەوەی سیاسی بزوتنەوەی گۆڕان، چاپی یەکەم 2018.
- راپۆرتی شیکاری: محەمەد ڕەئوف، پارەی ژێرزەمینەکان.. حیزبی ملیاردێرو حکومەتی موفلیس، ماڵپەڕی شارپرێس؛
https://www.sharpress.net/all-detail.aspx?Jimare=53524
- پشدەر بابەکر، وەبەرهێنان لەنێوان قازانج و زیانەکانی، ماڵپەڕی پەیسەر پرێس؛
https://www.peyserpress.com/detail/1362
- ملیاردێرەکانی کوردستان وەک خۆیانن و ملیۆنێرەکان کەمیان کردووە، ماڵپەڕی باس نیوز؛
https://www.basnews.com/so/babat/304040
- "قەبارەی وەبەرهێنان لەماوەی 13 ساڵی ڕابردوو لەهەرێمی کوردستان زیاتر لە 52 ملیار دۆلار بوو" ، ماڵپەڕی سپی میدیا؛
https://www.speemedia.com/dreja.aspx?=hewal&jmare=85694&Jor=22
- کۆبوونەوەی پەرلەمانی کوردستان و تیمی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە 2021/6/28.
- م.جهانگیر صدیق احمد، چاکسازی ئابوری لە هەرێمی کوردستان، پاساو و بەربەستەکان لە (2005 – 2019)، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، مجلة الدراسات السياسية و الأمنية – المجلد (الرابع) العدد (الثامن) كانون الاول ٢٠٢١؛
https://www.centerfs.org/files/2021/12/3-Vol.4-No.8k-81-112-3.pdf

- ماڵپەڕی درەو میدیا، زیانەکانی ئابوری سەربەخۆ بەپێی داتاو ژمارەکانی حکومەت؛
https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=5813
- ماڵپەڕی درەو میدیا، فرۆش و داهاتی نەوتی هەرێم لە 2021 دا؛
https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=9584
- ماڵپەڕی درەو میدیا، لە ئابوری سەربەخۆوە بۆ ئابوری سەربەخۆیان؛
https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=8611
- قانون الموازنة العامة الاتحادية للسنة المالية2021.
- ابتسام عبد اللطيف محمد، مستحقات اقليم كوردستان وكميات ومبالغ تصدير النفط خارج اطار شركة (سومو) ومدى تاثيرها على الموازنة الاتحادية للمدة (2005-2019)، دائرة البحوث والدراسات النيابية مكتب بحوث الموازنة.
- Deloitte, Kurdistan Regional Government of Iraq, Oil production, export, consumption and revenue for the year ended 31 December 2020, 20 June 2021.
- ڕاپۆرتی (ڕێکخراوی ستۆپ) دەربارەی (چاودێری هەڵسەنگاندن: هەنگاوەکانی چاکسازی حکومەتی هەرێمی کوردستان)، ڕاپۆرتی ژمارە (5)، 2021.
- ڕاپۆرتی (ڕێکخراوی ستۆپ) دەربارەی (هەڵسەنگاندنی چاکسازی دارایی لە کابینەی نۆیەمدا؛ گرفتەکانی بەڕێوەبردنی داهاتی ناوخۆ)، ڕاپۆرتی ژمارە (5)، 2022 .
-
- هۆکارەکانی کۆچ کردن، ئاژانسی هەواڵی ژن؛
https://jinhaagency1.com/so/yynfgrafyk/hkarkany-kchkrdn-26293?page=3
- ئاماری کۆچکردن لە هەرێمی کوردستان، ئاژانسی هەواڵی ژن؛
https://jinhaagency.com/so/yynfgrafyk/yamary-kchkrdn-l-hrmy-kwrdstan-19902
- هیوا مەجید خەلیل، هۆکار و لێکەوتە سیاسی و ئابوورییەکانی کۆچکردن لەسەر هەرێمی کوردستان، ماڵپەڕی پێنوس.
http://www.penus.krd/index.php/ckb/2018-04-02-19-12-28/item/1899-2021-12-11-19-16-31

تداعيات وأثار الاقتصاد المستقل

من الناحية (القانونية، المالية، الاقتصادية، السياسية والاجتماعية)

مؤسسة Draw الإعلامية

عام 2023

مؤسسة Draw الإعلامية:

مؤسسة إعلامية أهلية حرة، تتألف من: موقع Draw باللغات الكوردية، العربية و الإنكليزية، وقسم إجراء المناظرات، قسم الاحصاء والاستفتاء، قسم الدعاية والاستشارات الانتخابية.

أهداف المؤسسة:

1- تحاول طرح طراز ورؤية جديدة للعمل الإعلامي الاهلي الحروالمستقل
2- تنمية أسس الديمقراطية، بهدف تقديم عمل صحافي موضوعي ومستقل ومهني من أجل صناعة خطاب عقلاني ورؤية مشتركة، تجسد السلام والتعايش الديني و السياسي والاجتماعي
3- مراقبة ورصد العملية السياسية ونظام الحكم، كإلتزام أساسي لسلطة الإعلام.

المضمون

بداية الازمة...7

أولا– التملص من قانون الموازنة وظهور الفراغ القانوني.............................9

ثانيا– توقف المشاريع، وتراجع الاستثمار وإفلاس أصحاب رؤوس الاموال...11

ثالثا– الخسائر المالية لتصدير نفط، بالمقارنة مع حصة الإقليم من الموازنة العامة الاتحادية للعراق...13

رابعا– تراكم الديون العامة 17

خامسا– ارتفاع نسب (الضرائب والرسوم الكمركية)..................................21

سادسا – تداعيات سياسية " الاقتصاد المستقل "على أصحاب المرتبات في إقليم كوردستان 23

سابعا– ارتفاع الاسعار وانخفاض دخل الفرد والبطالة في الإقليم 29

تاسعا– تصاعد معدلات الهجرة غير الشرعية 39

عاشرا– ارقام وأحصائيات الطلاق على مستوى إقليم كوردستان 2009 – 2022 43

المصادر 57

بداية الازمة

تصدير نفط إقليم كوردستان المنتج من حقول الإقليم إلى الأسواق العالمية عبر تركيا ودون موافقة الحكومة المركزية في بغداد في 22 أيار 2014 أثار غضب بغداد، ما دفع الحكومة المركزية إلى رفع دعوى قضائية في المحكمة الاتحادية ضد كل من تركيا وسلطات الإقليم. واعتبر رئيس الوزراء العراقي نوري المالكي عملية التصدير أشبه بسرقة المال العام، بينما شدد رئيس مجلس وزراء إقليم كوردستان على أن تصدير النفط من كوردستان العراق إلى الأسواق العالمية جاء وفقا للدستور الذي لم يرد فيه نص على أن تشرف بغداد على مسألة تصدير النفط من الأقاليم، هذه الخلافات استمرت لمدة 16 عاما بين بغداد وأربيل. بعد أن أقر برلمان إقليم كوردستان قانون النفط والغاز في عام 2007، بدأت حكومة الإقليم، بتوقيع العقود النفطية مع الشركات الاجنبية.

في عام 2014، وبعد إعلان الاقتصاد المستقل من قبل الإقليم، قامت أربيل بتصدير النفط بمعزل عن بغداد، وقام رئيس الوزراء العراقي أنذاك نوري المالكي، على إثر ذلك بإيقاف حصة إقليم كوردستان من الموازنة العامة الاتحادية.

وإذبان رئاسة حيدر العبادي للحكومة العراقية، قامت بغداد بإجراء مباحثات مع حكومة إقليم كوردستان ووقعت أتفاقا مع أربيل عندما كان عادل عبدالمهدي وزيرا للنفط وكان الرجل من احد المقربين من الكورد، الاتفاق أعطى أملا لتوصل الطرفين إلى اتفاق و الذي وقع أخيرا في 13 تشرين الثاني 2014 وثبت الاتفاق داخل مشروع قانون الموازنة عام 2015، حيث تم الاتفاق على قيام الإقليم بتسليم (250) الف برميل من النفط إلى شركة (سومو) وتصدير (300) الف برميل من نفط كركوك، عبرالانبوب الممتد من كوردستان إلى ميناء جيهان التركي، مقابل ضمان نسبة الإقليم من الموازنة والتي كانت قد حددت بـ17%، والبالغة نحو (ترليون و 200 مليار دينار) شهريا. خلال الاشهر الثلاثة الاولى، لم يلتزم الإقليم بالاتفاق بحجة و جود مشاكل فنية. ومنذ ذلك الحين لم يستطع الإقليم، الإلتزام بإتفاقه مع بغداد، ولم يلتزم بغداد ايضا بإرسال حصة كوردستان بشكل مطلوب، وكانت دائما تضع العراقيل و تحاول منع الإقليم من تصدير النفط بمعزل عنها.

أولا- التملص من قانون الموازنة وظهور الفراغ القانوني

بدأ العمل بصيغة الموازنة في العراق سنة 1921 مع نشوء الحكم الوطني وانتقال الادارة المالية الى مسؤوليته فصدرت اول موازنة بالمعنى المعروف سنة 1921، مع نشوء الحكم الوطني في تشرين الثاني سنة 1921 ضمن دستور البلاد الذي اعلن آنذاك حق البرلمان في مناقشة الموازنة والمصادقة عليها و تعرف الموازنة العامة وفق القانون الفرنسي بأنها "القانون الذي تخمن فيه واردات الدولة ونفقاتها بشكل متعادل ويؤذن بها" ويعرفها آخرون بأنها "تقدير احتمالي لنفقات الدولة وايراداتها واجازة لها عن مدة محدودة " ويعرفها بعض الباحثين بأنها "المنهاج المفصل للحكومة من الناحية المالية وتعنى الايرادات والنفقات المقررة لسنة مالية معينة" كما عرفت بأنها" خطة تتضمن تقديرا لنفقات الدولة وايراداتها خلال فترة قادمة، غالبا ما تكون سنة واحدة، ويتم هذا التقدير في ضوء الاهداف التي تسعى اليها السلطة السياسية "، وقد ازدادت اهمية الموازنة العامة بشكل مضطرد وواسع بحيث شملت ابعادا سياسية واقتصادية واجتماعية في الدول على الرغم من اختلاف انظمتها وتقوم المجالس النيابية في الدول ذات الانظمة الديمقراطية بأعتماد الموازنة اي الموافقة على توقعات السلطة التنفيذية عن نفقات السنة القادمة وايراداتها اذ على الرغم من ان السلطة التنفيذية هي التي تتولى اعداد الموازنة الا ان السلطة التشريعية تقوم بأجازتها لها قبل ان تقوم الحكومة.

بعد عام 2014، وبعد إعلان سياسية الاقتصاد المستقل في كوردستان، وعلى مدار (10) أعوام و طوال فترتيين نيابيتين، لم ترسل حكومة إقليم كوردستان أي شيء تحت مسمى (قانون الموازنة) إلى برلمان الإقليم، ولم يستطع البرلمان إجبار الحكومة على إرسال قانون الموازنة، وبقيت الإيرادات والنفقات بعيدة عن الرقابة النيابية.

إلا أن قبل إعلان سياسية الاقتصاد المستقل وبين أعوام (2007- 2013)،كانت الحكومة تلتزم بإرسال قانون الموازنة إلى البرلمان الذي نظم بقانون، والتي كانت مرتبطة بالحصة التي كانت تقوم الحكومة الاتحادية إرسالها شهريا إلى حكومة الإقليم، والتي بلغت نحو (75) مليار دولار مابين الإعوام (2004 - 2014)، إلا أن بعد إعلان سياسية الاقتصاد المستقل من قبل الإقليم، قامت بغداد بإيقاق إرسال الحصة المحددة في الموازنة العامة الاتحادية.

السؤال الذي يطرح نفسه بقوة، هل أن حكومة إقليم كوردستان كانت تتملص من إرسال قانون الموازنة إلى البرلمان؟، أو أن الوضع المالي والاقتصادي لحكومة إقليم كوردستان كان يستدعي ذلك، أن يتم جمع الإيرادات وإنفاقها من دون رقابة البرلمان؟. وتتألف مصادر الإيرادات في الإقليم بالشكل الاتي:

- **الإيرادات المحلية**
  - الضرائب والمنافذ الحدودية
  - مبيعات النفط والغاز
  - الديون الداخلية
- **الإيرادات الخارجية**
  - حصة الإقليم من الموازنة العامة الاتحادية
  - المساعدات الخارجية والمساعدات المقدمة من دول التحالف
  - الديون الخارجية

فالبرغم من ان جزء من هذه الإيرادات تعطل أوأصيب بتقلبات في كثيرا من الاحيان، إلا أن حكومة إقليم كوردستان لم تكن بدون إيرادات، وهناك الكثير من البيانات والارقام التي تؤكد صحة ذلك. وهذا الامر يؤكد بأن حكومة إقليم كوردستان، كانت تتقصد التملص من إرسال قانون الموازنة إلى البرلمان، وفي نفس الوقت يوضح مدى ضعف برلمان إقليم كوردستان وعدم قدرتها على ممارسة الضغط على السلطة التنفيذية، لإجبارها إرسال قانون الموازنة بإعتبارها مؤسسة تشريعية ومنتخبة من قبل الشعب، رضخ البرلمان إلى ثقافة "تسلط" السلطة التنفيذية على السلطة التشريعة، وتحول من رقيب على السلطة، إلى أن يكون مراقبا من قبلها، وأن يتعرض مرات عديدة إلى الإغلاق.

ثانيا– توقف المشاريع، وتراجع الاستثمار وإفلاس أصحاب رؤوس الاموال

يعتبر الاستثمار العمود الفقري للاقتصاد، وصادق برلمان كوردستان في 4 تموز 2006،على القانون رقم (4) (قانون الاستثمار في إقليم كوردستان)، وتم تأسيس (هيئة الاستثمار) في نفس العام، مر الإقليم منذ ذلك الحين بالكثير من المعوقات و العراقيل.

1– باشرت هيئة الاستثماربالعمل بعد تأسيسها في عام 2006، ومنحت الهيئة من ذلك الوقت نحو (1113) إجازة استثمار، بـأكثر من (69) مليار دولار، وعلى مساحة تقدر بـ(87) الف دونم. **انظر إلى الجدول رقم (1)**

الجدول رقم (1)

الاجازة	رقم الاجازة	حجم رأس المال الدولار	مساحة الارض دونم
الاجازة المعمول بها	968	53.077.000.000	69.336
الاجازة الملغاة	145	16.109.000.000	17.733
المجموع	1113	69.186.000.000	87.069

يعتبر عام 2013، العصر الذهبي للاستثمار في إقليم كوردستان، حيث وصل حجم راس المال إلى (10 مليارات و 476 مليون و 624) الف دولار، وشكلت نسبة (15.14%)، من إجمالي حجم الاستثمار في إقليم كوردستان حتى 2021/4/1.

2– أقل نسب الاستثمار في الإقليم، سجل في عام 2006، حيث بلغ نحو (438) مليون و (308) الف دولار، حيث بلغ نحو 0.63%،من المجموع العام للاستثمار في إقليم كوردستان.

3– خلال (4) أعوام (2016–2019)، بلغ حجم الاستثمار نحو (9 مليار و 390 مليون و 503) الف دولار، وشكل نحو 13.57% ، من المجموع العام للاستثمار في الإقليم وهذه النسبة أقل من النسبة التي سجلت في عام 2013.

الجزء الاكبر يعود إلى ظهور الازمة المالية وانخفاض سعر النفط والحرب على تنظيم داعش، تسببت هذه الامور في تراجع وتيرة الاقتصاد والاستثمار في إقليم كوردستان، ولازالت أثارها باقية لحد الان، وفق الارقام والبيانات:

- أعلن وزيرالثروات الطبيعة في إقليم كوردستان (أشتي هوارمي) على هامش مشاركته في ملتقى (ميرى) في 7 تشرين الثاني 2016، أن إقليم كوردستان مدينة بأكثر من (20) مليار دولار، وهذه الديون تراكمت حتى وصلت في الوقت الحالي إلى (31) مليار دولار.
- وفق بيانات (أتحاد المستثمرين) في إقليم كوردستان، توقفت خلال المدة المذكورة (5) الاف مشروع، وكانت هذه المشاريع بحاجة إلى (5) مليارات دولار لإكمالها.
- أغلقت خلال هذه الفترة نحو (3 الاف و 500) معمل كبير وصغير.
- أكثرمن (1000) شركة أعلنت أفلاسها، ونحو (850) شركة ضمن حدود محافظة السليمانية، أضطرت إلى إيقاف نشاطاتها.
- أكثر من (350) الف شخص فقدوا وضائفهم وأصبحوا عاطلين عن العمل.
- انخفضت أعداد الاغنياء في كوردستان خلال هذه المدة إلى النصف، حيث أعلن المتحدث باسم (اتحاد المستثمرين)، ملا ياسين محمود، في تصريحات صحافية انه،" انخفض عدد الميلونيرات بإقليم كوردستان في عام 2018 إلى (5) الاف مليونيروأنخفض عدد الملياردديرات إلى (13) ملياردير، بينما كانت أعداد الميلونيرات في عام 2016 وصلت إلى (10 الاف و 800) مليونير وأعداد المليارديرات كانت تبلغ (18) مليارديرا.، موزعة بين محافظات أربيل، السليمانية و دهوك.

ثالثا- الخسائر المالية لتصدير نفط ، بالمقارنة مع حصة الإقليم من الموازنة العامة الاتحادية للعراق

بالرغم من أن حصة إقليم كوردستان حددت في قانون الموازنة العامة للعراق بين أعوام (2014- 2021)، إلا أن بغداد لم ترسل خلال هذه المدة من حصة الإقليم سوى (15 ترليون و929 مليار و 533 مليون) دينار من مجموع (97 ترليون و 540 مليار و 955 مليون) دينار، وذلك بسبب قيام الإقليم بتصدير النفط بمعزل عن الحكومة العراقية وعدم تسليم الكمية المتفق عليها إلى شركة تسويق النفط العراقية (سومو) **أنظر إلى الجدول رقم (1) :**

الجدول رقم (1)

حصة إقليم كوردستان من موازنة العراق مابين الاعوام (2014- 2021) بالدينار

الموازنة السنوية	النسبة	حصة الإقليم	الممول	غير ممول
2014	12/1	19,999,616,000	2,280,000,000	17,719,616,000
2015	17%	14,871,000,000	2,476,000,000	12,395,000,000
2016	17%	12,570,000,000	0	12,570,000,000
2017	17%	11,605,028,000	0	11,605,028,000
2018	12.7%	6,767,173,000	3,175,403,000	3,591,770,000
2019	12.7%	9,783,026,000	5,439,130,000	4,343,896,000
2020	12.7%	5,436,000,000	1,359,000,000	4,077,000,000
2021	12.7%	16,509,112,000	1,200,000,000	15,309,112,000
المجموع الكلي		97,540,955,000	15,929,533,000	81,611,422,000

بالمقابل، وفي إطار سياسية الاقتصاد المستقل، باع الإقليم مابين الاعوام (2014 – 2021) أكثر من (مليار و 100 مليون) برميل من النفط الخام، وبمعدل سعر بلغ (54) دولارا للبرميل، وبلغت الإيرادات المتحققة بدون استخراج النفقات نحو (55 مليار دولار، أي مايعادل (68) ترليون دينار. **انظر الجدول رقم (2).**

الجدول رقم (2)

مبيعات نفط إقليم كوردستان (2014– 2021)

السنة	البرميل	سعر النفط	الايرادات بالدولار	سعرصرف الدولار	الإيرادات بالدينار
2014	33,538,311	82	2,750,141,502	1,166	3,206,664,991,332
2015	133,139,398	44	5,858,133,512	1,166	6,830,583,674,992
2016	183,642,057	38	6,978,398,166	1,180	8,234,509,835,880
2017	180,028,303	48	8,641,358,544	1,182	10,214,085,799,008
2018	132,395,714	65	8,605,721,410	1,182	10,171,962,706,620
2019	132,302,891	60	7,938,173,460	1,182	9,382,921,029,720
2020	157,599,661	28	4,412,790,508	1,182	5,215,918,380,456
2021	,000211,151	70	10,584,770,000	1,450	15,347,916,500,000
المجموع / المعدل	1,103,857,335	(54.4)	55,769,487,102	(211.1)	68,604,562,918,008

ووفق الارقام والبيانات المتوفرة فإن (58%) من الإيرادات النفطية كانت تذهب إلى الشركات النفطية بصيغة النفقات، وفوق ذلك كان الإقليم يقوم ببيع نفطه بأقل من الاسعار الموجودة في الاسواق العالمية بنحو (10) دولارات، وبذلك يتضح لنا، أن أجمالي الإيرادات التي حصلت عليها حكومة إقليم كوردستان خلال السنوات (8) الماضية من بيع نحو (مليار و 103 مليون و 211 الف) برميل من النفط الخام،هو (25 مليار و 485 مليون و 858 الف و 150 دولار) أي مايعادل نحو (30 ترليون و 863 مليار و 374 مليون و 220 الف و 231) دينار، كإيرادات متأتية من تصدير النفط بعد استخراج النفقات بيع النفط بسعر أرخص. لذا عندما نقوم بمقارنة الإيرادات التي حصلت عليها حكومة إقليم كوردستان من بيع النفط، بمعزل عن الحكومة الاتحادية وفي إطار سياسية الاقتصاد المستقل، مع حصتها من الموازنة العامة الاتحادية بين الاعوام (2014– 2021) يتبن لنا:

- أن الحكومة الاتحادية، قامت بعد عام (2014) بإيقاف حصة إقليم كوردستان من الموازنات الاتحادية والتي تقدربـ(81 ترليون و 611 مليار و 422) مليون دينار
- استطاعت حكومة إقليم كوردستان، من تصدير نحو (1 مليار و 103 مليۆن و 857 الف 335) برميل من النفط الخام خلال (8) سنوات وحصلت على إيرادات تقدر

بـ (30 ترليون و 863 مليار 374 مليون و 220 الف 231) دينار، بعد استخراج النفقات

- الفرق بين الايرادات التي حصلت عليها حكومة إقليم كوردستان، خلال هذه المدة من تطبيق سياسية الاقتصاد المستقل و حصولها على حصتها من الموازنة الاتحادية للعراق، يبلغ نحو؛

(50 ترليون و 748 مليار و 47 مليون 779 الف و 769) دينار.

رابعا– تراكم الديون العامة

بسبب العجز المستمر، وخاصة بسبب الازمة المالية التي واجهت الإقليم بين الاعوام (2014– 2017 – 20120)، رزح الاقليم تحت وطئة ديون ثقيلة، وأغلبها هي من عدم تسديد رواتب موظفي القطاع العام، ومن ثم الالتزامات المالية والقروض الخارجية والديون المستحقة للمصرف(TBI) وبلغ إجمالي هذه الديون نحو (31) مليار دولار، لمعلومات ادق انظر إلى المخطط رقم (1)،ومعظم هذه الديون تعود إلى عهد التشكيلة الحكومية (الثامنة) حكومة (نجيرفان بارزاني)، انظر إلى المخطط رقم (2)، بالاضافة إلى (الجدول الملحق) حيث يوضح حجم الديون العامة المتراكمة على حكومة إقليم كوردستان طوال الاعوام مابين (2012– 2021).

المخطط رقم (1)

ديون حكومة إقليم كوردستان (31 مليار و 637 مليون) دولار

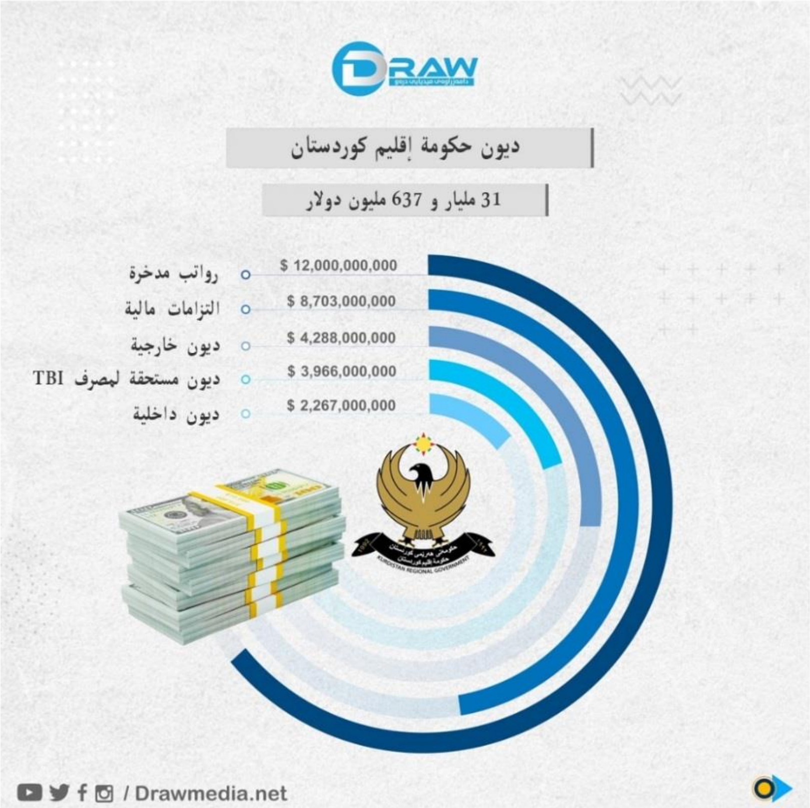

المخطط رقم (2)

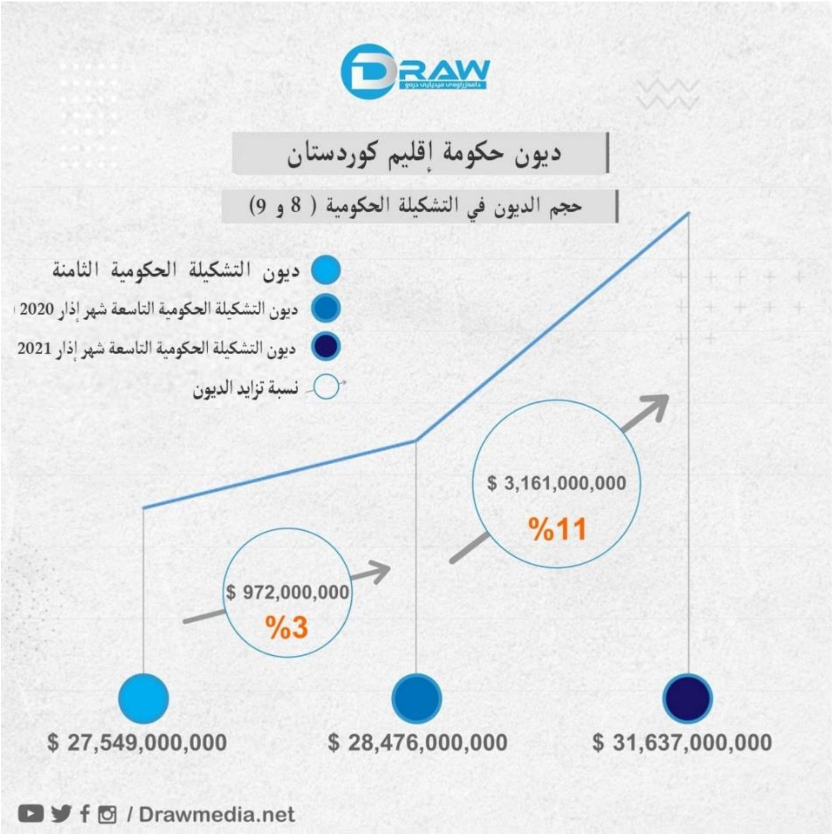
DRAW
ديون حكومة إقليم كوردستان
حجم الديون في التشكيلة الحكومية (8 و 9)
ديون التشكيلة الحكومية الثامنة
ديون التشكيلة الحكومية التاسعة شهر إذار 2020
ديون التشكيلة الحكومية التاسعة شهر إذار 2021
نسبة تزايد الديون
$ 3,161,000,000
%11
$ 972,000,000
%3
$ 27,549,000,000
$ 28,476,000,000
$ 31,637,000,000
/ Drawmedia.net

الديون المتراكمة على حكومة إقليم كوردستان

بالدولار الاميركي

السنة	حجم الديون المتراكمة	حجم النمو	النسبة
2012	1,000,000,000	----	----
2013	2,800,000,000	1,800,000,000	180.0%
2014	8,600,000,000	5,800,000,000	207.1%
2015	17,000,000,000	8,400,000,000	97.7%
2020	28,476,000,000	11,476,000,000	67.5%
حتى شهر اذار 2021	31,637,000,000	31,61,000,000	11.1%
2021 – 2012	28,837,000,000	3,605,000,000	70.4%
2021 – 2014	31,637,000,000	3,164,000,000	63.4%

خامسا- ارتفاع نسب (الضرائب والرسوم الكمركية)

بعد تطبيق "سياسية الاقتصاد المستقل"، حاولت حكومة إقليم كوردستان رفع حجم الإيرادات الداخلية عبر زيادة نسب (الضرائب والرسوم الكمركية)، وهذه العملية أخذت منحى كبير في عهد التشكيلة الوزارية التاسعة حكومة (مسرور بارزاني)، هذه السياسية اثقلت كاهل مواطني الإقليم، وبهدف تطبيق هذه الالية، قامت الحكومة بتشكيل (6) لجان لتنظيم ورفع نسب الضرائب والرسوم، وهي كالتالي:

1- لجنة تنظيم الكمارك
2- لجنة إعادة النظر بالعقود الكمركية
3- لجنة الاعفاءات الكمركية
4- لجنة إعادة النظر بنظام الضرائب
5- لجنة إعادة النظر بملف النفط
6- لجنة إعادة النظر بنظام الرسومات.

بحسب تقرير(منظمة ستوب)، اعتبرت حكومة إقليم كوردستان، رفع نسب الضرائب و الرسومات من أحدى ستراتيجياتها، حيث تسعى من خلالها زيادة حجم الإيرادات الداخلية، إلا أن هذه الخطوات أثقلت بشكل كبير كاهل مواطني الإقليم، حيث أن الحكومة أخذت تستحصل أموال من المواطنين لقاء رفع النفايات، بالاضافة إلى استحصالها أموال الماء والكهرباء وغيرها، والتي اخذت تؤثر بشكل مباشر على الحالة المعيشية للمواطنين.

سادسا – تداعيات سياسية " الاقتصاد المستقل "على أصحاب المرتبات في إقليم كوردستان

تضرر الالاف من موظفي و أصحاب " المعاشات" في إقليم كوردستان، من تطبيق سياسية الاقتصاد المستقل، حيث حرم الموظفين من مستحقاتهم المالية، حق (الترفيع) و أجبروا أيضا على ادخار مرتباتهم بشكل خارج عن إرادتهم، وعلى إثر ذلك اخذوا يتقاضون (نصف راتب وربع راتب)، الشرح التالي سيوضح ذلك:

1- أقدمت حكومة إقليم كوردستان في 1/1/ 2016، بإيقاف تطبيق أحدى الحقوق القانونية للموظفين وهي (الترفيع) الذي كفله القانون رقم 22 لسنة 2008 الخاص بمرتبات موظفي الدولة والقطاع العام.

بعد مرور (7) أعوام على تنفيذ هذا الاجراء، لم يتم مناقشة هذا الموضوع بشكل جدي من قبل الحكومة والبرلمان، والمتضرر الوحيد من إيقاف نظام (الترفيعات) هم موظفي القطاع المدني والمدرسين المعلمين، لانه تم إعادة العمل" بنظام الترفيعات" مرة أخرى في عام 2021 وشمل النظام قوات الامن الداخلي و قوات البيشمركة فقط. ووفق بيانات " البايومتري" يوجد في إقليم كوردستان نحو (710 الف و 282) موظف مدني.

تسبب ايقاق نظام الترفيعات بالكثير من المشاكل الادارية والوظيفية، حيث أن الاف من الموظفين و المدرسين احيلوا إلى التقاعد دون حصولهم على حقهم من (الترفيعات) التي لم تمنح لهم خلال خدمتهم الوظيفية، وهؤلاء سيدفعون ثمن ذلك طوال حياتهم.

وفق البيانات والارقام المتوفرة، أكثر من (40) الف موظف في إقليم كوردستان، يعملون في القطاع العام، احيلوا إلى التقاعد في الفترة ما بين الاعوام (2011 –2014).

ليست هناك معلومات دقيقة بالنسبة إلى الاموال المتراكمة، بسبب إيقاق نظام (ترفيعات) الموظفين، والحكومة لم تقم بتقديم أي توضيح بخصوص هذا الموضوع.

– جزء من موظفي القطاع العام، حرموا من حقوقهم القانونية في الحصول على (الترفيع)، حيث ان بعظهم يستحقون (ترفيعين) وخاصة الموظفين الذين عينوا بعد عام 2012، والموظفون الذين كان المدة القانونية لترفيعاتهم يصادف نهاية عام 2016،

هؤلاء الموظفين درجاتهم الوظيفية محصورة بين الدرجة (6 و 10)، وهؤلاء لهم الحق بالحصول على (الترفيع) مرة واحدة كل (4) سنوات.

- البعض الاخر من الموظفين والمعلمين، وبحسب استحقاقهم الوظيفي، يستحقون (درجة ترفيعية) واحدة، وخاصة الذين حصلوا على الترفيع بين أعوام (2011-2015)، هؤلاء تنحصر درجتهم الوظيفية بين الدرجة (1-5) و ويحصلون على الترفيع كل (5) سنوات مرة واحدة.

- لم تتوفر المعلومات الدقيقة، حول إجمالي أعداد الموظفين والمعلمين بخصوص (شهاداتهم العلمية، السلم الوظيفي، مناصبهم الإدارية) لان المخصصات تؤثر بشكل كبير على نسبة (انخفاض وارتفاع) مرتباتهم.

ليست هناك معلومات دقيقة عن الديون التي بذمة الحكومة جراء إيقاف (نظام الترفيعات الوظيفية)، إلا أنه لو فرضنا أن معدل مبلغ الترفيع سيكون (50) الف دينار لكل موظف، وان عدد الموظفين بحسب الارقام و البيانات الرسمية (710 الف و 282)، بهذا سيكون المبلغ الذي يجب على الحكومة توفيرها نحو (35 مليار و 514 مليون و 100 الف) دينار شهريا.

وبهذا يتضح، أن لو أن كل موظف في القطاع العام في إقليم كوردستان، يستحق الترفع لمرة واحدة فقط، وان المبلغ الذي يستحقه هو (50) الف دينار (هناك موظفين يتراوح مبلغ الترفيع الذي يستحقونه ينحصر مابين 26 الف دينار إلى 122 الف دينار) ومدة الترفيع المتوقفة هي (8 سنوات و 4 اشهر) أي (100 شهر)، فسيكون إجمالي المبلغ المفروض تخصيصه من قبل حكومة إقليم كوردستان نحو لتسديد الترفيعات نحو (3 ترليون و 551 مليار و 410 مليون) دينار.

ولو فرضنا ان نصف الموظفين، يسسحقون الترفيع (لمرتين)، فيجب على الحكومة توفير (ترليون و 775 مليار و 705 مليون) دينار، وبذلك سيصل إجمالي المبالغ التي على الحكومة تخصيصها لدفع استحقاقات موظفي القطاع العام بسبب إيقاف عملية (الترفيعات) الوظيفية، نحو (5 ترليون و 327 مليار و 115 مليون دينار).

2- الادخار الاجباري وقطوعات الراتب

يبلغ عدد الموظفين والاشخاص الذين يتسلمون مرتبات من الحكومة في إقليم كوردستان، أكثر من (مليون و 250) الف شخص، لو فرضنا أن عدد سكان الإقليم نحو

(6) ملايين نسمة، فبذلك يتضح أن (20%) من سكان الإقليم يتسلمون مرتبات من حكومة الإقليم.

وبحسب بيانات هيئة الاحصاء في إقليم كوردستان، يبلغ عدد العوائل في إقليم كوردستان نحو (مليون و 201) عائلة، ووفق هذه البيانات كل عائلة في إقليم كوردستان تحصل على (مرتب واحد). هذه الارقام توضح بشكل جلي، مدى أهمية (المرتبات) لمواطني إقليم كوردستان، ومدى تأثيرها على الحياة المعيشية للمجتمع الكوردي وحركة السوق.

باتت الاخبار التي تتناول موعد توزيع المرتبات، من الاخبار التي تشكل أهمية كبيرة بالنسبة للمواطن الكوردي، حيث اصبحت من الاخبار المهمة التي تأخذ مكانة مهمة بين الاخبار الاخرى، حيث ان الموظف والمواطن العادي على حد السواء يترقبان هذه الاخبار بشغف و أهتمام كبير، واصبح موعد توزيع المرتبات من الاخبار العاجلة والمهمة في إقليم كوردستان منذ عهد التشكيلة الحكومية الثامنة و لازالت مستمرة في عهد التشكيلة الحكومية الحالية (الكابينة التاسعة) حكومة مسرور بارزاني.

هناك نوعين من الاستحقاقات المالية للموظفين بذمة حكومة إقليم كوردستان وهي كالتالي:

أ- الادخار الاجبار:

بدأت هذه المرحلة في عهد التشكيلة الحكومية (الثامنة) حكومة نيجيرفان بارزاني، مابين الاعوام (2015- 2018)، حيث تم إدخار (5) مرتبات بالكامل، وحصل الموظفين على ربع مرتباتهم لمدة (23) شهر، وتم استقطاع جزء من مرتباتهم وبنسب متفاوتة لمدة (11) شهرا. قال رئيس حكومة إقليم كوردستان مسروربارزاني، خلال حضوره جلسة برلمان إقليم كوردستان في يوم 5 تشرين الاول 2020، أن الديون المتراكمة بذمة حكومة الإقليم تزايدت ووصلت إلى (28.5 مليار دولار).وقال أيضا أن المبالغ التي بذمة حكومة إقليم كوردستان نتيجة اتباع سياسية الادخار الاجباري بلغت نحو (8 مليار و 966 مليون و146 الف و 514) دولار، أي نحو (10 ترليونات و597 و997 الف) دينار، وهذه المعلومات التي افصح عنها رئيس الحكومة، كانت قبل القطعوعات والادخارات التي طالت رواتب الموظفين وأصحاب المعاشات في الاشهر (4- 5-6- 7- 8- 11- 12-)

من عام 2020 – وقطوعات الفترة مابين عامي (2021 – 2022)، أي في عهد التشكيلة الحكومية (التاسعة) حكومة مسروربارزاني.

ب- **استقطاع المرتب**

بدأت هذه المرحلة، في عهد التشكيلة الحكومية التاسعة، برئاسة مسروربارزاني، مابين عامي (2020 –2021)، لم يستلم الموظفين واصحاب المعاشات (7) مرتبات كاملة، وتم استقطاع نسبة (18% و 21%) من (10) مرتبات أخرى.

وأعلن سكرتير مجلس وزراء حكومة إقليم كوردستان (امانج رحيم) في يوم 28 حزيران و خلال حضوره جلسة برلمان إقليم كوردستان،أن إجمالي الديون التي كانت بذمة حكومة إقليم كوردستان في اذار 2020 نحو (28 مليار و 476 مليون و 675الف) دولار، لكن هذه الديون ارتفعت في اذار من عام 2021 إلى (31 مليار و 637 مليون دولار).

اذا الاستحقاقات المالية لموظفي إقليم كوردستان واصحاب المعاشات في التشكيلة الحكومية التاسعة، بالشكل التالي:

- (7) أشهر 900 Xمليار) دينار = (6 ترليون 300 مليار) دينار
- (10) اشهر، استقطاعات نسبة (21 % و 18 % = (1 ترليون 890 مليار) دينار.

أذا مجموع الرواتب التي ادخرت أواستقطعت في التشكيلة الحكومية (التاسعة) لحكومة إقليم كوردستان يبلغ (6 ترليون و300 مليار) دينار + (1 ترليون 890 مليار) دينار = (8 ترليون 190 مليار) دينار.

(18 ترليون و 787 مليار و 997 مليون) دينار، مجموع الرواتب المدخرة في الكابينة (الثامنة و التاسعة) و (5 ترليون و 327 مليار و 115 مليون) دينار، مجموع المبالغ التي بذمة حكومة إقليم كوردستان في كلا الكابينتين (الثامنة والتاسعة) = (24 ترليون و 115 مليار و 112 مليون) دينار .

الجدول رقم (1)

الاستحقاقات المالية للموظفين بذمة حكومة إقليم كوردستان

ت	نوع الاستحقاق المالي لموظفي إقليم كوردستان	حجم الاستحقاقات بالدينار
1	الرواتب المدخرة (التشكيلة الحكومية الثامنة)	10,597,997,000,000
2	الرواتب المقطوعة والاستقطاعات (التشكيلة الحكومية التاسعة)	8,190,000,000,000
3	إيقاف نظام (الترفيعات) في التشكيلتين (الثامنة والتاسعة)	5,327,115,000,000
المجموع		**24,115,112,000,000**

الجدول رقم (2)

الية صرف المرتبات في إقليم كوردستان خلال الفترة مابين (2015 – 2021)

الأشهر	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	صرفت بالكامل	ربع راتب	ربع راتب	تم ادخار جزء من المرتب	صرفت بالكامل	صرفت بالكامل	تم استقطاع جزء من المرتب
2	صرفت بالكامل	ربع راتب	ربع راتب	تم ادخار جزء من المرتب	صرفت بالكامل	تم استقطاع جزء من المرتب	تم استقطاع جزء من المرتب
3	صرفت بالكامل	ربع راتب	ربع راتب	تم ادخار جزء من المرتب	صرفت بالكامل	تم استقطاع جزء من المرتب	تم استقطاع جزء من المرتب
4	صرفت بالكامل	ربع راتب	ربع راتب	تم ادخار جزء من المرتب	صرفت بالكامل	لم تصرف المرتبات	تم استقطاع جزء من المرتب
5	صرفت بالكامل	ربع راتب	ربع راتب	تم ادخار جزء من المرتب	صرفت بالكامل	لم تصرف المرتبات	تم استقطاع جزء من المرتب
6	صرفت بالكامل	ربع راتب	ربع راتب	تم ادخار جزء من المرتب	صرفت بالكامل	لم تصرف المرتبات	تم استقطاع جزء من المرتب
7	صرفت بالكامل	ربع راتب	ربع راتب	تم ادخار جزء من المرتب	صرفت بالكامل	لم تصرف المرتبات	صرفت بالكامل
8	صرفت بالكامل	ربع راتب	ربع مرتب	تم ادخار جزء من المرتب	صرفت بالكامل	لم تصرف المرتبات	صرفت بالكامل
9	ادخرت	ربع راتب	ربع راتب	تم ادخار جزء من المرتب	صرفت بالكامل	تم استقطاع جزء من المرتب	صرفت بالكامل
10	ادخرت	ربع راتب	ربع راتب	تم ادخار جزء من المرتب	صرفت بالكامل	تم استقطاع جزء من المرتب	صرفت بالكامل
11	ادخرت	ربع راتب	ربع راتب	تم ادخار جزء من المرتب	صرفت بالكامل	لم تصرف المرتبات	صرفت بالكامل
12	ادخرت	ربع راتب	ادخرت	صرفت بالكامل	صرفت بالكامل	لم تصرف المرتبات	صرفت بالكامل

سابعا– ارتفاع الاسعار وانخفاض دخل الفرد والبطالة في الإقليم

النفقات والدخل الشهري للفرد والاسرة في إقليم كوردستان

في يوم 2 تشرين الاول 2021، نشر محافظ السليمانية هفال أبو بكر، سلسلة من البيانات والاحصائات على حسابه الرسمي في مواقع التواصل الاجتماعي، وأعلن بأن مديرية الاحصاء في السليمانية وبالتعاون مع الدوائر المعنية وبالاعتماد على البيانات الاستقصائية للامم المتحدة وبالاعتماد على بيانات وزارتي التخطيط في الحكومة الاتحادية وحكومة إقليم كوردستان، تم إجراء دراسة وبحث أحصائي للمقارنة بين البيانات للفترة مابين أعوام (1991 – 2021) أي (30) عاما الماضية، وشملت الدراسة قطاعات المختلفة.

وتم التوصل من خلالها إلى أن، المعدل الانفاق الشهري للاسرة الواحدة في محافظة السليمانية، في عام 2021 كان يبلغ (مليون و 123 الف) دينار، والمعدل الشهري لنفقات الفرد الواحد، يبلغ (234 الف) دينار.

وفق الدراسة أيضا، كان يبلغ معدل الدخل الشهري للاسرة في السليمانية نحو (842 الف و 400) دينار، ومعدل دخل الفرد يبلغ (187 الف و 200) دينار.

وبالاستناد إلى الدراسة، هناك عجز في دخل الاسرة، يصل إلى (280 الف و 600) دينار، وهناك عجز أيضا في دخل الفرد، يصل إلى (46 الف 800) دينار. أي أن النفقات وفق هذه الارقام أكبر من الإيرادات.

وكان قد أعلن وزير التخطيط في التشكيلة الوزارية السابعة بحكومة إقليم كوردستان (علي سندي) في عام 2012، أن معدل دخل الاسرة في الإقليم قد تجاوز (4 الاف دولار)، وان معدل دخل الفرد يبلغ (333) دولارا، وكان سعر صرف الدولار أنذاك (الف و 16) دينارا لكل 100 دولار، أي أن معدل دخل الفرد كان نحو (388 الف و 666) دينار.

جدول رقم (1)

معدل دخل الفرد في إقليم كوردستان بين أعوام (2012 – 2021)

السنة	2012	2021	حجم انخفاض الإيرادات	نسبة انخفاض دخل الفرد
إيرادات الفرد بالدينار	388,666	187,200	201,466	52%

ارتفاع معدلات البطالة

وفق مسح أجرتها مؤسسة (العمل الدولية) في النصف الثاني من عام 2021؛

- معدل مشاركة قوة العاملة على مستوى العراق، محافظة أربيل لديها أكبر مشاركة، وبلغت النسبة (47%) وبعد أربيل، تأتي محافظة السليمانية وبنسبة (46.3%) وبعد السليمانية تأتي محافظة الانبار، بنسبة مشاركة بلغت (31.7%).
- وعلى مستوى محافظات العراق، احتلت محافظة نينوى المرتبة الاولى في ارتفاع معدلات البطالة، حيث بلغت النسبة إلى (32.8%) وبالمرتبة الثانية محافظة المثنى بنسبة (27.3%) وذي قار بالمرتبة الثالثة وبنسبة (25.8%) ومحافظة دهوك بالمرتبة الرابعة و بنسبة (24.1%) ومحافظة البصرة بالمرتبة الخامسة وبلغت نسب البطالة فيها نحو (21.8%)، وسجلت محافظة بابل أقل نسبة بطالة على مستوى العراق حيث بلغت (5.5%)
- وبلغ معدل البطالة في إقليم كوردستان، نسبة (18%)، وجاءت محافظة دهوك بالمرتبة الاولى بنسبة (24.1%)، وأربيل بالمرتبة الثانية بنسبة (17.7%) والسليمانية بالمرتبة الثالثة و بنسبة (11.9%).
- وتم توزيع القوة العاملة في العراق بالشكل التالي: (9%) من القوة العاملة تعمل في القطاع الزراعي و (23%) في القطاع الصناعي، و (63%) في قطاع الخدمات، له و (4%)، موزعة على القطاعات الاقتصادية الاخرى.

وفي إقليم كوردستان، القوة العاملة توزعت على القطاعات المختلفة بالنسب التالية: (8%)

من القوة العاملة تعمل في القطاع الزراعي، و (17%) في القطاع الصناعي، و (73%) في القطاع الخدمات و (2%) في القطاعات الاقتصادية الاخرى

وعن نسب مشاركة القوة العاملة ونسب البطالة في إقليم كوردستان، لعام (2021) كانت البيانات بالشكل التالي:

- على مستوى المحافظات الثلاث، في إقليم كوردستان، سجل معدل نسبة المشاركة في القوة العاملة بـ (44.3%) و بلغ معدل نسب البطالة بنحو (17.9%)

- بلغت نسب مشاركة القوة العاملة في محافظة أربيل (47%)، واحتلت المرتبة الاولى على مستوى العراق وإقليم كوردستان، أما من ناحية معدلات البطالة، احتلت أربيل المرتبة الثانية على مستوى إقليم كوردستان بنسبة (17.7%).

- بلغت نسب مشاركة القوة العاملة في محافظة السليمانية (46.3%)، واحتلت المرتبة الثانية على مستوى العراق وإقليم كوردستان، أما من ناحية معدلات البطالة، احتلت السليمانية المرتبة الثانية على مستوى إقليم كوردستان، بنسبة (11.9%)

- بلغت نسب مشاركة القوة العاملة في محافظة دهوك (39.6%)، أما من ناحية معدلات البطالة، احتلت دهوك المرتبة لثالثة على مستوى إقليم كوردستان بنسبة (24.1%)

لمعلومات أدق أنظر إلى المخطط رقم (1).

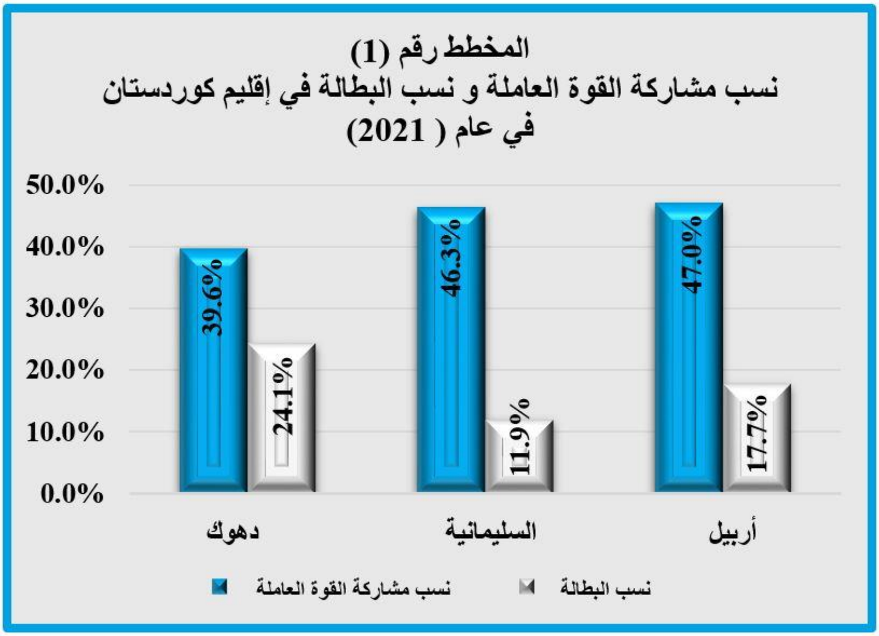

ارتفاع الاسعار وانخفاض القوة الشرائية

بالاعتماد على البيانات وأرقام مديرية الرقابة التجارية في السليمانية، قامت مؤسسة Draw ، بإجراء مقارنة بين أسعار المواد والمستلومات في المدة مابين (23 أيلول 2019 و 13 حزيران 2022).

أنظر إلى الملحق (الاول والثاني)، وفق البيانات وارقام التي اعتمدت في إجراء المقارنة، هناك ارتفاع في اسعار المواد والمستلزمات وبنسب مختلفة.

وفق المقارنة، نسب الارتفاع في الاسعار خلال هذه الفترة، بلغت (44%).

بمعنى أخر، لو أن مواطن في إقليم كوردستان خصص في يوم 23 أيلول 2019، مبلغ (مليون) دينار لشراء جميع مستلزمات عائلته لشهر، فإن نفس المواطن عليه تخصيص مبلغ (مليون و 440) الف دينار، لشراء نفس المستلزمات ولنفس المدة (الشهر) في عام (2022). **انظر إلى المخطط رقم (2)**

المخطط رقم (2)

اسعار المواد و المستلزمات مابين 23 أيلول 2019 و 13 حزيران 2022

نوع المادة و العملة	السعر بالدينار 2019/9/23	السعر بالدينار 2022/6/13	الارتفاع بالدينار	نسبة الارتفاع مقارنة مع اسعار (2022)	نسبة ارتفاع مقارنة مع اسعار عام (2019)
100 دولار أميركي	120,450	148,550	28,100	19%	23%
لتر من البنزين المحسن	600	1,375	775	56%	129%
مثقال ذهب من عيار 21	256,000	389,000	133,000	34%	52%
(50) كيلو غرام من الطحين التركي	26,500	49,000	22,500	46%	85%
(50) كيلو غرام من طحين البطاقة التموينية	12,000	33,000	21,000	64%	175%
كارتونة من البيض التركي	41,000	45,000	4,000	9%	10%
كيلو الدجاج المذبوح ماركة (رانية)	3,500	5,000	1,500	30%	43%
بطل زيت من البطاقة التموينية	1,500	3,250	1,750	54%	117%
كيلو من دهن الطعام (تكسان)	2,750	4,750	2,000	42%	73%
كيلو شاي	9,000	10,000	1,000	10%	11%
كيلو سكر	750	1,250	500	40%	67%
كيلو لحم	16,000	17,000	1,000	6%	6%
المجموع	**490,050**	**707,175**	**217,125**	**31%**	**44%**

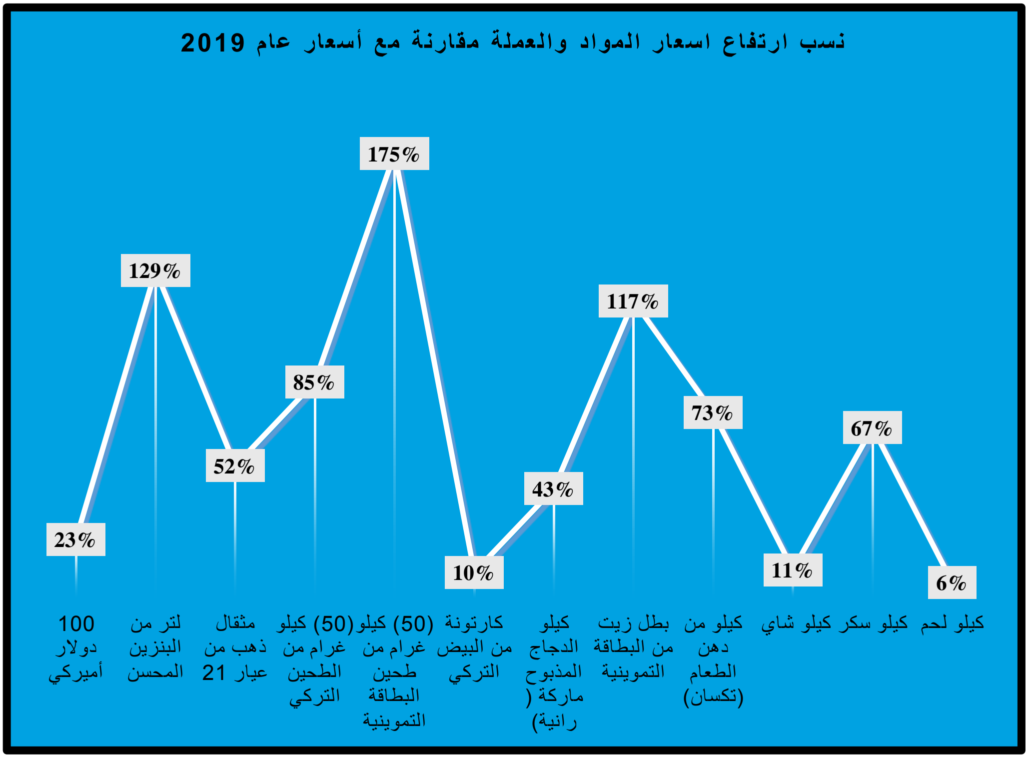
نسب ارتفاع اسعار المواد والعملة مقارنة مع أسعار عام 2019
23%
129%
52%
85%
175%
10%
43%
117%
73%
11%
67%
6%
100 دولار أميركي
لتر من البنزين المحسن
مثقال ذهب من عيار 21
(50) كيلو غرام من الطحين التركي
(50) كيلو غرام من طحين البطاقة التموينية
كارتونة من البيض التركي
كيلو الدجاج المذبوح (ماركة رانية)
بطل زيت من البطاقة التموينية
كيلو من دهن الطعام (تكسان)
كيلو شاي
كيلو سكر
كيلو لحم

الملحق رقم 1

حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی بازرگانی و پیشەسازی
بەڕێوەبەرایەتی گشتی بازرگانی
بەڕێوەبەرایەتی چاودێری بازرگانی / سلێمانی
﴿ لیژنەی نرخ ﴾

حكومة آقليم كوردستان
وزارة التجارة و الصناعة
المديرية العامة التجارية
المديريه الرقابة التجارية / السليمانية

ژمارە: ٢٦٧ — ڕۆژ : دوو شەممە — بەروار : ٢٠١٩/٩/٢٣

بۆ/

بابە ت / نرخی دراو و زێڕ و خۆراک لە بازاڕی سلێمانی دا

ژ	ناوی کەرەستە و دراو	نرخەکەی بە دیناری نوێ		تێبینی
		نرخی فرۆشتن بە هاوڵاتیان	نرخی کڕین	
١	{ ١٠٠ } دۆلاری ئەمەریکی	١٢٠٤٥٠	١٢٠٤٠٠	
٢	{ ١٠٠ } پاوە نی ئینگلیزی	١٤٨٥٠٠	١٤٨٠٠٠	
٣	{ ١٠٠ } یۆرۆ	١٣٣٠٠٠	١٣٢٥٠٠	
٤	{ ١٠٠} لیرەی تورکی	٢١٢٥٠	٢١٠٠٠	
٥	{١٠٠٠٠٠}تمەنی ئێرانی بەرامبەردیناری عێراقی	١٠٧٥٠	١٠٥٠٠	
٦	{١} مسقاڵ زێری پاڵاوتە عیارە (٢٤) بۆ فرۆشتن	٢٩٣٠٠٠	٢٩٣٠٠٠	
٧	{١} مسقاڵ زێری عیارە (٢١) بۆ فرۆشتن	٢٥٦٠٠٠	٢٥٦٠٠٠	
٨	{١} مسقاڵ زێری عیارە (١٨) بۆ فرۆشتن	٢٢٠٠٠٠	٢٢٠٠٠٠	
٩	{١} لیرەی ئاڵتونی عیارە ٢٢ طبعی دووبەی	٣٩٢٥٠٠	٣٩٢٥٠٠	
١٠	{٥٠} کغم ئاردی سفری بوشلەری تورکی	٢٦٥٠٠	٢٦٠٠٠	
١١	{٥٠} کغم ئاردی بایعی	١٢٠٠٠	١١٠٠٠	
١٢	{١} یەک کارتۆن هێلکەی تورکی (١٢) تەبەقی	٤١٠٠٠	٤٠٠٠٠	
١٣	{١} یەک کارتۆن هێلکەی سوور (١٢) تەبەقی	نییە	نییە	
١٤	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی ڕانیە	٣٥٠٠	٣٤٠٠	
١٥	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی تورکی	٢٤٠٠	٢٣٠٠	
١٦	{١} کغم برنجی بایعی سامان	١٢٥٠	١١٠٠	
١٧	{١} کغم ڕۆنی زەیتی بایعی	١٥٠٠	١٣٠٠	
١٨	{١} کغم ڕۆنی تکسان	٢٧٥٠	٢٥٠٠	
١٩	{١} کغم چای أحمدی	٩٠٠٠	٨٥٠٠	
٢٠	{١} کغم شەکر	٧٥٠	٦٠٠	
٢١	{١} کغم دۆشاوی تەماتەی گڵنوش	٢٠٠٠	١٧٥٠	
٢٢	{١} کغم گۆشتی کار و بەرخ	١٦٠٠٠	١٥٠٠٠	
٢٣	{١} کغم گۆشتی (قیمە)	١٦٠٠٠	١٥٠٠٠	

تێبینی / ئەم نرخانەی سەرەوە لە کاتژمێر (٩.٣٠) ی سەر لە بەیانی وەرگیراوە .... لەگەڵ ڕێزدا

کوێستان قادر امین
ج / بەڕێوەبەر
٢٠١٩/٩/٢٣

Email: chawdery_slemany@yahoo.com { ٠٧٤٨٠١٠٣١٥٣ - ٠٧٤٨٠١٠٤١٠٧ / ژ.ت }کۆمەڵگەی بازرگانی / نزیک پردی کۆبانی

الملحق رقم 2

حكومة أقليم كوردستان
وزارة التجارة و الصناعة
المديرية العامة التجارية
المديريه الرقابة التجارية / السليمانية

حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی بازرگانی و پیشەسازی
بەڕیوەبەرایەتی گشتی بازرگانی
بەڕیوەبەرایەتی چاودێری بازرگانی / سلیمانی
﴿ لیژنەی نرخ ﴾

دەرچوو

ژمارە/١٦٤ رۆژ/ دوو شەممە ڕێکەوت :٢٠٢٢/٦/١٣

بۆ/

بابە ت / نرخی دراو و زێر و خۆراک لە بازاڕی سلێمانی دا

ژ	ناوی کەرەستە و دراو	نرخەکەی بە دیناری نوێ		تێبینی
		نرخی فرۆشتن بە هاوڵاتیان	نرخی کڕین	
١	{ ١٠٠ } دۆلاری ئەمەریکی	١٤٨٥٥٠	١٤٨٥٠٠	
٢	{ ١٠٠ } پاوە نی ئینگلیزی	١٨٢٥٠٠	١٨٢٠٠٠	
٣	{ ١٠٠ } یۆرۆ	١٥٦٥٠٠	١٥٦٠٠٠	
٤	{ ١٠٠} لیرەی تورکی	٩٠٠٠	٨٧٥٠	
٥	{١٠٠٠٠٠}تمەنی ئێرانی بەرامبەردیناری عێراقی	٥٠٠٠	٤٧٥٠	
٦	{١} مسقاڵ زێری پاڵاوتە عیارە (٢٤) بۆ فرۆشتن	٤٤٥٠٠٠	-----	
٧	{١} مسقاڵ زێری عیارە (٢١) بۆ فرۆشتن	٣٨٩٠٠٠	-----	
٨	{١} مسقاڵ زێری عیارە (١٨) بۆ فرۆشتن	٣٣٣٠٠٠	-----	
٩	{١} لیرەی رەشادی عیارە ٢٢ طبعی دووبەی	٥٩١٠٠٠	------	
١٠	{٥٠} کغم ناردی سفری بوشلەری تورکی	٤٩٠٠٠	٤٨٥٠٠	
١١	{٥٠} کغم ناردی بایعی	٣٣٠٠٠	٣٢٥٠٠	
١٢	{١} یەک کارتۆن هێلکەی تورکی (١٢) تەبەقی	٤٥٠٠٠	٤٤٠٠٠	
١٣	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی ڕانیە	٥٠٠٠	٤٧٥٠	
١٤	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی تورکی	٣٧٥٠	٣٦٥٠	
١٥	{١} کغم برنجی بایعی سامان	١٢٥٠	١٠٠٠	
١٦	{١} کغم ڕۆنی زەیتی بایعی	٣٢٥٠	٣٠٠٠	
١٧	{١} کغم ڕۆنی تکسان	٤٧٥٠	٤٥٠٠	
١٨	{١} کغم چای أحمدی	١٠٠٠٠	٩٥٠٠	
١٩	{١} کغم شەکر	١٢٥٠	١٠٠٠	
٢٠	{١} کغم دۆشاوی تەماتەی گڵنوش	٢٠٠٠	١٧٥٠	
٢١	{١} کغم گۆشتی کار و بەرخ	١٧٠٠٠	----	
٢٢	{١} کغم گۆشتی (قیمە)	١٧٠٠٠	---	

تێبینی/ ئەم نرخانەی سەرەوە لە کاتژمێر (٩.٣٠) ی سەر لە بەیانی وەرگیراوە .... لەگەڵ ڕێزدا

سۆران عبدالغفورعزیز
بەڕێوەبەر
٢٠٢٢/ ٦ /١٣

کۆمەڵگەی بازرگانی / نزیک پردی کەوبەنی Email: chawdery_slemany@yahoo.com

ثامنا– ضعف الثقة السياسية وتدني مستوى المشاركة في الانتخابات

الانتخابات حلقة وصل بين المواطنين والعملية السياسية، ولكن هناك عدد عوامل تؤثر بشكل سلبي على مستوى مشاركة الناخبين:

1. التزوير في جميع الانتخابات
2. الانسداد في النظام السياسي والتغيير الكارتوني في السلطة السياسية
3. عدم الالتزام بالوعود، والتملص من البرامج والشعارات التي تطرح قبل الانتخابات، واغتناء الاحزاب السياسية، على حساب الموازنة العامة.
4. التسلط الحزبي والعائلي والشخصي، على المؤسسات الرسمية، وتحويل المؤسسات والمجالس المنتخبة في إقليم كوردستان إلى كيانات كارتونية
5. اهتمام الاحزاب السياسية بمصالحهم الخاصة وجعلها أولوية بالنسبة لهم.
6. التضيق على الحريات والحقوق العامة، والتجاوز على سيادة القانون.
7. استمرار اتساع حجم الفساد وعدم وجود الشفافية في الايرادات والنفقات في إقليم كوردستان.
8. إطالة عمر الازمات، وانتقالها من تشكيلة حكومية إلى أخرى، والتملص من معالجتها، وكيل الاتهامات ضد الاخر.
9. عدم إجراء الانتخابات في مواعيدها المحددة.
10. عدم توفر العدالة على جميع الاطر الاجتماعية، السياسية، القانونية، الادارية، التربوية، الرياضية، الفنية والعسكرية، ونزولها إلى طبقات المجتمع، اتساع الهوة بين المسؤولين السياسيين وأبنائهم بالمقارنة مع المواطنيين العاديين، وهي خيبة أمل كبيرة في العملية السياسية في إقليم كوردستان.
11. عدم معالجة الخلافات العالقة بين الإقليم والمركز في مجالات (الطاقة، البيشمركة، الدستور والمادة 140).

هذه االعوامل والعشرات من العوامل الاخرى، صغيرة أو كبيرة، تسببت بخلق نوع من خيبة الامل لدى المواطنين الكورد في إقليم كوردستان، وفقدوا جراء ذلك الثقة والوازع في المشاركة بالانتخابات، كمصدر مهم وأساسي، لاستمرار العملية الديمقراطية.

التملص من إجراء الاصلاحات حقيقية، يحيد العملية الديمقراطية عن مساره الصحيح، ويجعل من المؤسسات المنتخبة " مؤسسات كارتونية " على نطاق واسع.

بعد اتباع سياسية "الاقتصاد المستقل" في عام (2014)، انخفضت مستوى تقديم الخدمات للمواطنين في إقليم كوردستان (الرواتب، الماء، الكهرباء، الطرق، الصحة والتربية)، ويمكن أن نعتبر هذه الامور عوامل أساسية لإنخفاض مستوى مشاركة المواطنين في الانتخابات.

على سبيل المثال، في الانتخابات النيابية الاخيرة التي جرت في العراق في (2021/10/10)، سجلت نسبة اقبال ومشاركة المواطنين بالانتخابات في إقليم كوردستان في المحافظات الثلاث أنخفاضا كبيرا و بالشكل التالي :

- على مستوى محافظة أربيل بلغت نسبة المشاركة 46%.

- على مستوى محافظةالسليمانية بلغت نسبة المشاركة 37%.

- على مستوى محافظة دهوك بلغت نسبة المشاركة 54%.

هذه النسب التي سجلت في الانتخابات الاخيرة، هي أقل من النسب التي سجلت في الانتخابات التي جرت في كوردستان خلال الاعوام السابقة (برلمان كوردستان، مجلس النواب، مجالس المحافظات).

تاسعا- تصاعد معدلات الهجرة غير الشرعية

تراجع المشاريع الاستثمارية الأجنبية في الإقليم، وقلة التوظيف الحكومي في فترة ما بعد سيطرة تنظيم الدولة الإسلامية على أجزاء واسعة من شمالي وشمال غربي العراق عام 2014، وتهاوي أسعار النفط الخام، إضافة للخلافات بين بغداد وأربيل حول الاستحقاقات المالية، فضلا عن استقدام عمال عرب وأجانب بمرتبات شهرية أقل بنسبة 50% مما يطلبه العامل الكوردي من أبرز أسباب هجرة الشباب من الإقليم للخارج.

كشفت مؤسسة لوتكة (القمة)، المدافعة عن حقوق اللاجئين والنازحين، أن نسبة هجرة الشباب في ارتفاع على الرغم من خطورة الهجرة غير الشرعية وتكرار غرق اليخوت كل يوم.

واشارت المؤسسة في بيان، الى ان اعداد المهاجرين تتزايد يوما بعد يوم، ووفقا لتقرير للأمم المتحدة فقد عبر أكثر من 18 ألف لاجئ البحر الأبيض المتوسط للوصول إلى أوروبا على الرغم من مخاطر الأمواج والطرق الخطرة.

واضاف البيان ان الظروف المعيشية السيئة والبطالة وعدم الإستقرار هي الدوافع الرئيسية لتشجيع الشباب على الهجرة، بالإضافة إلى الدعايات الكاذبة ومحاولات خداع الشباب من قبل المتاجرين بالبشر الذين يدعون أن يخوتهم آمنة.

ولفت إلى أن لا شيء من هذه الادعاءات صحيح، فمخاطر الهجرة غير الشرعية أكبر بكثير مما يتم الحديث عنه كل يوم.

كما اشار البيان الى ان الهجرة زادت بنسبة 35٪ إلى 40٪، وهي نسبة لم تشهدها البلاد منذ عام 2020، منوها الى ان هناك أسباب عديدة للهجرة واللجوء في بلدان أخرى والشباب دائما ضحايا محاولة البحث عن حياة أفضل.

وفق تقرير (منظمة مهاجري العراق)، تحت عنوان" العراقيون الذين هاجرو إلى الخارج"، والذي نشرفي شهر نيسان من عام (2020)، أن (23%) من سكان السليمانية ومن (124) منطقة مختلفة هاجروا إلى خارج العراق، وتأتي محافظة بغداد بالمرتبة الثانية، بحسب التقرير (22%) من سكان هذه المدينة ومن (122) منطقة مختلفة تركوا العراق نحوالمهجر، وفي المرتبة (الثالثة) جاءت محافظة دهوك والتي بالمقارنة مع الوضع الامني في محافظتي (ديالى والبصرة) تعتبر مستقرة جدا، إلا أنه بالرغم من

ذلك تتصاعد فيها معدلات الهجرة بنسبة (1%) بالمقارنة مع محافظة ديالى و (4%) بالمقارنة مع محافظة البصرة.

ووفق دراسة أكاديمية تحت عنوان (خصوصية مهاجري كوردستان وأسباب الهجرة) الذي نشرفي عام (2020)، شملت الدراسة (استبيان) وتمخض عن النتائج التالية: (80%)،من المشاركين كانت أعمارهم بين (20 إلى 29) عاما و (85%) من المشاركين من غير المتزوجين و (50%) من الذين شاركوا في الاستبيان دخلهم الفردي تحت (300) الف دينار في الشهر، ويعتبر هذا المبلغ قليل جدا ولايمكن من خلال هذا الدخل توفير المستلزمات المعيشية للفرد الواحد، وهذه من احدى الاسباب التي تدفع الشباب إلى التفكير بالهجرة، وفق الدراسة نفسها،(60%) من الاشخاص الذين شاركوا في الاستبيان في محافظة السليمانية، قالوا بأنهم لوحصلوا على فرصة للهجرة فإنهم لايتوانون في استغلالها، وأشارت الدراسة إلى أن (30%) من المشاركين في الاستبيان في محافظة دهوك و (24%) في محافظة أربيل، يفكرون بالهجرة.

أسباب الهجرة في كوردستان

بدأت موجة هجرة مواطني الإقليم بعد عام 2014 جراء المشاكل السياسية والاقتصادية بين حكومتي المركز والإقليم، والتي نتج عنها انعدام فرص العمل للخريجين والعاطلين، وتزايدت معدلات الهجرة بشكل عام بعد الانهيار الاقتصادي الذي شهده العالم جراء جائحة (كورونا) وهبوط سعر النفط إلى أقل من (20) دولارا للبرميل في عام (2020)، الدافع الآخر للهجرة هو الخوف من المستقبل، لأن المنطقة عموما لا تشهد استقرارا سياسيا، لاسيما في العراق، فذلك ولد تخوفا من ظهور منظمة إرهابية مثل تنظيم الدولة، وبالتالي تنقلب الأوضاع الأمنية في المنطقة، كذلك موضوع الرفاهية هي أحدى دوافع الهجرة، فإن هدف عدد من المهاجرين هو البحث عن الرفاهية والحياة الأفضل، لا سيما أن هناك اعتقادا بأن دول الغرب فيها رفاهية كاملة، ولا خوف من المستقبل.

بالاضافة إلى هذه الدوافع والاسباب، أوقفت حكومة إقليم كوردستان منذ عام (2013) التعينات في القطاع العام، وتخرج خلال هذه المدة قرابة (200) الف شخص من الجامعات والمعاهد، ولم يحصل هؤلاء على فرص التعيين بالقطاع العام. وبحسب البيانات والاحصائيات المتوفرة، يتخرج سنويا (50) الف شخص من المعاهد والجامعات في إقليم كوردستان، هناك (ثقافة) سائدة بين معظم الناس، ان الذين

يحصلون على شهادة جامعية يمتنعون عن العمل في وضائف "غير مكتبية"، لذلك يسعى هؤلاء للحصول على وضائف في القطاع الحكومي.

اذا نظرنا إلى نسب النمو السكاني في إقليم كوردستان، سندرك أن المخاطر ستزداد أكثر في السنوات المقبلة، حيث أن نسبة النمو السكاني العام في الإقليم، سيتصاعد في عام 2025، وسيبلغ نحو (7 مليون) نسمة وسيبلغ عدد الشباب من إجمالي عددالسكان نحو (3 مليون) نسمة، ووفق توقعات هيئة الاحصاء في إقليم كوردستان، فأن عدد سكان إقليم كوردستان بين أعوام (2020 – 2040) سيزداد بواقع (2.7 مليون) وأن الاشخاص الذين أعمارهم مابين (15 – 24) عاما، سيشكلون نسبة (12%) في العقد الاول، و سيزداد في العقد الثاني بنسبة (10%)، وسيشكل الاشخاص الذين أعمارهم مابين (15– 64) القوة العاملة في العقد الاول وبنسبة (27%) وفي العقد الثاني، ستصل النسبة إلى (21%). **المخطط التالي، يوضح الاسباب وإحصائيات الهجرة في إقليم كوردستان.**

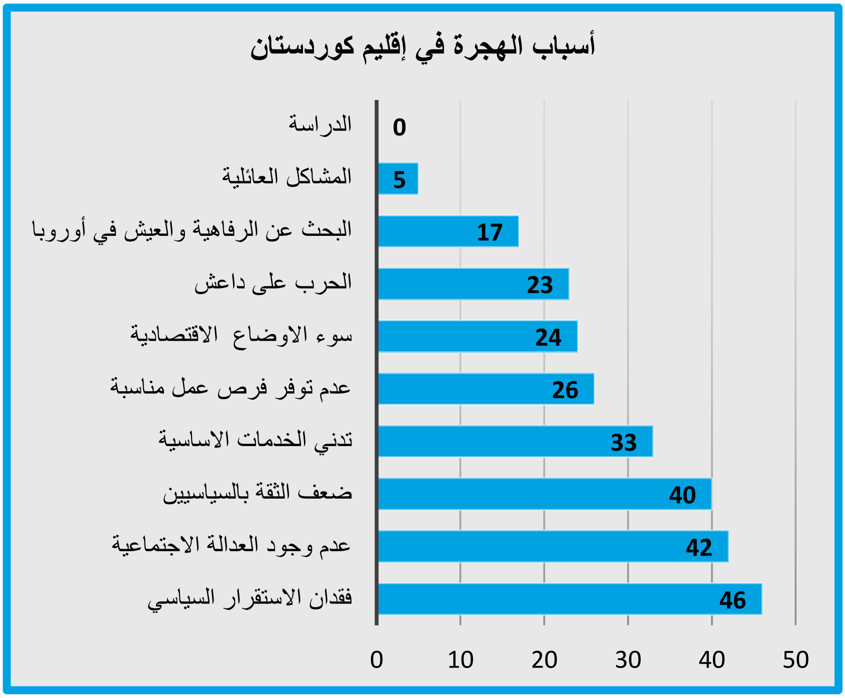

احصائية ضحايا الهجرة غيرالشرعية

السنة	الوفيات	المفقودين
2015	25	7
2016	78	54
2017	29	67
2018	54	18
2019	17	20
2020	57	10
2021/8/1 – 1/1	10	12
المجموع	270	188

عدد المهاجرين العراقيين وإقليم كوردستان، الذين أعمارهم فوق سن الـ (18)، وقدموا طلبات للحصول على حق اللجوء

السنة	عدد المهاجرين الذين قدموا طلبات للحصول على حق اللجوء فوق سن (18)عام
2014	68,148
2015	186,422
2016	160,717
2017	92,691
2018	69,203
2019	20,047
2020	53,000
11/8/2021	42,700
المجموع	624,780

عاشرا– ارقام وأحصائيات الطلاق على مستوى إقليم كوردستان 2009 – 2022

1. ارقام وأحصائيات الطلاق على مستوى إقليم كوردستان 2009 – 2022

وفق بيانات وأرقام مجلس القضاء الاعلى في إقليم كوردستان، خلال 14 عاما ماضية تم تسجيل (618 الف و 795) عقد زواج في محاكم الإقليم، وبحسب تلك الاحصائيات، أعلى معدلات تسجيل عقود الزواج كان في عام (2012)، حيث تم تسجيل (56 الف و 2) عقد زواج، وأقل معدلات تسجيل عقود الزواج سجلت في عام (2016) حيث بلغ (31 الف و 183) عقد. (أنظر إلى الجدول والمخطط رقم 1).

بالآضافة إلى ذلك تم خلال الفترة مابين الاعوام (2009 – 2022) التصديق على قرابة (40 ألف و 180) عقد زواج تم عقده خارج المحاكم (أنظر إلى الجدول رقم 1 والمخطط رقم 2).

أذا، مجمل عقود الزواج التي سجلت بشكل رسمي داخل المحاكم وعقود الزواج خارج المحاكم بلغت نحو (658 الف و 975) عقد زواج، وبلغ المعدل الشهري لتسجيل العقود (3 الاف و 922) عقدا و المعدل اليومي (129) عقدا، (كما موضح في الجدول رقم 1).

الجدول رقم (1)

احصائيات تسجيل عقود الزواج، تصديق عقود الزواج الخارجية،

تسجيل دعاوى الانفصال (الطلاق) و سماح بالزواج من زوجة ثانية في اقليم كردستان لعام 2009 – 2022

السنة	تسجيل عقود الزواج	تصديق عقود الزواج الخارجية	تسجيل دعاوى الانفصال (الطلاق)	سماح بالزواج من زوجة ثانية
2009	40,547	3,728	4,237	288
2010	39,414	3,026	3,728	297
2011/9	36,936	2,328	2,719	41
2012	56,002	4,851	6,079	53
2013	52,749	3,513	6,417	62
2014	47,444	3,305	8,777	75
2015	39,602	3,085	8,105	108
2016	31,183	1,743	5,814	239
2017	37,507	1,260	5,729	41
2018	39,763	3,001	9,192	89
2019	42,505	2,797	10,883	84
2020	44,410	1,619	7,566	66
2021	54,837	2,855	11,699	101
2022	55,896	3,069	13,967	81
المجموع	**618,795**	**40,180**	**104,912**	**1,625**
	658,975			
المعدل السنوي	**47,070**		**7,494**	**116**
المعدل الشهري	**3,922**		**624**	**10**
المعدل اليومي	**129**		**20.5**	**0.3**

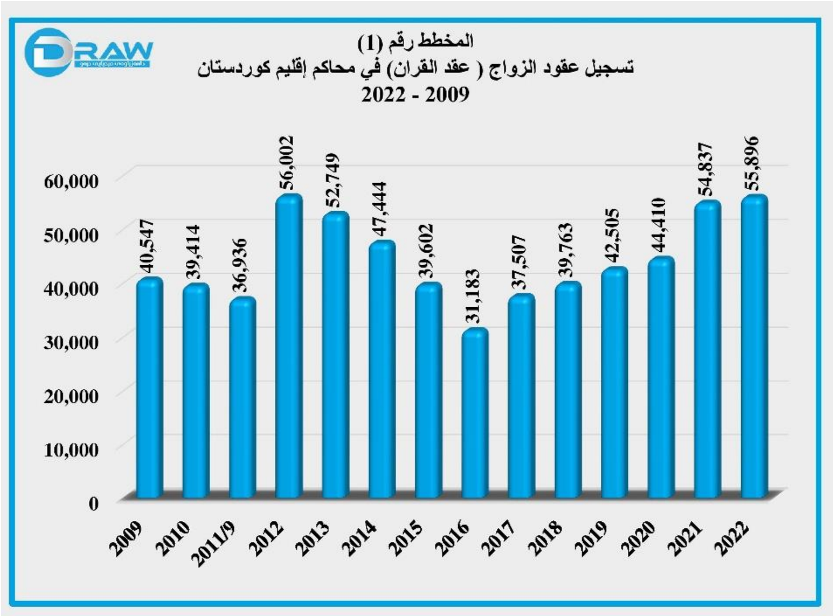

DRAW
المخطط رقم (1)
تسجيل عقود الزواج (عقد القران) في محاكم إقليم كوردستان
2022 - 2009
60,000
50,000
40,000
30,000
20,000
10,000
0
40,547
39,414
36,936
56,002
52,749
47,444
39,602
31,183
37,507
39,763
42,505
44,410
54,837
55,896
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022

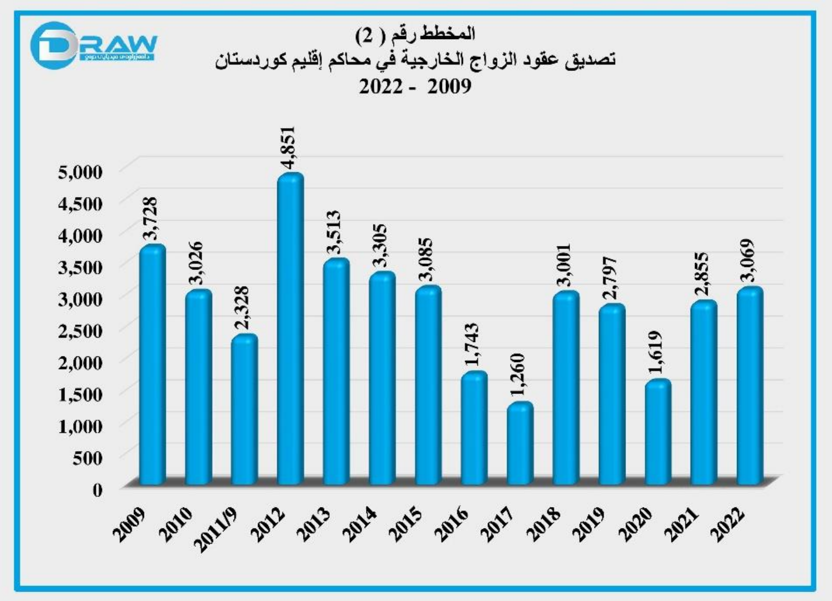

2. **الانفصال (الطلاق)**، وفق الاحصائيات المتوفرة، في الفتر مابين (2009– 2022)، بلغ عدد حالات الطلاق نحو (104 الف و 912) حالة طلاق، بمعدل (7 الف و 494) حالة سنويا، ومعدل شهري بلغ (624) حالة، ومعدل يومي بلغ أكثرمن (20)حالة طلاق. (كما موضح في الجدول رقم 1)

ووفق هذه البيانات، تم تسجيل أعلى نسبة لحالات الطلاق في عام (2022) حيث بلغ نحو (13 الف و 967) حالة طلاق. (انظر إلى المخطط رقم 3).

وبحسب احصائيات عام (2022)، ارتفع معدلات الطلاق بالمقارنة مع عام (2012) من (11%) إلى (25%) (انظر إلى المخطط رقم 4).

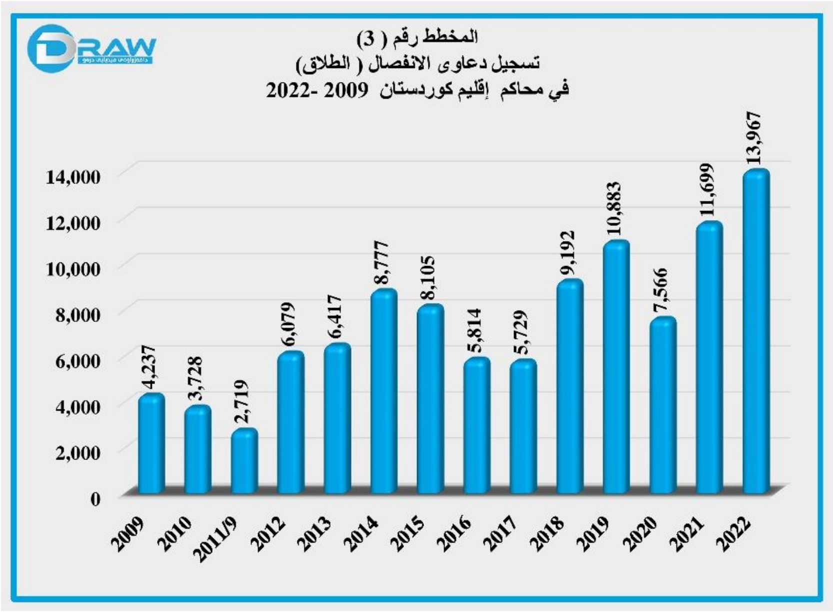

DRAW
المخطط رقم (3)
تسجيل دعاوى الانفصال (الطلاق)
في محاكم إقليم كوردستان 2009 -2022
14,000
12,000
10,000
8,000
6,000
4,000
2,000
0
4,237
3,728
2,719
6,079
6,417
8,777
8,105
5,814
5,729
9,192
10,883
7,566
11,699
13,967
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022

المخطط رقم (4)

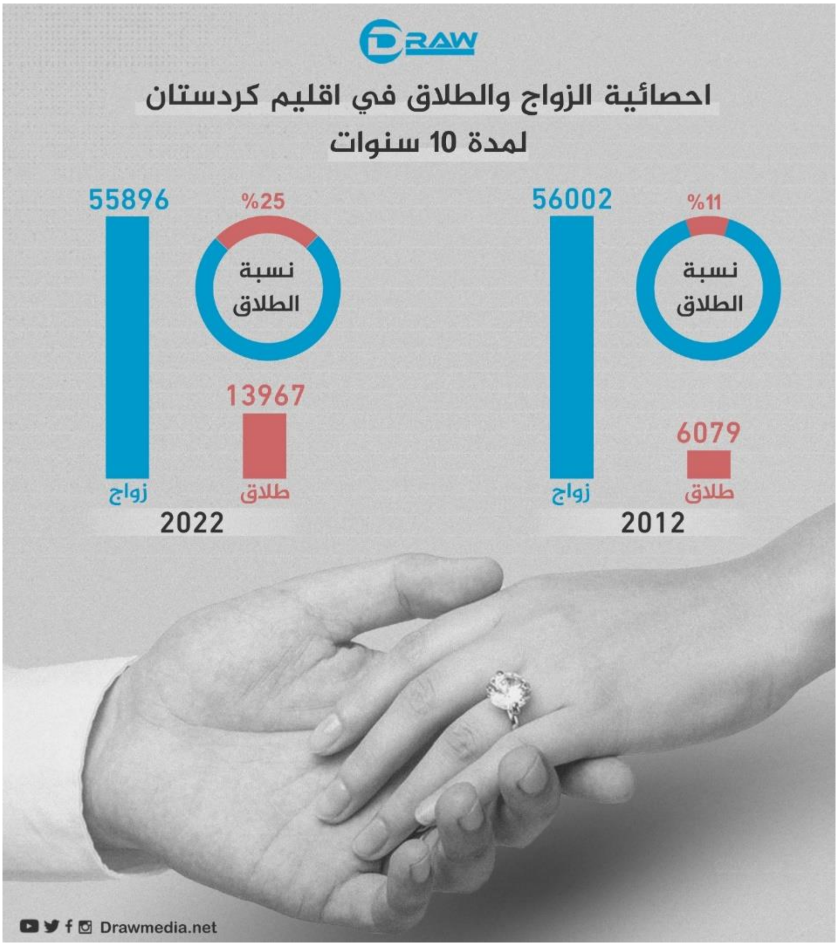
DRAW
احصائية الزواج والطلاق في اقليم كردستان
لمدة 10 سنوات
55896
%25
نسبة
الطلاق
13967
زواج
طلاق
2022
56002
%11
نسبة
الطلاق
6079
زواج
طلاق
2012
Drawmedia.net

3. السماح بالزواج من زوجة ثانية، بالاعتماد على الاحصائيات المتوفرة، بلغت حالات السماح بالزواج من الزوجة الثانية، خلال (14) عاما الماضية نحو (الف و 625) حالة، وبلغ المعدل السنوي (116) حالة زواج، بمعدل شهري بلغ (10) حالات.

وتم تسجيل أعلى معدل للزواج بالزوجة الثانية في عام (2010)، حيث بلغ (297) حالة زواج، وأقل معدل تم تسجيله في عام (2017) حيث سجل (41) حالة زواج. لمعلومات أوفى أنظرإلى الجدول رقم 1 والمخطط الرقم 5).

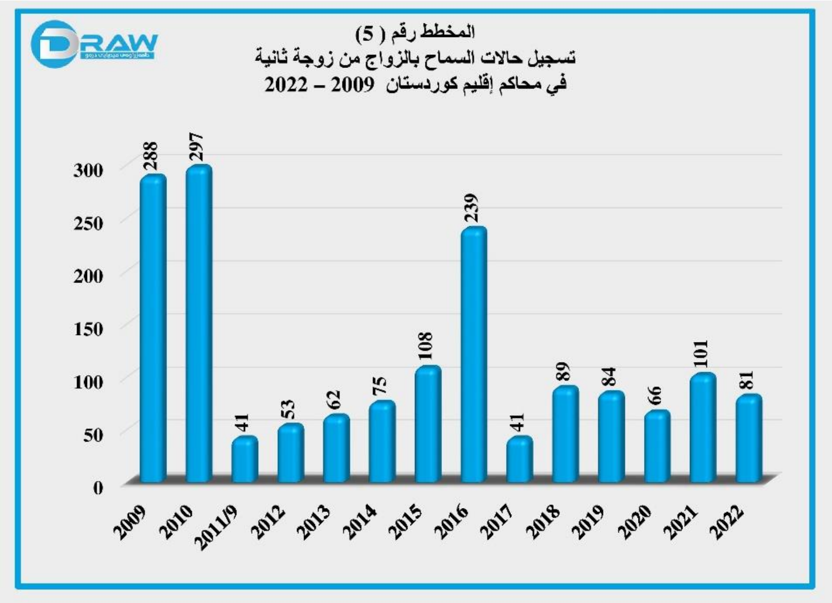

بيانات وأحصائيات الزواج والطلاق في محافظات إقليم كوردستان 2009–2022

1. تم تسجيل (229 الف و198) عقد قران، في محافظة أربيل خلال (14) عاما الماضية، وجاءت المحافظة بالمرتبة الاولى على مستوى الإقليم، وجاءت محافظة السليمانية بالمرتبة الثانية خلال نفس الفترة وتم تسجيل (201 الف و494) عقد قران، ومن ثم جاءت محافظة دهوك بالمرتبة الثالثة و تم تسجيل (154 الف و 990) عقد قران. (انظر إلى الجدول رقم 2 و المخطط رقم 6 – 9).

2. بالنسبة إلى حالات الانفصال (الطلاق) في إقليم كوردستان بين الاعوام (2009 – 2022)، جاءت محافظة أربيل بالمرتبة الاولى وتم تسجيل (42 الف و 650) حالة طلاق، وجاءت بالمرتبة الثانية محافظة السليمانية و تم تسجيل (40 الف و424) حالة طلاق، وبالمرتبة الثالثة جاءت محافظة دهوك وتم تسجيل (16 الف و 532) حالة طلاق. لتفاصيل أوفى انظر إلى (المخطط رقم 2 والجدول 6 – 9).

3. تصديق عقود القران التي سجلت خارج المحاكم، جاءت محافظة أربيل بالمرتبة الاولى خلال الاعوام (14) الماضية، حيث تم تسجيل (17 الف و 353) حالة عقد قران خارج المحاكم، و جاءت السليمانية بالمرتبة الثانية وتم تسجيل (11 الف و 39) حالة، وجاءت دهوك بالمرتبة الثالثة وتم تسجيل (10 الاف و 490) حالة عقد قران خارجي. لمعلومات أوفى، لاحظ الجدول رقم 2 و المخطط رقم 6 – 9).

الجدول رقم (2)

أحصائيات الزواج (عقد القران) وتصديق عقود القران الخارجية والطلاق، على مستوى محافظات إقليم كوردستان بين أعوام 2009- 2022

السنة	عقد القران				الانفصال (الطلاق)				تصديق عقود القران الخارجية			
	أربيل	السليمانية	دهوك	كرميان	أربيل	السليمانية	دهوك	كرميان	أربيل	السليمانية	دهوك	كرميان
2009	13,605	14,104	8,202	4,636	1,702	1,802	174	559	1,824	1,194	581	129
2010	15,022	12,759	8,841	2,792	1,918	506	659	645	1,500	942	492	92
2011/9	12610	11218	10115	2993	1,458	536	491	234	1,248	563	458	59
2012	20,275	15,917	13,849	5,961	2,810	2,035	914	320	1,859	1,163	1,297	532
2013	18,354	14,911	13,370	6,114	2,760	2,184	1,053	420	1,308	956	971	278
2014	17,044	13,821	10,993	5,586	2,424	4,012	1,103	1,238	1,077	841	1,188	199
2015	16,183	13,172	10,247	/	3,024	3,855	1,226	/	1,080	1,060	945	/
2016	15,940	5,897	9,346	/	2,665	1,888	1,261	/	925	143	675	/
2017	14,628	12,988	9,891	/	2,985	1,360	1,384	/	674	174	412	/
2018	15,025	13,836	10,902	/	3,598	4,085	1,509	/	1,316	1,120	565	/
2019	15,726	15,698	11,081	/	4,357	4,859	1,667	/	1,127	909	761	/
2020	16,803	15,862	11,745	/	3,261	3,002	1,303	/	845	310	464	/
2021	18,964	20,147	13,441	2,285	4,043	4,767	1,796	1,093	1,275	714	866	/
2022	19,019	21,164	12,967	2,746	5,645	5,533	1,992	797	1,295	950	815	9
المجموع	**229,198**	**201,494**	**154,990**	**33,113**	**42,650**	**40,424**	**16,532**	**5,306**	**17,353**	**11,039**	**10,490**	**1,298**
المعدل السنوي	**16,371**	**14,392**	**11,071**	**2,365**	**3,046**	**2,887**	**1,181**	**379**	**1,240**	**789**	**749**	**93**
المعدل الشهري	**1,364**	**1,199**	**923**	**197**	**254**	**241**	**98**	**32**	**103**	**66**	**62**	**8**
المعدل اليومي	**44.9**	**39.4**	**30.3**	**6.5**	**8.3**	**7.9**	**3.2**	**1.0**	**3.4**	**2.2**	**2.1**	**0.3**

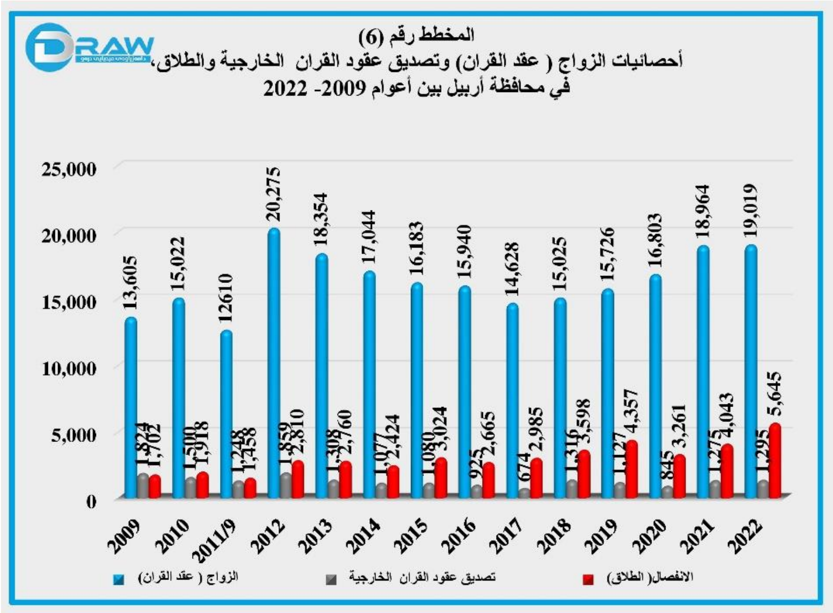

المخطط رقم (6)
أحصائيات الزواج (عقد القران) وتصديق عقود القران الخارجية والطلاق،
في محافظة أربيل بين أعوام 2009- 2022
DRAW
25,000
20,000
15,000
10,000
5,000
0
13,605
15,022
12610
20,275
18,354
17,044
16,183
15,940
14,628
15,025
15,726
16,803
18,964
19,019
1,824
1,702
1,500
1,918
1,248
1,458
1,859
2,810
1,308
2,760
1,077
2,424
1,080
3,024
925
2,665
674
2,985
1,316
3,598
1,127
4,357
845
3,261
1,275
4,043
1,295
5,645
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
الزواج (عقد القران)
تصديق عقود القران الخارجية
الانفصال(الطلاق)

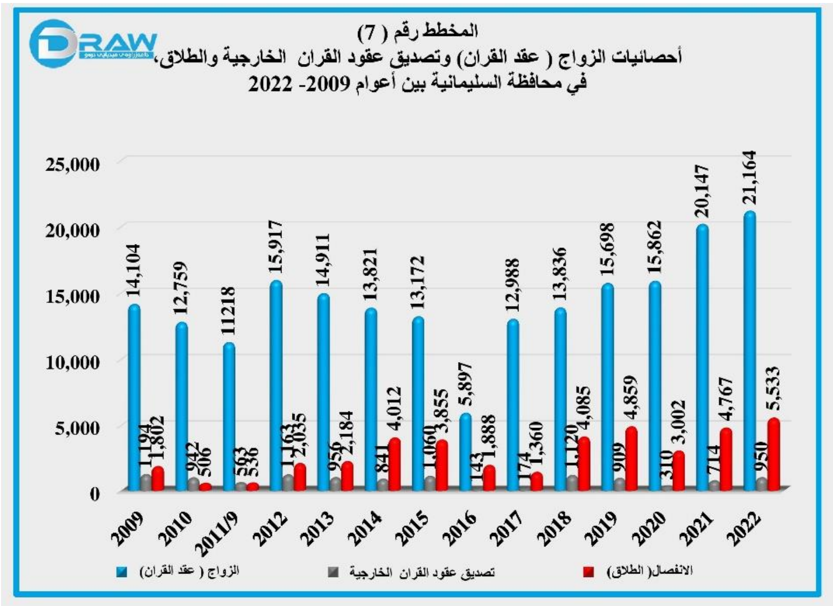
المخطط رقم (7)
أحصائيات الزواج (عقد القران) وتصديق عقود القران الخارجية والطلاق،
في محافظة السليمانية بين أعوام 2009- 2022
25,000
20,000
15,000
10,000
5,000
0
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
14,104
1,194
1,802
12,759
942
506
11218
563
536
15,917
1,163
2,035
14,911
956
2,184
13,821
841
4,012
13,172
1,060
3,855
5,897
143
1,888
12,988
174
1,360
13,836
1,120
4,085
15,698
909
4,859
15,862
310
3,002
20,147
714
4,767
21,164
950
5,533
الزواج (عقد القران)
تصديق عقود القران الخارجية
الانفصال(الطلاق)

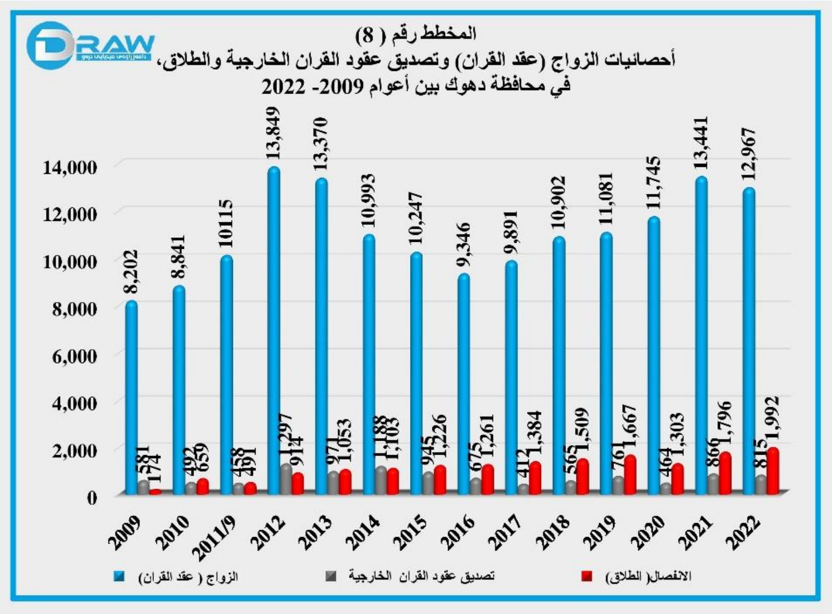

المخطط رقم (8)
أحصائيات الزواج (عقد القران) وتصديق عقود القران الخارجية والطلاق، في محافظة دهوك بين أعوام 2009- 2022

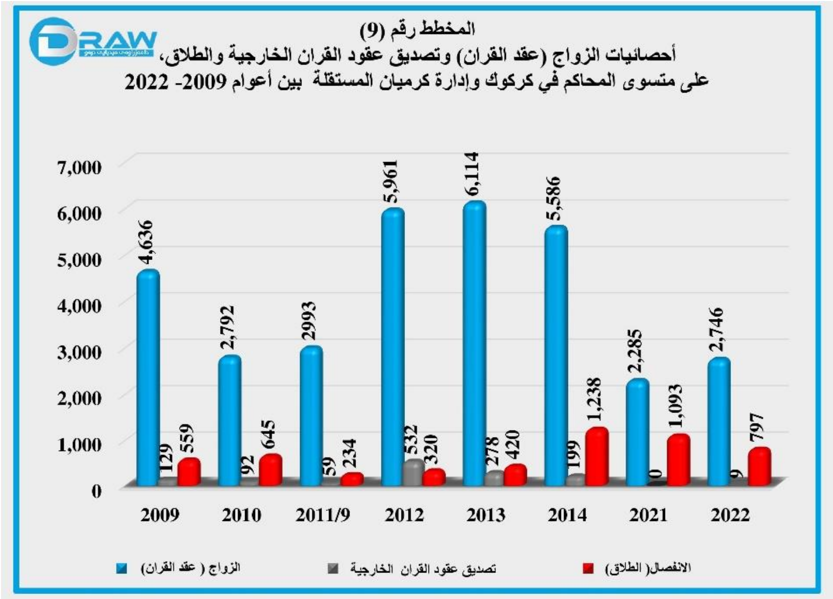

DRAW
المخطط رقم (9)
أحصائيات الزواج (عقد القران) وتصديق عقود القران الخارجية والطلاق،
على متسوى المحاكم في كركوك وإدارة كرميان المستقلة بين أعوام 2009- 2022
7,000
6,000
5,000
4,000
3,000
2,000
1,000
0
4,636
129
559
2,792
92
645
2993
59
234
5,961
532
320
6,114
278
420
5,586
199
1,238
2,285
0
1,093
2,746
9
797
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2021
2022
الزواج (عقد القران)
تصديق عقود القران الخارجية
الانفصال(الطلاق)

ملاحظة

1- هذه المواضيع التي تم التطرق اليها، نشرت في السابق في موقع (Draw ميديا)، بصيغة تقارير صحافية

2- بعض الدوائر والمؤسسات والاشخاص، التي تم ذكرها في التقارير كمصادر، لم تتم الاشارة اليها في قائمة (فهرست) المصادر.

المصادر

- Draw ميديا، حكومة بدون قانون موازنة، 2021/5/4؛ https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=8311
- مكتب إعلام رئيس حكومة إقليم كوردستان، التشكيلة التاسعة لحكومة إقليم كوردستان، الاصلاحات و الخدمات/ مطبعة الشرق، الطبعة الاولى 2021
- مجموعة كتاب (الند محوي)، إقليم كوردستان، العقبات السياسية و الاقتصادية- غرفة الابحاث السياسية لحركة التغيير، الطبعة الاولى 2018.
- تقرير تحليلي: محمد رؤوف، أموال السراديب.. حزب مليارديرو حكومة مفلسة، موقع شاربرس؛ https://www.sharpress.net/all-detail.aspx?Jimare=53524
- بشدربابكر، الاستثمار مابين الارباح والخسائر، موقع بيسر برس؛ https://www.peyserpress.com/detail/1362
- مليارديرات كوردستان على حالهم، والمليونيرات في تناقص، موقع باس نيوز؛ https://www.basnews.com/so/babat/304040-
- حجم الاستثمار خلال 13 عاما الماضية في إقليم كوردستان كان أكثر من 52 مليار دولار، موقع سبي ميديا؛ https://www.speemedia.com/dreja.aspx?=hewal&jmare=85694&Jor=22
- اجتماعات برلمان إقليم كوردستان و فريق حكومة إقليم كوردستان في 2021/6/28.

- جهنكير صديق أحمد، الاصلاح الاقتصادي في إقليم كوردستان، الذرائع و العراقيل في (2005 – 2019)، مركز الدراسات المستقبلية، مجلة الدراسات السياسية والأمنية – المجلد (الرابع) العدد (الثامن) كانون الاول ٢٠٢١؛ https://www.centerfs.org/files/2021/12/3-Vol.4-No.8k-81-112-3.pdf
- موقع Draw ميديا، أضرار سياسية الاقتصاد المستقل، وفق أرقام وبيانات حكومة إقليم كوردستان؛ https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=5813
- موقع Draw ميديا، مبيعات وإيرادات نفط إقليم كوردستان في عام 2021؛ https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=9584
- موقع Draw ميديا، من سياسة الاقتصاد المستقل إلى الاقتصاد المستقل الخاص بهم؛ https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=8611
- * قانون الموازنة العامة الاتحادية للسنة المالية2021.
- ابتسام عبد اللطيف محمد، مستحقات اقليم كوردستان وكميات ومبالغ تصدير النفط خارج اطار شركة (سومو) ومدى تاثيرها على الموازنة الاتحادية للمدة (2005-2019)، دائرة البحوث والدراسات النيابية مكتب بحوث الموازنة.
- Deloitte, Kurdistan Regional Government of Iraq, Oil production, export, consumption and revenue for the year ended 31 December 2020, 20 June 2021.
- تقرير (منظمة ستوب) حول (المراقبة والتقييم : الخطوات الاصلاحية لحكومة إقليم كوردستان.
- هيوا مجيد خليل، الاسباب والاثار السياسية و الاقتصادية للهجرة على إقليم كوردستان، موقع بينوس؛ http://www.penus.krd/index.php/ckb/2018-04-02-19-12-28/item/1899-2021-12-11-19-16-31

- Stop Organization Report on Monitoring and Evaluation: Reform Steps of the Kurdistan Regional Government.

- Reasons for Migration, Women's News Agency; https://jinhaagency1.com/so/yynfgrafyk/hkarkany-kchkrdn-26293?page=3

- Migration Statistics in the Kurdistan Region, Women's News Agency; https://jinhaagency.com/so/yynfgrafyk/yamary-kchkrdn-l-hrmy-kwrdstan-19902

- Hiwa Majid Khalil, Political and Economic Causes and Consequences of Migration in the Kurdistan Region, Penus Website. http://www.penus.krd/index.php/ckb/2018-04-02-19-12-28/item/1899-2021-12-11-19-16-31

- "The volume of investment in the Kurdistan Region in the past 13 years was more than 52 billion dollars", Spi Media website; https://www.speemedia.com/dreja.aspx?=hewal&jmare=85694&Jor=22

- Meeting of the Kurdistan Parliament and the Kurdistan Regional Government Team on 28/6/2

- Jahangir Siddiq Ahmad, Economic Reform in the Kurdistan Region, Justifications and Obstacles in (2005 - 2019), Center for Prospective Studies, Journal of Political and Security Studies, Volume (4) No.2, December 2021; https://www.centerfs.org/files/2021/12/3-Vol.4-No.8k-81-112-3.pdf

- Draw Media website, independent economic losses according to government data and figures; https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=5813

- Drw Media website, oil sales and revenues in 2021; https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=9584

- Drw Media website, from independent economy to their independent economy; https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=8611

- The Federal General Budget Law for the fiscal year 2021.

- Ibtisam Abdul Latif Muhammad, Dues of the Kurdistan Region, quantities and amounts of oil exported outside the framework of (SOMO) and its impact on the federal budget for the period (2005-2019), Parliamentary Research and Studies Department, Budget Research Office.

- Deloitte, Kurdistan Regional Government of Iraq, Oil production, export, consumption and revenue for the year ended 31 December 2020, 20 June 2021.

Notes:

1- All these articles have been published in the form of journalistic reports on the Draw Media website.
2- Some of the institutions and individuals mentioned in the reports as sources of information are not repeated in the list of references.

References

- Draw Media, A Government without budget law, 4/5/2021:

  https://drawmedia.net/page_detail?smart-id=8311

- Press Office of the Prime Minister of the Kurdistan Regional Government, (Ninth Cabinet of the Kurdistan Regional Government Reform and Services), Rojhelat Printing House, first edition, 2021.

- A group of writers (Aland Mahwi), (Kurdistan Region, Political and Economic Challenges), Gorran Movement Political Research Chamber, First Edition, (2018).

- Analytical report: Mohammed Rauf, The Undergrounds money. Billionaire party and bankrupt government, Sharpress website; https://www.sharpress.net/all-detail.aspx?Jimare=53524

- Pishdar Babakr, Investment between profits and losses, Paysar Press website; https://www.peyserpress.com/detail/1362

- Kurdistan billionaires remain the same and millionaires have decreased, Bas News website; https://www.basnews.com/so/babat/304040

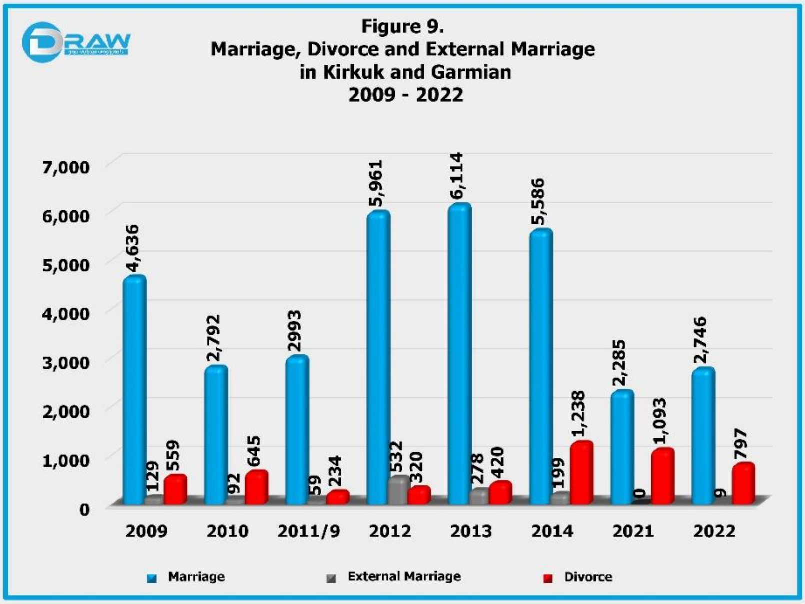

Figure 9.
Marriage, Divorce and External Marriage in Kirkuk and Garmian 2009 - 2022

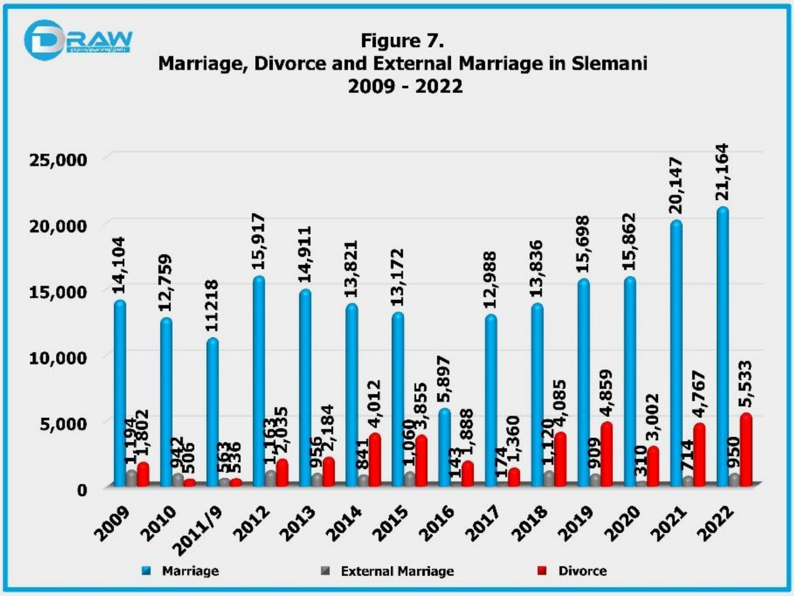

Figure 7.
Marriage, Divorce and External Marriage in Slemani
2009 - 2022

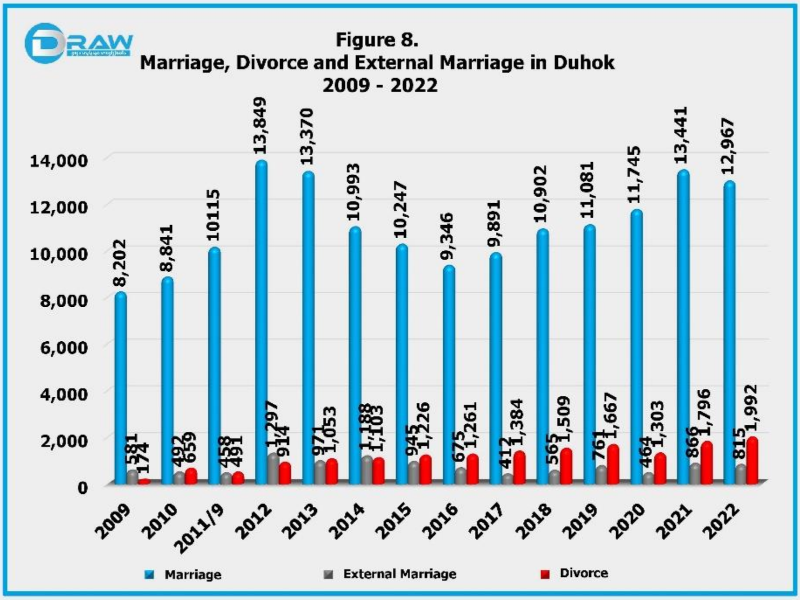

Figure 8.
Marriage, Divorce and External Marriage in Duhok
2009 - 2022

Table No. 2

Statistics of marriage, divorce and external marriage at the provincial level of the Kurdistan Region in 2009 – 2022

Year	Marriage				Divorce				Approval of external divorce			
	Erbil	Sulaimani	Duhok	Garmian	Erbil	Sulaimani	Duhok	Garmian	Erbil	Sulaimani	Duhok	Garmian
2009	13,605	14,104	8,202	4,636	1,702	1,802	174	559	1,824	1,194	581	129
2010	15,022	12,759	8,841	2,792	1,918	506	659	645	1,500	942	492	92
2011/9	12610	11218	10115	2993	1,458	536	491	234	1,248	563	458	59
2012	20,275	15,917	13,849	5,961	2,810	2,035	914	320	1,859	1,163	1,297	532
2013	18,354	14,911	13,370	6,114	2,760	2,184	1,053	420	1,308	956	971	278
2014	17,044	13,821	10,993	5,586	2,424	4,012	1,103	1,238	1,077	841	1,188	199
2015	16,183	13,172	10,247	/	3,024	3,855	1,226	/	1,080	1,060	945	/
2016	15,940	5,897	9,346	/	2,665	1,888	1,261	/	925	143	675	/
2017	14,628	12,988	9,891	/	2,985	1,360	1,384	/	674	174	412	/
2018	15,025	13,836	10,902	/	3,598	4,085	1,509	/	1,316	1,120	565	/
2019	15,726	15,698	11,081	/	4,357	4,859	1,667	/	1,127	909	761	/
2020	16,803	15,862	11,745	/	3,261	3,002	1,303	/	845	310	464	/
2021	18,964	20,147	13,441	2,285	4,043	4,767	1,796	1,093	1,275	714	866	/
2022	19,019	21,164	12,967	2,746	5,645	5,533	1,992	797	1,295	950	815	9
Total	**229,198**	**201,494**	**154,990**	**33,113**	**42,650**	**40,424**	**16,532**	**5,306**	**17,353**	**11,039**	**10,490**	**1,298**
Annual average	**16,371**	**14,392**	**11,071**	**2,365**	**3,046**	**2,887**	**1,181**	**379**	**1,240**	**789**	**749**	**93**
Monthly average	**1,364**	**1,199**	**923**	**197**	**254**	**241**	**98**	**32**	**103**	**66**	**62**	**8**
Daily average	**44.9**	**39.4**	**30.3**	**6.5**	**8.3**	**7.9**	**3.2**	**1.0**	**3.4**	**2.2**	**2.1**	**0.3**

Figure 6.
Marriage, Divorce and External Marriage in Erbil 2009 - 2022

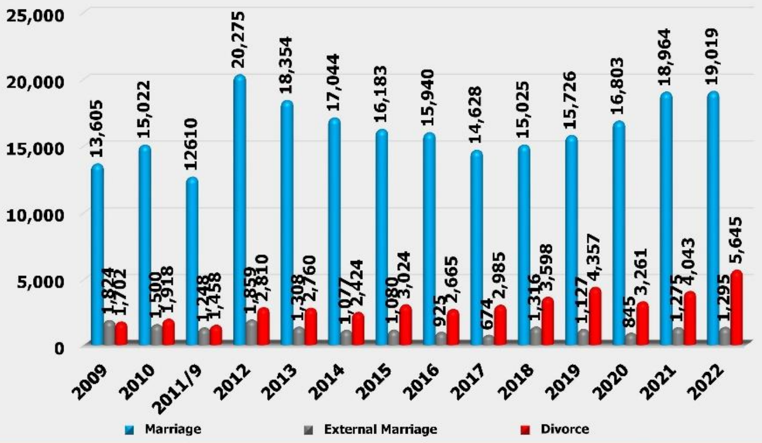

Data and statistics on marriage and family dissolution in the provinces of the Kurdistan Region 2009–2022

1. Marriages: According to the data, over the past 14 years, Erbil province reported 229,198 marriages, Sulaimanya province with 201,494 marriages, followed by Erbil province, and then Duhok province with 154, 990 marriages. According to the data released by the Judicial Council, 33,113 marriages were registered excluding the years 2015–2020 (for details see Table 2 and Figures 6,7,8 & 9)

2. Separation; According to the data, between 2009–2022, Erbil province recorded the highest divorce rate (42,650), followed by Sulaimanya province (40,424), and then Duhok province (10,000). 16 thousand 532) cases have been registered. According to the data released by the Kurdistan Regional Judicial Council, 5,306 divorces were registered excluding the years 2015–2020 (for details see Table 2 and Figures 6,7,8 & 9).

3. Approval of external divorces: Similarly, over the past 14 years, Erbil province has reported the highest number of cases of foreign marriage, (17,353), followed by Sulaimanya province (11,039), and then Duhok province (10,490). According to data published by the Kurdistan Regional Judicial Council, 1,297 cases of foreign marriage were registered in the years 2015-2020 for details (see Table 2 and Figures 6,7,8 & 9).

2. Allowing marriage to a second wife. Based on data from the past 14 years (1,625 cases); on average, a man was allowed to marry a second wife in 116 cases annually, 10 cases monthly, and every three days.

The highest number of cases of allowing a marriage to a second wife was recorded in 2010 with 297 cases; the lowest incidence was in 2017 with 41 cases (see Figure 5 & Table 1).

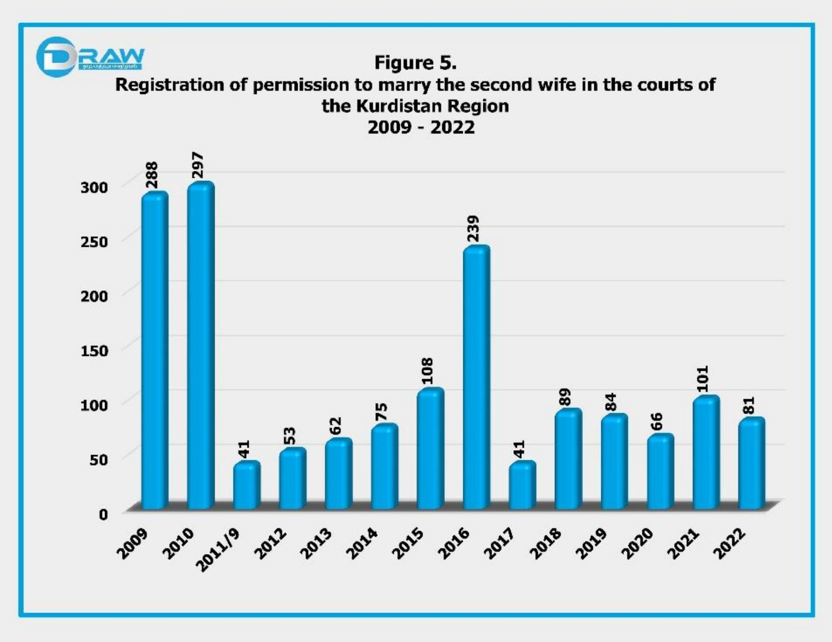

Figure 4. Statistics on marriage and divorce in the Kurdistan Region over the past decade

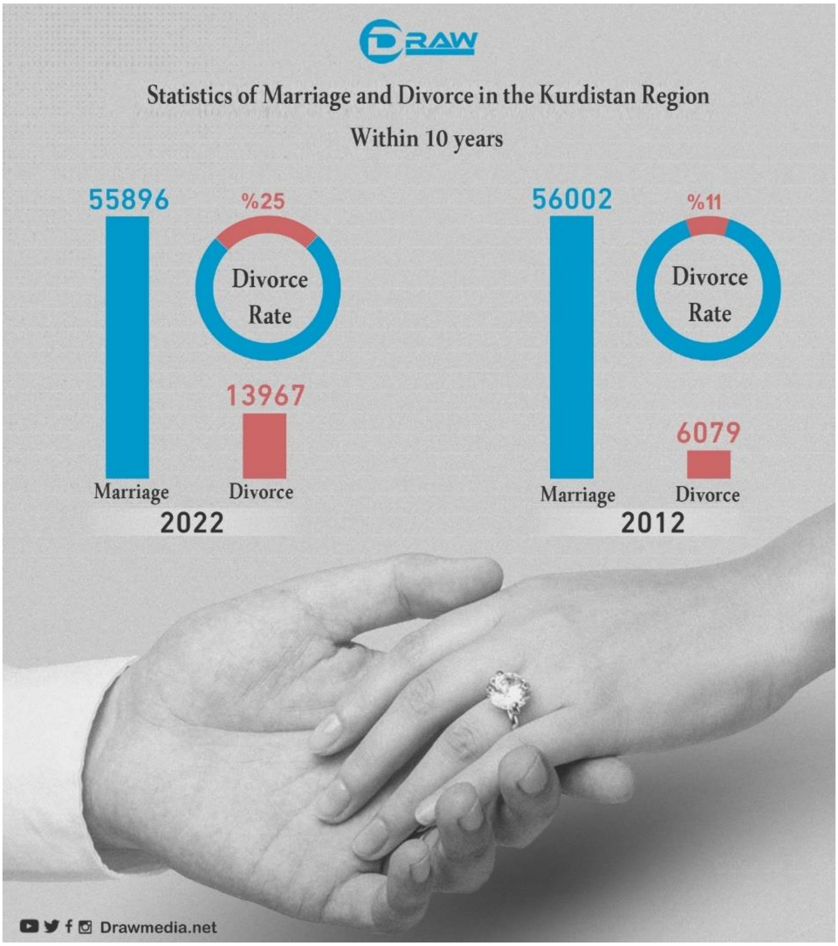

2. Divorce: According to the data, during the period 2009–2022, 104,912 divorces were granted, which is an average of 7,494 cases of divorce registered annually, 624 cases monthly, and more than 20 cases per day (see Table 1).

According to statistics, 2022 recorded the highest divorce rate, reaching 13,967 cases (see Figure 3).

Therefore, according to the data, in 2022, the number of marriages registered in the courts in the Kurdistan Region fell compared to 2012, and the divorce rate increased from 11% to 25% (see Figure 4).

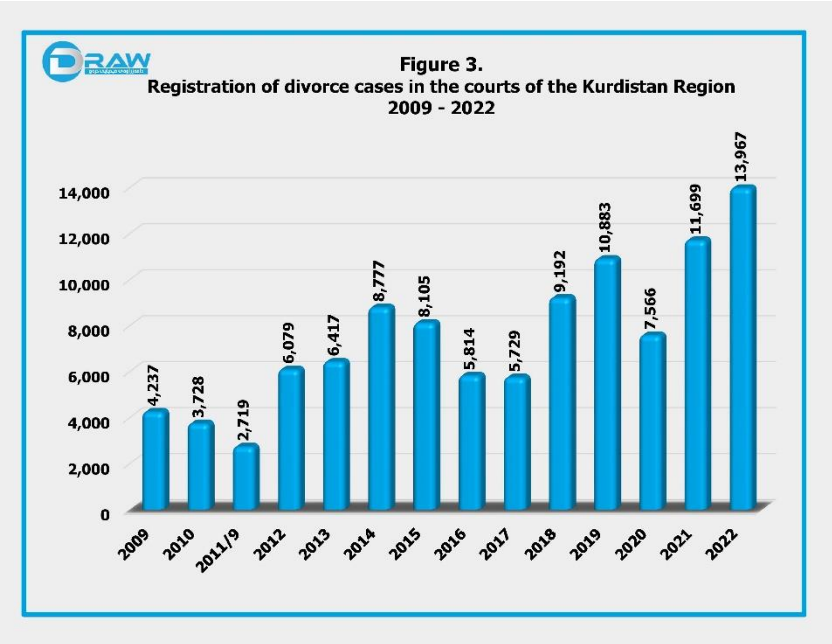

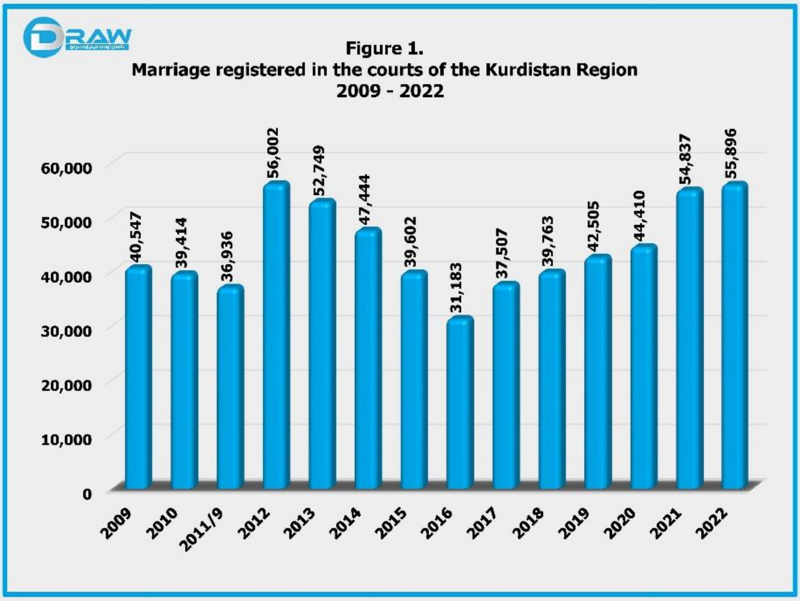
DRAW
Figure 1.
Marriage registered in the courts of the Kurdistan Region
2009 - 2022
60,000
50,000
40,000
30,000
20,000
10,000
0
40,547
39,414
36,936
56,002
52,749
47,444
39,602
31,183
37,507
39,763
42,505
44,410
54,837
55,896
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022

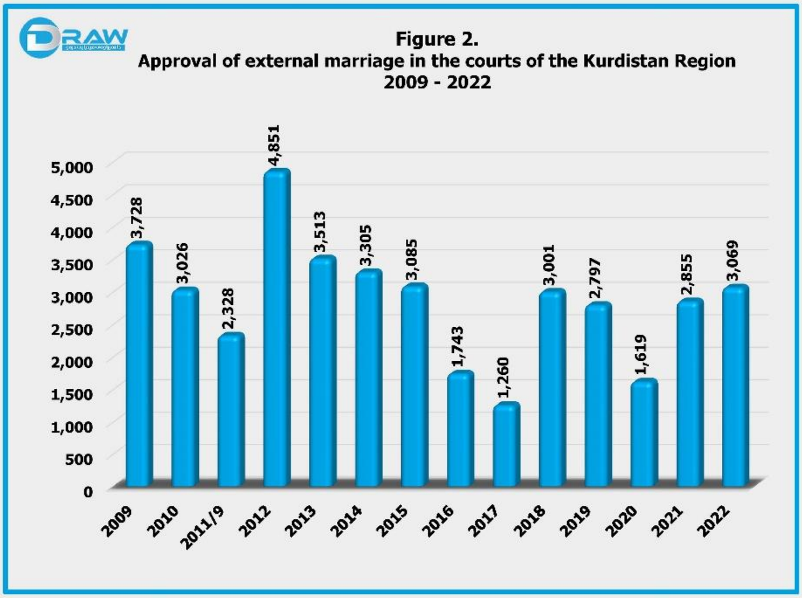
DRAW
Figure 2.
Approval of external marriage in the courts of the Kurdistan Region
2009 - 2022
5,000
4,500
4,000
3,500
3,000
2,500
2,000
1,500
1,000
500
0
3,728
3,026
2,328
4,851
3,513
3,305
3,085
1,743
1,260
3,001
2,797
1,619
2,855
3,069
2009
2010
2011/9
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022

The lowest number of marriages (31,183) was recorded in 2016 (see Table 1 and Figure 1).

According to the data on marriages performed outside of court and then registered in the courts during 2009–2022, 40,180 marriages were approved (see Table 1 and Figure 2).

Therefore, the total number of marriages performed inside and outside court together was 658,975, with an average of 47,070 cases annually and 3,922 cases of divorce monthly, and an average of 129 cases of divorce daily (see Table 1).

Table No. (1)
Statistics of marriage, divorce and second marriage in the Kurdistan Region in 2009 – 2022

Year	Marriage	Approval of external divorce	Divorce	permission to marry the 2nd wife
2009	40,547	3,728	4,237	288
2010	39,414	3,026	3,728	297
2011/9	36,936	2,328	2,719	41
2012	56,002	4,851	6,079	53
2013	52,749	3,513	6,417	62
2014	47,444	3,305	8,777	75
2015	39,602	3,085	8,105	108
2016	31,183	1,743	5,814	239
2017	37,507	1,260	5,729	41
2018	39,763	3,001	9,192	89
2019	42,505	2,797	10,883	84
2020	44,410	1,619	7,566	66
2021	54,837	2,855	11,699	101
2022	55,896	3,069	13,967	81
Total	**618,795**	**40,180**	**104,912**	**1,625**
	658,975			
Annual average	**47,070**		**7,494**	**116**
Monthly average	**3,922**		**624**	**10**
Daily average	**129**		**20.5**	**0.3**

10. Decrease in marriage rates and increase in the number of divorces

Based on data and statistics produced by the Kurdistan Regional Judicial Council during the period 2009–2014, that is, during the past 14 years:

KRG courts registered 658,795 marriages, of which 618,795 were registered directly in the courts; 40,180 divorces were approved by the courts. That is, on average, annually, 47,170 divorces were approved by the courts (2,922 per month, 129 per day).

Meanwhile, 104,913 couples have divorced over the past 14 years. On average, 7,494 cases of divorce are registered annually, 624 cases monthly, and more than 20 cases every day. The highest divorce rate was recorded in 2022.

If we look closely at the statistics, we see that despite the continuous increase in population in the region, not only has the marriage rate increased, on the contrary, in all years (2014–2022) the marriage rate has never reached the levels seen in 2012 and 2013. This is partly due to the suspension of advances, especially marriage advances, which have been suspended since 2014.

Meanwhile, the divorce rate has increased over recent years, which is attributable to the economic situation of families in the Kurdistan Region.

Data and statistics on marriage and family dissolution in the Kurdistan Region 2009–2022

1. Marriage: According to data and statistics of the Kurdistan Regional Judicial Council, over the past 14 years, the total number of marriages officially registered in the courts of the Kurdistan Region was 618,795.

Table 2. Number of Iraqi immigrants from the Kurdistan Region over the age of 18 who have applied for asylum

Year	Those who have applied for asylum over (18) years
2014	68,148
2015	186,422
2016	160,717
2017	92,691
2018	69,203
2019	20,047
2020	53,000
11/8/2021	42,700
Total	624,780

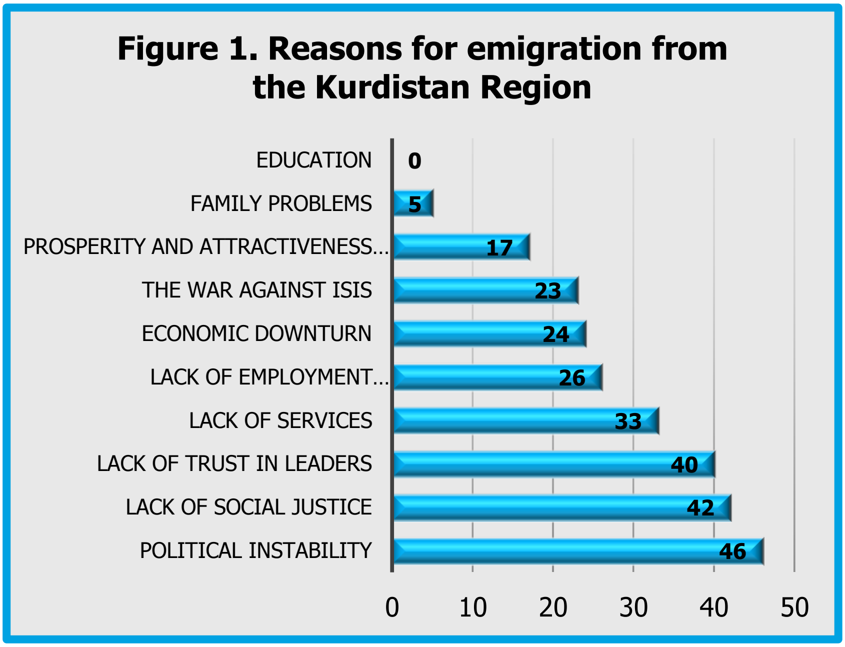

Table 1. Statistics on those missing or dead due to emigration-related issues

Year	Death	Missing
2015	25	7
2016	78	54
2017	29	67
2018	54	18
2019	17	20
2020	57	10
2021/8/1 – 1/1	10	12
Total	270	188

the Baghdad government. This was compounded by the spread of Covid-19, which caused the global economy to collapse and the price of oil, which is the main source of income for Kurdistan, to fall to less than 20 USD in 2020. In addition, no one has been officially employed by the KRG since 2013, yet more than 200,000 university students have graduated and are seeking job opportunities. The KRG decided to employ the first *three* university graduates in the region in 2016–2017, while about 50,000 people in the region receive university degrees annually. The main problem is that a culture has been created in which people who receive degrees often do not wish to do work that is unsuited to their educational status (i.e., manual labor) and expect office jobs or similar because they are used to these types of environments and expect employment in the public sector.

If we look at population growth in the Kurdistan Region, the risks for the future become clearer. By 2025, the Kurdistan Region's population will reach about seven million people, of which about three million are young. According to forecasts by the KRSO, from 2020–2040, the population of the region will increase by 2.7 million people, of which those aged 15–24 will increase by 12% in the first decade (2020–2030). Between 2030–2040, this percentage is set to increase by another 10%. The age of the labor force (15–64) is expected to increase by 27% between 2020–2030 and by 21% between 2030–2040.

The following figures and tables show the causes of and the statistics on emigration in the Kurdistan Region.

9. Emergence of a wave of illegal immigration

According to a report by the Iraqi Refugee Organization entitled Iraqis Who have Immigrated Abroad published in April 2020, in Sulaimanya, 23% of the population have emigrated abroad at different rates across 124 areas of this province; Baghdad province followed with 22% of the population emigrating abroad in 122 different areas of the province, followed by Duhok province with 13% of the population emigrating abroad in 72 areas of the province. Interestingly, the living conditions and political stability in both Sulaimaniyah and Duhok are better than in provinces like Diyala and Basra; however, the emigration rate is higher in these two provinces than in Diyala (1%) and Basra (4%).

An academic study entitled Characteristics of Kurdistan Immigrants and Reasons for Immigration published in 2020 explored the wave of Kurdish immigration in 2014–2015 due to the financial crisis and the war against ISIS. However, the survey was conducted after the end of the war against ISIS and 80% of the participants were aged between 20–29 years old and 85% of the participants were unmarried. About 50% of the participants earned less than 300,000 Dinars per month, which is very low. In fact, this level of income is not enough to support an individual's monthly subsistence and is likely a key reason driving young people to emigrate abroad. According to the same study, the statistics on participants' desire to emigrate abroad vary. In a province like Sulaimanya, 60% of respondents believed that they would emigrate abroad if given the opportunity; in Duhok, this figure was 30%, and in Erbil, 24% of respondents reported considering emigrating.

Reasons for Immigration in Kurdistan

The economic situation in the Kurdistan Region has been difficult since the war against ISIS, which coincided with the budget cuts by

10. Injustice in most social, political, legal, administrative, educational, sports, trade, real-estate and military spheres which has spread throughout the Kurdistan Region and created huge wealth gaps between political officials and their children compared to ordinary citizens and their children.

11. Failure to resolve the issues between the Kurdistan Region and the federal government of Iraq in the fields of energy, Peshmerga, the constitution, Article 140, and so on.

All the above reasons and dozens of other reasons likely explain citizens' loss of trust and despair in the political system and elections (a fundamental pillar of the democratic process) in the Kurdistan Region.

The KRG's failure to enact genuine and serious reforms will make elections even more cartoonish, insignificant, and undemocratic.

However, the Kurdistan Region's declaration of economic independence in 2014 has led to a decline in basic services such as salaries, water, electricity, roads, and health and education. Therefore, the Kurdistan Region's declaration of economic independence can also be seen as an important factor in citizens' reluctance to participate in the political process.

For example, in the last early elections of the Iraqi parliament held on October 10, 2021, the three provinces of the Kurdistan Region recorded their lowest respective levels of participation:

- In Erbil province, the participation rate was 46%.

- In Sulaimani province, the participation rate was 37%.

- In Duhok province, the participation rate was 54%.

These figures are the lowest respective levels of participation in elections in the Kurdistan Region compared to all elections of the Kurdistan Parliament, the Iraqi House of Representatives, and Provincial Councils held in the past.

8. Weakening political confidence and declining electoral participation

Elections provide the link between citizens and the political process. However, trust in the political process in the Kurdistan Region has often been undermined by factors such as:

1. Fraud in all elections.

2. The stagnation of the political system and the cartoonish exchange of political power.

3. Lack of promises and failure to keep to election promises and slogans by political candidates and parties, enrichment of parties and their “elected candidates” through the public budget.

4. Incompetence of members of elected institutions and councils of the Kurdistan Region; the domination of parties, families, and personalities over the official institutions and due process.

5. Ignoring public concern and giving priority to political parties' own interests and those of their cadres.

6. Restriction of public rights and freedoms and violations of the rule of law.

7. Continued increase in corruption and lack of transparency on revenue and expenditure in the Kurdistan Region.

8. Continued failure to deal with ongoing crises; neglecting these crises from one cabinet to another and from one government to another; hiding from solutions and accusing each other of negligence.

9. Failure to hold elections on time.

Annex II

حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی بازرگانی و پیشەسازی
بەڕێوەبەرایەتی گشتی بازرگانی
بەڕێوەبەرایەتی چاودێری بازرگانی / سلێمانی
﴿ لیژنەی نرخ ﴾

حكومة أقليم كوردستان
وزارة التجارة و الصناعة
المديرية العامة التجارية
المديريه الرقابة التجارية / السليمانية

ژمارە/ ١٦٤   ڕۆژ/ دوو شەممە   ڕێکەوت :٢٠٢٢/٦/١٣

دەرچوو

بۆ/

بابەت / نرخی دراو و زێر و خۆراک لە بازاڕی سلێمانی دا

ژ	ناوی کەرەستە و دراو	نرخەکەی بە دیناری نوێ		تێبینی
		نرخی فرۆشتن بە هاوڵاتیان	نرخی کڕین	
١	{ ١٠٠ } دۆلاری ئەمەریکی	١٤٨٥٥٠	١٤٨٥٠٠	
٢	{ ١٠٠ } پاوەنی ئینگلیزی	١٨٢٥٠٠	١٨٢٠٠٠	
٣	{ ١٠٠ } یۆرۆ	١٥٦٥٠٠	١٥٦٠٠٠	
٤	{ ١٠٠} لیرەی تورکی	٩٠٠٠	٨٧٥٠	
٥	{١٠٠٠٠٠}تمەنی ئێرانی بەرامبەردیناری عێراقی	٥٠٠٠	٤٧٥٠	
٦	{١} مسقاڵ زێری پاڵاوتە عیارە (٢٤) بۆ فرۆشتن	٤٤٥٠٠٠	-----	
٧	{١} مسقاڵ زێری عیارە (٢١) بۆ فرۆشتن	٣٨٩٠٠٠	-----	
٨	{١} مسقاڵ زێری عیارە (١٨) بۆ فرۆشتن	٣٣٣٠٠٠	-----	
٩	{١} لیرەی ڕەشادی عیارە ٢٢ طبعی دووبەی	٥٩١٠٠٠	------	
١٠	{٥٠} کغم ئاردی سفری بوشلەری تورکی	٤٩٠٠٠	٤٨٥٠٠	
١١	{٥٠} کغم ئاردی بایعی	٣٣٠٠٠	٣٢٥٠٠	
١٢	{١} یەک کارتۆن هێلکەی تورکی (١٢) تەبەقی	٤٥٠٠٠	٤٤٠٠٠	
١٣	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی ڕانیە	٥٠٠٠	٤٧٥٠	
١٤	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی تورکی	٣٧٥٠	٣٦٥٠	
١٥	{١} کغم برنجی بایعی سامان	١٢٥٠	١٠٠٠	
١٦	{١} کغم ڕۆنی زەیتی بایعی	٣٢٥٠	٣٠٠٠	
١٧	{١} کغم ڕۆنی تکسان	٤٧٥٠	٤٥٠٠	
١٨	{١} کغم چای أحمدی	١٠٠٠٠	٩٥٠٠	
١٩	{١} کغم شەکر	١٢٥٠	١٠٠٠	
٢٠	{١} کغم دۆشاوی تەماتەی گڵنوش	٢٠٠٠	١٧٥٠	
٢١	{١} کغم گۆشتی کار و بەرخ	١٧٠٠٠	----	
٢٢	{١} کغم گۆشتی (قیمە)	١٧٠٠٠	----	

تێبینی/ ئەم نرخانەی سەرەوە لە کاتژمێر (٩.٣٠) ی سەر لە بەیانی وەرگیراوە .... لەگەڵ ڕێزدا

سۆران عبدالغفورعزیز
بەڕێوەبەر
٢٠٢٢/ ٦ /١٣

Email: chawdery_slemany@yahoo.com کۆمەڵگەی بازرگانی / نزیک پردی کوبانی

Annex I

حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی بازرگانی و پیشەسازی
بەڕێوەبەرایەتی گشتی بازرگانی
بەڕێوەبەرایەتی چاودێری بازرگانی / سلێمانی
﴾ لیژنەی نرخ ﴿

حكومة اقليم كوردستان
وزارة التجارة و الصناعة
المديرية العامة التجارية
المديريه الرقابة التجارية / السليمانية

ژمارە: ٢٦٧ — ڕۆژ : دوو شەممە — بەروار : ٢٠١٩/٩/٢٣

بۆ/

بابە ت / نرخی دراو و زێڕ و خۆراک لە بازاڕی سلێمانی دا

ژ	نـاوی کـەرەستـە و دراو	نرخەکەی بە دیناری نوێ: نرخی فرۆشتن به هاوڵاتیان	نرخەکەی بە دیناری نوێ: نـرخی کـڕین	تـێبینـی
١	{ ١٠٠ } دۆلاری ئەمەریکی	١٢٠٤٥٠	١٢٠٤٠٠	
٢	{ ١٠٠ } پاوە نی ئینگلیزی	١٤٨٥٠٠	١٤٨٠٠٠	
٣	{ ١٠٠ } یۆرۆ	١٣٣٠٠٠	١٣٢٥٠٠	
٤	{١٠٠ } لیرەی تورکی	٢١٢٥٠	٢١٠٠٠	
٥	{١٠٠٠٠٠}تمەنی ئێرانی بەرامبەردیناری عێراقی	١٠٧٥٠	١٠٥٠٠	
٦	{١} مسقاڵ زێری پاڵاوتە عیارە (٢٤) بۆ فرۆشتن	٢٩٣٠٠٠	٢٩٣٠٠٠	
٧	{١} مسقاڵ زێری عیارە (٢١) بۆ فرۆشتن	٢٥٦٠٠٠	٢٥٦٠٠٠	
٨	{١} مسقاڵ زێری عیارە (١٨) بۆ فرۆشتن	٢٢٠٠٠٠	٢٢٠٠٠٠	
٩	{١} لیرەی ئاڵتونی عیارە ٢٢ طبعی دووبەی	٣٩٢٥٠٠	٣٩٢٥٠٠	
١٠	{٥٠} کغم ئاردی سفری بوشلەری تورکی	٢٦٥٠٠	٢٦٠٠٠	
١١	{٥٠} کغم ئاردی بایعی	١٢٠٠٠	١١٠٠٠	
١٢	{١} یەک کارتۆن هێلکەی تورکی (١٢) تەبەقی	٤١٠٠٠	٤٠٠٠٠	
١٣	{١} یەک کارتۆن هێلکەی سوور (١٢) تەبەقی	نییە	نییە	
١٤	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی ڕانیە	٣٥٠٠	٣٤٠٠	
١٥	{١} کغم مریشکی سەربڕاوی تورکی	٢٤٠٠	٢٣٠٠	
١٦	{١} کغم برنجی بایعی سامان	١٢٥٠	١١٠٠	
١٧	{١} کغم ڕۆنی زەیتی بایعی	١٥٠٠	١٣٠٠	
١٨	{١} کغم ڕۆنی تکسان	٢٧٥٠	٢٥٠٠	
١٩	{١} کغم چای أحمدی	٩٠٠٠	٨٥٠٠	
٢٠	{١} کغم شەکر	٧٥٠	٦٠٠	
٢١	{١} کغم دۆشاوی تەماتەی گڵنوش	٢٠٠٠	١٧٥٠	
٢٢	{١} کغم گۆشتی کار و بەرخ	١٦٠٠٠	١٥٠٠٠	
٢٣	{١} کغم گۆشتی (قیمە)	١٦٠٠٠	١٥٠٠٠	

تێبینی/ ئەم نرخانەی سەرەوە لە کاتژمێر (٩.٣٠) ی سەر لە بەیانی وەرگیراوە .... لەگەڵ ڕێزدا

کوێستان قادر امین
ج / بەڕێوەبەر
٢٠١٩/٩/٢٣

Email: chawdery_slemany@yahoo.com { ٠٧٤٨٠١٠٣١٥٣ - ٠٧٤٨٠١٠٤١٠٧/ ژ.ت }کۆمەڵگەی بازرگانی / نزیک پردی کۆبانی

FIGURE 2
THE INCREASE RATE OF COMMODITY AND CURRENCY PRICE COMPARED TO (2019)

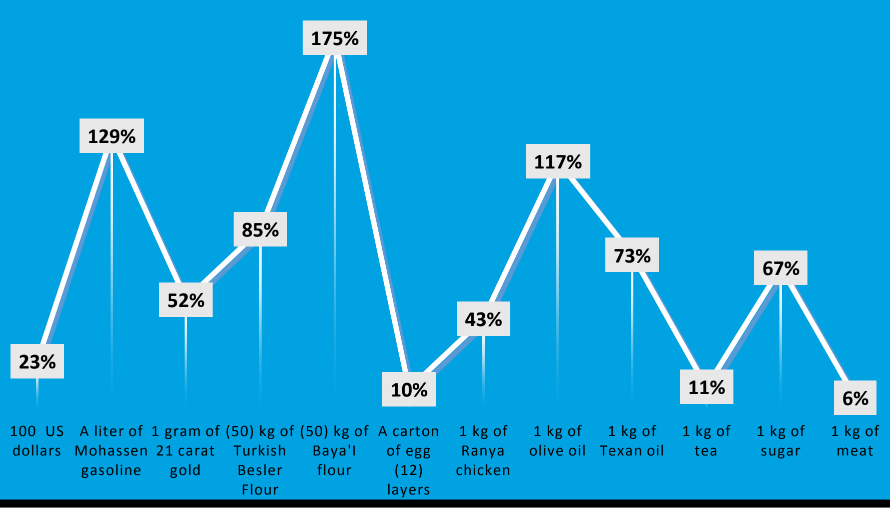

by the directorate recorded on September 23, 2019, and June 13, 2022. (See Annexes 1 and 2).

According to these data, the prices of all commodities and currencies have risen at different rates. The average price of samples received by Draw Media has increased by 44%.

In other words, if on September 23, 2019, a citizen spent 1,000,000 Dinars to buy all the goods and necessities for their family for a month, on June 13, 2022, the same citizen would have needed 1,440,000 Dinars to buy the very same goods (see Table 2).

Table 2. Exchange rates between 2019 and 2022

Commodities and Currencies	Price in IQD on 23/9/2019	Price in IQD on 2022/6/13	Amount of the increase in IQD	Increase rate compared (2022)to	Increase Rate Compared (2019) to
100 US dollars	120,450	148,550	28,100	19%	23%
A liter of Mohassen gasoline	600	1,375	775	56%	129%
1 gram of 21-carat gold	256,000	389,000	133,000	34%	52%
(50) kg of Turkish Besler Flour	26,500	49,000	22,500	46%	85%
(50) kg of Baya'I flour	12,000	33,000	21,000	64%	175%
A carton of eggs (12)	41,000	45,000	4,000	9%	10%
1 kg of Ranya chicken	3,500	5,000	1,500	30%	43%
1 kg of olive oil	1,500	3,250	1,750	54%	117%
1 kg of Texan oil	2,750	4,750	2,000	42%	73%
1 kg of tea	9,000	10,000	1,000	10%	11%
1 kg of sugar	750	1,250	500	40%	67%
1 kg of meat	16,000	17,000	1,000	6%	6%
Total	**490,050**	**707,175**	**217,125**	**31%**	**44%**

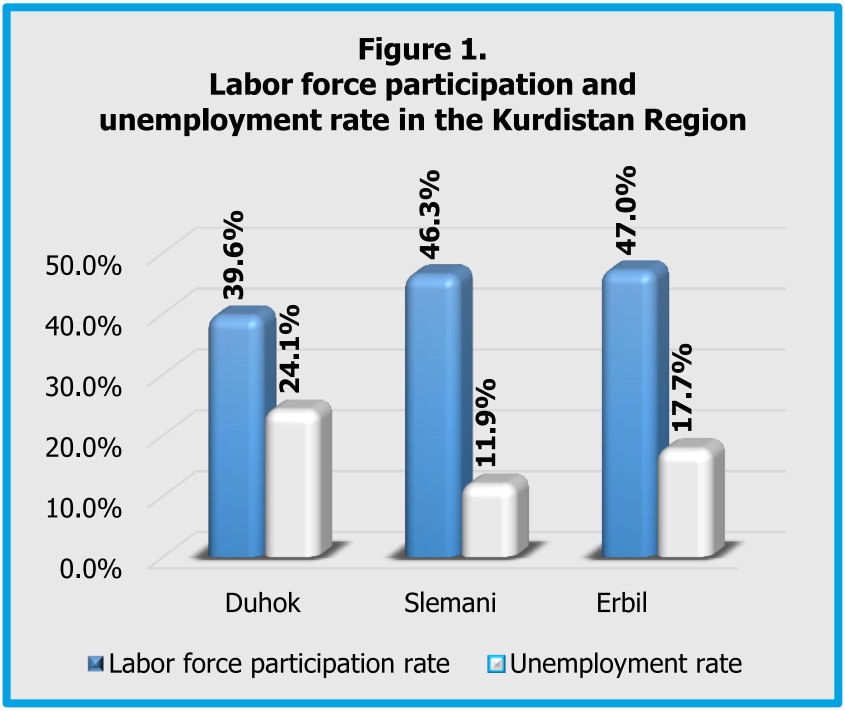

Rising prices and falling purchasing power

The rising prices of commodities in the Kurdistan Region over recent years are attributable to (i) Covid-19 which led to bottlenecks in the supply of goods, (ii) the devaluation of Iraqi Dinar whose value is set by the Central Bank of Iraq, and (iii) the Russia-Ukraine war. All three of these events have fueled inflation in the Kurdistan Region.

Based on data from the Trade Supervision Directorate of Sulaimani, which records the daily prices of currency and food in the markets of Sulaimani, Darw Media has compared two different records provided

- in agriculture, 17% in industrial sectors, 73% in the service sector, and 2% in other economic sectors.

However, the labor force participation rate and unemployment rate statistics in the Kurdistan Region in 2021 are as follows:

- The average labor force participation rate in all three provinces of the Kurdistan Region was 44.3%; the average unemployment rate was 17.9%.
- Erbil province: 47% of the labor force were in employment. Erbil province ranks first in Iraq and the Kurdistan Region for its high employment rate; however, Erbil province ranked second in the region with 17.7% of the labor force unemployed in 2021.
- Sulaimani province: 46.3% of the labor force was employed in 2021; this province ranked second in Iraq and the region; in terms of unemployment, however, it ranked second in the region with 11.9% of the labor force unemployed.
- Duhok province lagged behind both Sulaimani and Erbil provinces for both unemployment and labor force participation: 39.6% of Duhok province's workforce was employed, making it third in the region.
- In terms of unemployment, Duhok ranked third with 24.1% of the labor force unemployed. See Figure 1 for details.

Accordingly, the average annual individual income in the Kurdistan Region between 2021–2012 decreased by 52% to 201,466 Dinars (See Table 1).

Table 1. Individual income in the Kurdistan Region between 2021–2022

Year	2012	2021	Decrease in Income	Decrease in Individual Income
Individual monthly income in dinars	388,666	187,200	201,466	52%

Rising unemployment rate

According to a survey by the International Labor Organization in the second half of 2021:

- On average, Erbil province has the largest labor force participation in Iraq with 47%, followed by Sulaimani with 46.3%, and Anbar with 31.7%.
- The average rate of unemployment in Iraq was 16.3%. At the provincial level, Nineveh had the highest unemployment rate with 32.8%, followed by Musana (27.3%), Ziqar (25.8%), Duhok (24.1%), and Basra (21.8 %); the province with the lowest unemployment rate was Babylon (5.5%).
- The average unemployment rate in the Kurdistan Region was approximately 18%; specifically, the unemployment rates by province were as follows: Duhok province (24.1%); Erbil province (17.7%); Sulaimani province (11.9%).
- The labor force in Iraq is divided as follows: 9% of the population is engaged in agriculture, 23% in industrial sectors, 63% in the service sector, and 4% in other economic sectors.

The labor force in the Kurdistan Region is divided into different sectors as follows: 8% of the labor force is engaged

7. Rising prices, falling individual incomes, and increasing unemployment in the region

Monthly expenditure and income of individuals and families in the Kurdistan Region

On October 2, 2021, Dr. Haval Abu Bakr, Governor of Sulaimani, published a series of statistics on his official page and said,

> Sulaimani province, in coordination with the Sulaimani Statistical Directorate and relevant offices based on continuous statistics and surveys of the United Nations and the Ministries of Planning in the federal government and the Kurdistan Regional Government, conducted a comparative statistical study between (1991 to 2021).

Part of these statistics detailed the income and expenditure of individual's resident in Sulaimani province.

In 2021, the average monthly expenditure of a family resident in Sulaimani province was 1,123,000 Dinars; the average monthly individual expenditure was 234,000 Dinars. That is while, the average monthly income of a family was (842 thousand 400) dinars and the average monthly income of an individual was (187 thousand 200) dinars.

Accordingly, the monthly income of each family was 280,600 Dinars *less* than its expenses; the expenses of each individual amounted to 46,800 Dinars, which was more than the monthly income.

Meanwhile, in 2012, Ali Sindhi, Minister of Planning in the seventh KRG cabinet, announced that the annual average personal income in the Kurdistan Region was 4,000 USD which equates to 333 USD per month. At that time the value of the dollar was 1,166 Dinars and so the monthly average annual individual income was 388,666 Dinars.

Table 2. Salary payment methods during (2015 - 2021) in the Kurdistan Region

Months	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	Paid in full	Quarter salary	Quarter salary	Partially saved	Paid in full	Paid in full	Paid with deductions
2	Paid in full	Quarter salary	Quarter salary	Partially saved	Paid in full	Paid with deductions	Paid with deductions
3	Paid in full	Quarter salary	Quarter salary	Partially saved	Paid in full	Paid with deductions	Paid with deductions
4	Paid in full	Quarter salary	Quarter salary	Partially saved	Paid in full	Not spent	Paid with deductions
5	Paid in full	Quarter salary	Quarter salary	Partially saved	Paid in full	Not spent	Paid with deductions
6	Paid in full	Quarter salary	Quarter salary	Partially saved	Paid in full	Not spent	Paid with deductions
7	Paid in full	Quarter salary	Quarter salary	Partially saved	Paid in full	Not spent	Paid in full
8	Paid in full	Quarter salary	Quarter salary	Partially saved	Paid in full	Not spent	Paid in full
9	Saved	Quarter salary	Quarter salary	Partially saved	Paid in full	Paid with deductions	Paid in full
10	Saved	Quarter salary	Quarter salary	Partially saved	Paid in full	Not spent	Paid in full
11	Saved	Quarter salary	Quarter salary	Partially saved	Paid in full	Not spent	Paid in full
12	Saved	Quarter salary	Saved	Paid in full	Paid in full	Paid with deductions	Paid in full

March 2020 was 28.5 billion USD. By March 2021, it had reached 31.64 billion USD.

The KRG later announced in a statement that the 3 billion USD increase in the national debt was due to the KRG paying the financial entitlements of its employees for months 5, 6, 7, 8, 11, and 12 of 2020. Therefore, the total financial entitlements of the salaried employees in the ninth cabinet are as follows:

• 7 months of salary cuts X 900 billion Dinars = 6.3 trillion Dinars

• 10 months of salaries with a deduction of 21% X 189 billion dinars = 1.89 trillion Dinars

• Therefore, the total amount deducted from salaried government employees by the ninth cabinet is 6.3 trillion Dinars + 1.89 trillion dinars, giving a total of 8.19 trillion Dinars

Accordingly, the total financial entitlements due to KRG salaried employees of the Kurdistan Region due to (i) deductions and salary arrears and (ii) the suspension of promotions by the KRG are as follows: 18.788 trillion Dinars (during the eighth and ninth cabinets) and 5.327 trillion Dinars due to the suspension of promotion (during the eighth and ninth cabinets); this gives a grand total of 24.115 trillion Dinars.

Table 1. Financial entitlements of KRG employees (in Dinars)

No.	Type of financial entitlements	Amount of financial entitlements
1	Salary savings in (8th cabinet)	10,597,997,000,000
2	Salaries cut in (9th cabinet)	8,190,000,000,000
3	Promotion Debt in (8th and 9th cabinets)	5,327,115,000,000
Total		**24,115,112,000,000**

Since 2014, the KRG has been unable to pay its employees' salaries in full. The KRG introduced what became known as the *quarter salary* system where civil servants are paid only a quarter of their salaries. The KRG claims that it is 'saving' the salaries and will pay them back once the financial crisis is over. There are two types of financial entitlements for such salaried employees:

a. **Salary Saving**: This phase was implemented by the eighth KRG cabinet headed by Nechirvan Barzani. Between 2015–2018, salaried employees were (i) not paid their full salaries for a 5-month period, (ii) received a quarter of their salary for a 23-month period, and (iii) were only paid part of their salaries for an 11-month period.

Prime Minister Masrour Barzani said in a parliamentary session held on October 5, 2020, that the KRG's debts had increased to around 28.5 USD.

The total value of these salary arrears is 8.97 billion USD, which is equivalent to approximately 10.6 trillion dinars.

This information was available before the payment of salaries for months 4, 5, 6, 7, 8, 11, and 12 of 2020 and deductions from the salaries of KRG employees for the years 2021–2022 during the ninth cabinet:

b. **Salary Deductions:** This stage occurred during the ninth KRG cabinet headed by Masrour Barzani. Between 2020–2021, salaried employees did not receive their full salaries for 17 months: 7 of their full monthly salaries were cut and 10 of their monthly salaries were paid with deductions of 18% and 21%.

Meanwhile, on June 28, 2021, Amanj Rahim, Secretary of the Council of Ministers reported that the total debt of the Kurdistan Region in

the KRG should pay 35.51 billion dinars per month to make up for the shortfall.

If we estimate that each employee is awarded *one* promotion at a cost of 50.000 dinars per employee, respectively, each promotion will increase an employee's salary by 26,000 Dinars to a total salary of 122,000 Dinars per employee per year; thus, on this basis, over the past eight years and four months, the amount withheld by the KRG through the non-award of promotions and their associated pay rises amounts to just over 3.5 trillion Dinars.

If *half* of the above-mentioned employees are entitled to *two* promotions, then the financial gain for the KRG through withholding promotion-related pay rises is 1.78 trillion Dinars.

Accordingly, the KRG's total financial gain from suspending promotions and their associated pay rises among its employees is just over 5.32 trillion Dinars.

2. Salary savings and deductions

The KRG has a total of 1,250,000 salaried employees. If we estimate that the population of the Kurdistan Region is 6 million people, then 20% of the population is employed, either directly or indirectly, by the KRG.

Meanwhile, according to the Kurdistan Region Statistics Office (KRSO), the Kurdistan Region is home to 1,201,000 families, which means that almost every family receives a salary of some kind. This highlights the importance of salaries as a vital form of income for citizens and the domestic economy in the Kurdistan Region. However, given the suspension of promotions and their associated pay rises by the previous eighth KRG cabinet, the payment and distribution of salaries for government workers remain a controversial issue in the country's media.

In addition, the suspension of promotions has created many administrative problems. Thousands of employees and teachers have retired without being promoted. Thus, those employees who were entitled to promotion and retired before receiving their rank will pay the financial penalty for the government's decision to withhold promotion throughout their work life.

In the Kurdistan Region, over 40,000 KRG employees retired between 2014–2021.

Regarding the amount of money that the KRG has accumulated due to its decision to suspend all promotions, no detailed information is available, and the government has, to date, not provided any explanation. However, the following facts are clear:

- Some employees and teachers have accumulated two promotions, especially those employed after 2012 or in the case that their promotion dates back to late 2016 when they were entitled to promotion but they did not benefit because of the government's decision. The ranks of these employees are between ranks 6–10 and they are usually promoted every four years.

- Some of the employees and teachers have accumulated one promotion, especially those who benefited from this right between 2011–2015; they hold ranks between 1–5 and are usually promoted every five years.

- There is no accurate information about the total number of employees and teachers and their certification, rank, and administrative position since position and certification allowances have a significant impact on salary increases.

The value of the 'promotion debt' that the government must repay to its employees remains unknown. However, if the average salary increase for a promotion is calculated at 50,000 dinars (some ranks attract more than this amount and others less), in case of the resumption of promotion for 710,282 employees, it is estimated that

6. Impacts of economic independence on salaried employees of the Kurdistan Regional Government

As a direct consequence of the KRG's declaration of economic independence and the suspension of revenue paid to the Kurdistan Region as part of the 2014 agreement between Iraqi and the KRG, salaried KRG employees have suffered reduced salaries.

Suspending employee promotions and deducting salaries in three different forms (arrears, deductions and quarterly salaries) have resulted in significant financial hardship for salaried KRG employees.

Below, we outline the details of these two steps taken by the KRG to reduce its salary bill; we then offer calculations on how much the KRG has accumulated as a consequence of imposing these measures.

1. Suspension of employee promotions

Since January 1, 2016, the promotion of employees, which is a legal right granted by Iraqi law (Salary of Public Sector Employees No. 22 of 2008), has been suspended in the Kurdistan Region.

After more than seven years, this issue has yet to be seriously discussed by the KRG and parliament; at present, there is no indication that the KRG will reverse its position and return this right to government employees. However, employee promotion in Peshmerga and the internal forces, which had been suspended since 2017, resumed in 2021.

According to letter No. 7797 issued on June 15, 2021, and signed by Shorsh Ismail, Minister of Peshmerga, 5995 Peshmerga staff and officers belonging to the Ministry of Peshmerga Affairs and brigades have been promoted.

In contrast, civil servants and teachers (who represent 710,282 employees of the KRG) for whom promotion has been banned are among those most affected by this measure.

5. Increases in the rates of customs, taxes, and duties

After economic independence, efforts by the ninth KRG cabinet to increase domestic revenue through increasing taxes and duties have concerned citizens of the Kurdistan Region.

The KRG has formed six committees to regulate and increase revenue.

1. Customs Regulation Committee.

2. Customs Contract Review Committee.

3. Customs Amnesty Committee.

4. Tax System Review Committee.

5. Fee System Review Committee.

6. Oil Case Review Committee.

According to a report by the Stop Organization—Monitoring and Evaluation: KRG Reform Steps—the KRG has adopted the strategy of raising taxes and fees to increase revenue.

The KRG has consistently pointed out that these higher taxes and duties will only affect companies, businesses, and service sectors; ordinary citizens should not be burdened. However, according to investigations, the government's tax rises and increased duties have, in fact, directly burdened citizens; for example, the tax rises imposed on tourist attractions such as hotels, motels, restaurants, cafeterias, etc. Also, these fees are charged "in different forms" at border points by companies, just as taxes were previously collected "from telecommunication companies" which directly led to price increases in the cost of mobile phone and internet units. Similarly, in terms of goods on which taxes and duties have increased, the citizens of the Kurdistan Region will pay the price. This is in addition to payments citizens are required to make for municipal services such as household rubbish collection, water, and electricity.

Figure 2.

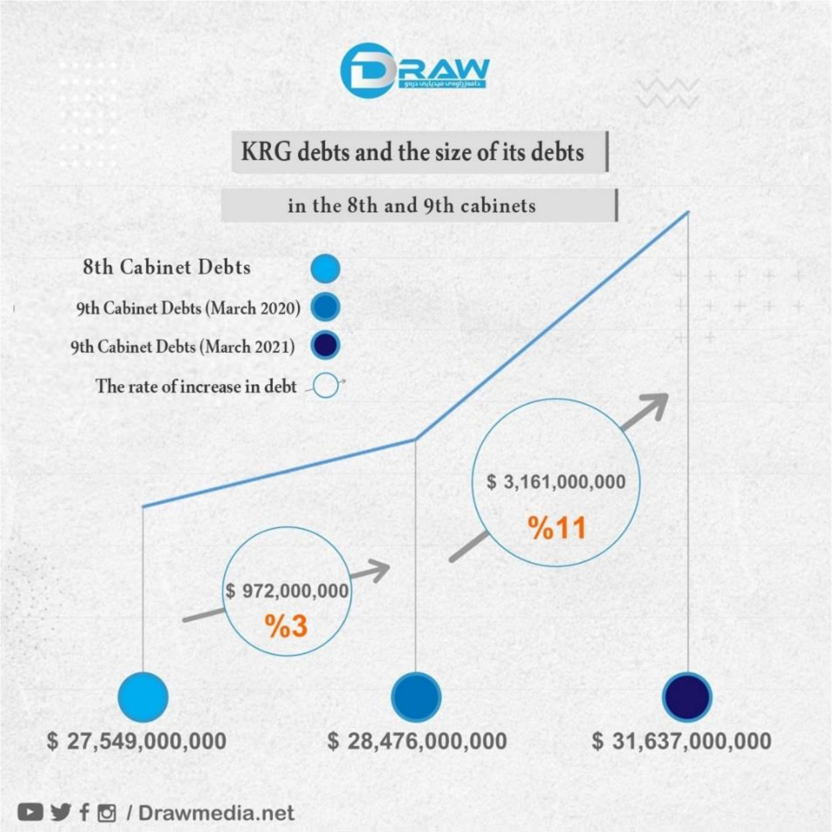
DRAW
KRG debts and the size of its debts
in the 8th and 9th cabinets
8th Cabinet Debts
9th Cabinet Debts (March 2020)
9th Cabinet Debts (March 2021)
The rate of increase in debt
$ 3,161,000,000
%11
$ 972,000,000
%3
$ 27,549,000,000
$ 28,476,000,000
$ 31,637,000,000
/ Drawmedia.net

Figure 1.

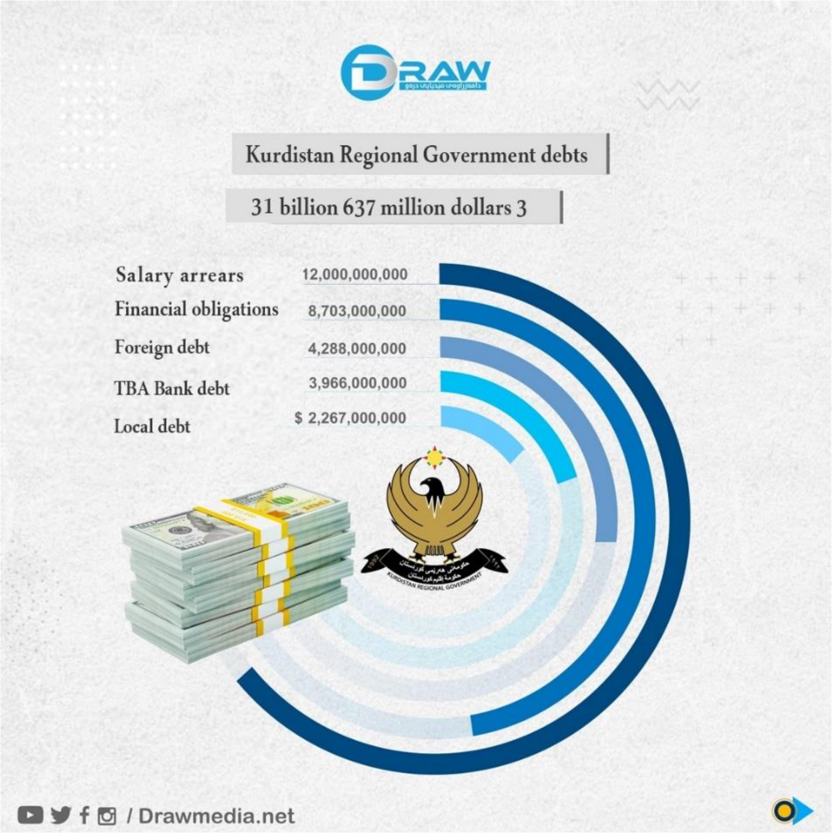
DRAW
Kurdistan Regional Government debts
31 billion 637 million dollars 3
Salary arrears 12,000,000,000
Financial obligations 8,703,000,000
Foreign debt 4,288,000,000
TBA Bank debt 3,966,000,000
Local debt $ 2,267,000,000
KURDISTAN REGIONAL GOVERNMENT
/ Drawmedia.net

3. Accumulation of public debt

Due to the continuous deficits in its budget, especially due to the 2014–2017 and 2020 economic crises, the Kurdistan Region fell into huge debt, most of which is attributable to paying salaried government employees followed by financial obligations, external debt, TBI bank debt, and local debt. In total, this debt is over $31 billion (See Figure1)

Most of these debts date back to before the ninth KRG cabinet (see Figure 2).

The attached table shows the amount of accumulated public debt accrued by the KRG between 2012–2021.

Table. Amount of accumulated public debt accrued by the Kurdistan Regional Government between 2012–2021

Year	Accumulated debts	Amount of growth	Growth rate
2012	1,000,000,000	---	---
2013	2,800,000,000	1,800,000,000	180.0%
2014	8,600,000,000	5,800,000,000	207.1%
2015	17,000,000,000	8,400,000,000	97.7%
2020	28,476,000,000	11,476,000,000	67.5%
Until March 2021	31,637,000,000	31,61,000,000	11.1%
2021–2012	28,837,000,000	3,605,000,000	70.4%
2021–2014	31,637,000,000	3,164,000,000	63.4%

• The Kurdistan Regional Government has been able to export just over 1.18 billion barrels of oil within this eight-year period and gain revenues of 30.83 trillion dinars after deducting expenses and selling its oil more cheaply.

• The difference between the revenue generated by its independent oil sales and the revenue lost due to Iraq suspending payments is just over 50.74 trillion dinars.

equivalent to more than 68 trillion dinars (see Table 3).

Table 3. Kurdistan Regional Oil Sales (2021–2014)

Year	Barrels	Oil prices	Revenue (USD)	Dinar Value	Revenue (IQD)
2014	33,538,311	82	2,750,141,502	1,166	3,206,664,991,332
2015	133,139,398	44	5,858,133,512	1,166	6,830,583,674,992
2016	183,642,057	38	6,978,398,166	1,180	8,234,509,835,880
2017	180,028,303	48	8,641,358,544	1,182	10,214,085,799,008
2018	132,395,714	65	8,605,721,410	1,182	10,171,962,706,620
2019	132,302,891	60	7,938,173,460	1,182	9,382,921,029,720
2020	157,599,661	28	4,412,790,508	1,182	5,215,918,380,456
2021	151,211,000	70	10,584,770,000	1,450	15,347,916,500,000
Total/ Average	1,103,857,335	(54.4)	55,769,487,102	(1.211)	68,604,562,918,008

However, according to the data, 58% of these oil revenues were paid to oil companies and oil production costs.

This is even though oil produced in the Kurdistan Region has been sold at $10 less than the price of Brent oil on the world market. Therefore, after deducting oil extraction and processing costs and selling it more cheaply, the remaining revenue received by the KRG was almost 25.5 billion USD through the sale of just over 1.1 billion barrels of oil.

During that period, the average value of the US dollar was 1.211 Iraqi Dinars, which is equivalent to 38.8 trillion dinars, representing the oil revenues received by the Kurdistan Region after deducting oil extraction and processing costs and the cheaper per-barrel price.

When we compare the revenue received by the KRG through the sale of oil with the amount lost from the halting of payments received from Iraq between 2014–2021, then:

• Since 2014, the Iraqi government has withheld 81 trillion 611 billion 422 million dinars from the Kurdistan Region's budget.

3. Financial losses of oil exports compared to the region's share of the Iraqi budget

Although Iraq's budget laws (2014–2021) had determined the share of revenue received by the Kurdistan Region, due to the non-delivery of oil by Kurdistan and its declaration of economic independence, Iraq has ceased to send this revenue to the KRG, and this situation is ongoing at the time of writing.

For example, between 2014–2021, the Kurdistan Region's share of the Iraqi budget was an estimated 97 trillion 540 billion 955 million dinars. However, only 15 trillion 929 billion 533 million dinars of this amount was sent; the remaining 81 trillion 611 billion 422 million dinars have not been sent. See Table 2.

Table 2. The Kurdistan Region's Share of the Iraqi Budget (2021–2014) (Thousand Dinars)

Annual budget	Rate	Region's share	Amount funded	Amount funded
2014	12/1	19,999,616,000	2,280,000,000	17,719,616,000
2015	12/1	14,871,000,000	2,476,000,000	12,395,000,000
2016	17%	12,570,000,000	0	12,570,000,000
2017	17%	11,605,028,000	0	11,605,028,000
2018	17%	6,767,173,000	3,175,403,000	3,591,770,000
2019	12.7%	9,783,026,000	5,439,130,000	4,343,896,000
2020	12.7%	5,436,000,000	1,359,000,000	4,077,000,000
2021	12.7%	16,509,112,000	1,200,000,000	15,309,112,000
Total		97,540,955,000	15,929,533,000	81,611,422,000

In contrast, the KRG exported more than 1.1 billion barrels of oil from 2014 to the end of 2021 within the framework of its independent economy; the average price of a barrel of the exported oil was $54 during that period. In total and excluding expenses, the value of the oil sold by the KRG was more than $55 billion,

the financial crisis, falling oil prices, and the fight against ISIS. The Kurdistan Region has taken several steps backwards in terms of strengthening its economy and level of investment. So far, the major effects are still visible in the Kurdistan Region.

According to statistics on this period:

• On November 7, 2016, Ashti Hawrami, Minister of Natural Resources, announced that the Kurdistan Region's debt had reached more than $20 billion; currently this amount exceeds 31 billion USD.
• According to statistics from the Investment Union, 5,000 projects have been halted between 2016–2019; 5 billion USD was required to complete these projects.
• During this period, 3500 large and small factories ceased operating.
• Over 1000 companies declared bankruptcy, of which 850 carried out activities and projects in Sulaimani.
• Over 350,000 people lost their jobs.
• About half of Kurdistan's richest people lost their wealth due to the financial crisis In 2018, the number of those deemed to be 'rich' in Kurdistan decreased to 5,000 millionaires and 13 billionaires, according to Mullah Yasin Mahmoud, spokesman for the Kurdistan Regional Investors Union. While, according to the Kurdistan Investors Union, in 2016 there were 30 billionaires and 10,800 millionaires in the Kurdistan Region, of which 18 billionaires invested in Erbil, five billionaires in Sulaimani, and five billionaires in Duhok.

2. Project stagnation, investment recession and bankruptcy of investors

Investment is considered the backbone of the economy; in this regard, the Kurdistan Region required investment law.

On July 4, 2006, the Kurdistan Parliament passed Law No. 4 of 2006 (Investment Law in the Kurdistan Region/Iraq). In the same year, the Investment Board was established and since then the Kurdistan Region has experienced many challenges.

1- Since its establishment in 2006, the KRG Investment Board has licensed 1,113 projects with a capital of more than 69 billion USD on an area of more than 87 thousand dunams of land (see Table. 1)

Table 1. Investment Board project licenses (2006–2021)

License Type	Total Number of Licenses	Capital Size/Dollar	Area/Acre
Applicable license	968	53.077.000.000	69.336
License revoked	145	16.109.000.000	17.733
Total	1113	69.186.000.000	87.069

2- The golden age of investment in the Kurdistan Region and the highest rate of investment occurred in 2013 with capital investment totalling almost 10.5 billion USD, which accounted for 15.14% of the total investment volume in the Kurdistan Region until April 1, 2021.

3- The lowest amount of investment occurred in 2006: 438,308 USD, which accounted for 0.63% of the total investment in the Kurdistan Region.

Between 2016–2019, the total investment volume in the Kurdistan Region was only 9.4 billion USD, which accounted for 13.57% of the total investment volume in the Kurdistan Region. This amount is still lower than the investment amount in 2013. Much of this was due to

KRG revenues include:

• Domestic revenue

- Taxes and customs

- Sales of oil and gas in the region

- Domestic loans

• External income

- Iraqi budget stake

- Foreign aid and allies

- Foreign debt

Although some of these revenues have fluctuated, the KRG has never been without revenue of some type or other. There is much evidence to suggest that the KRG has avoided legalizing the budget and submitting it to Kurdistan’s parliament.

In addition, even though the parliament is elected by the Kurdish people and should have defended their rights in regard to passing a budget into law, the dominance of the executive over the legislature has created a weak parliament.

One of the most important tasks of parliament aside from passing legislation is holding the government accountable. However, in the current case, Kurdistan’s parliament has been not only unable to hold the government accountable but it has also failed to subject the KRG to scrutiny, which is another duty of parliament over the government. On the contrary, Kurdistan’s parliament has been chastised and rendered inoperable by the KRG.

Over the last ten years, two separate parliamentary cabinets have been unable to force the KRG to pass a budget law. Thus, revenues and expenditures during this period are questionable and outside the supervision of parliament.

The absence of an operational budget law in the Kurdistan Region over recent years is in spite of the fact that before the declaration of economic independence, from 2007–2013 the Kurdistan Region's budget *was* regulated by law. This was related to the receipt by the KRG of the Kurdistan Region's income from Iraq as outlined in the 2014 oil export agreement between Erbil and Baghdad.

According to sources, the money received by the KRG from the federal government of Iraq, which continued from 2004–2014 amounted to approximately 75 billion USD. However, following the KRG's 2014 declaration of economic independence, Iraq suspended its payments to the KRG.

Since 2014, although financial, economic, military, and political crises have emerged in Kurdistan and revenues have decreased somewhat, the KRG has managed to secure its income to some extent.

No budget law has been passed throughout the terms of the previous two KRG cabinets; namely, the eighth KRG cabinet which was approved by the government on June 18, 2014, and the ninth cabinet on July 10, 2019.

Over this decade, the fourth and fifth terms of parliament have been unable to force the KRG to pass a budget law; revenues and expenditures during this long period remained outside parliamentary supervision.

This raises the question of whether the KRG has intentionally avoided sending a budget law bill to parliament or whether the financial situation of the Kurdistan Region has required that government revenues be spent outside of the parliamentary supervision.

1. Evasion of the budget law and the emergence of a legal vacuum

A country's general budget is fundamental for providing an appropriate standard of living for its citizens by providing social security, financial support, and healthcare services to its population.

In addition to being linked to public investment, economic infrastructure, and private investment projects, a country's general budget also plays a role in securing economic development, supporting the state's economic vision for the future, and overcoming economic obstacles and challenges.

This reflects the fact that while a general budget is a state-imposed economic instrument, it has an overarching effect on the performance of the country's overall economic sector. Through the cash cycle and business activity, the general budget plays an ever more prominent role when a country is experiencing economic decline.

However, general budget-related issues like promoting economic growth and stability are largely related to the degree to which transparency and corruption operate in-country—or the extent to which fairness and injustice are achieved by government and governance.

Although the success or failure of a particular country's or region's economic budget (in each in terms of whether it has been able to deliver on its economic objectives or vice versa) must also be compared to the extent to which the country in question has been able to meet its annual budgetary requirements as mentioned in its budget law.

However, since the KRG's declaration of economic independence in 2014 and throughout two cabinets, the Kurdistan Region has lacked a recognised budget law.

Since then, not only has the KRG been unable to comply with the successive agreements it has made with the Iraqi government, but the Iraqi government has also failed to comply properly and constantly in preventing the independent sale of oil. until the situation reached this point. Further, the KRG has not yet been able to bridge the financial gap caused by the Iraqi budget cuts by selling its own oil, because, along with the current financial crisis, several new economic, political, legal and social crises have emerged.

In this booklet, we will highlight some of these new economic, political, legal, and social crises that the KRG's declaration of economic independence has created.

Beginning of the crisis

Both the Kurdistan Regional Government (KRG) and the federal government of Iraq have been in dispute over the production and export of oil from the region for nearly 16 years. After the KRG passed the Oil and Gas Law in 2007, it began to sign oil contracts.

Since 2014, after its declaration of economic independence and the start of oil exports by the KRG, the problems associated with these events have reached a new stage of crisis. With the winding down of the cabinet of former Iraqi prime minister, Nuri Al-Maliki, and under pressure to sell oil independently, Kurdistan's share of the general Iraqi budget was suspended.

Then, the Iraqi government led by Haider al-Abadi, which was formed on September 8, 2014, gave new hope to the people of Kurdistan by announcing an end to the budget cuts. This hope was compounded when the Iraqi Oil Ministry came under the control of Adel Abdul Mahdi, who was known to be sympathetic to Kurdistan.

Adel Abdul Mahdi played a positive role in the signing of the October 13 2014 agreement between Erbil and Baghdad, which was later approved in law as part of the 2015 Iraqi budget. The agreement stated that the KRG would deliver 250,000 barrels of its own oil and 300,000 barrels of Kirkuk oil daily through the Kurdistan-Turkey pipeline to the Iraqi Oil Marketing Company (SOMO). In return, the Iraqi government would send 17% of the Iraqi budget (1.2 trillion dinars) to the Kurdistan Region.

The agreement stated that if either party does not comply with its terms, the other party is within its rights to suspend its involvement. In the first three months of 2015, the KRG failed to fulfill its obligation to deliver 550,000 barrels of oil per day due to technical problems. However, after several joint meetings, the Iraqi government agreed to continue the agreement, on condition that after those three months, the KRG should export more oil than the amount allocated to it in the agreement

Contents

Beginning of the crisis 7

1. Evasion of the budget law and the emergence of a legal vacuum 9

2.Project stagnation, investment recession and bankruptcy of investors 13

3.Financial losses of oil exports compared to the region's share of the Iraqi budget 15

4. Accumulation of public debt.. 19

5. Increases in the rates of customs, taxes, and duties 23

6. Impacts of economic independence on salaried employees of the Kurdistan Regional Government 25

7. Rising prices, falling individual incomes, and increasing unemployment in the region 31

8. Weakening political confidence and declining electoral participation 39

9. Emergence of a wave of illegal immigration 41

10. Decrease in marriage rates and increase in the number of divorces 45

References 55

Draw Media Organization

Draw Media is an independent private media, consisting of five different sections, including, Debate, statistics and survey, Advertisement, Election Consultant, and Draw website. This organization is an attempt to develop a new model of independent media style.

Our objectives:

4. Embodying a bold new model of private, independent, and free media.

2. Promoting democratic principles to foster objective, independent, professional journalism to create rational discourse and develop ways to work together to embody reconciliation and religious, political, and social coexistence.

3. Monitoring the political process and governance to fulfill our fundamental duties as an independent media outlet.

The Burdens and Consequences of Economic Independence for Kurdistan's Regional Governmen

Legal, Financial, Economic, Political, and Social

Draw Media Organization

2023